

K R I S

R

TIDSSKRIFTET
ANTROPOLOGI
NUMMER 91

TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI nr. 91, 2025

Temareaktion	Peter Fini Henriques Annika Isfeldt Stine Krøijer Lars Richard Rasmussen Anja Simonsen Julie Nygaard Solvang Henrik Vigh
Redaktion	Lærke Cecilie Anbert Peter Fini Henriques Inge-Merete Hougaard Annika Isfeldt Tina Gudrun Jensen Alexandra Brandt Ryborg Jønsson Dorthe Brogård Kristensen Stine Krøijer (ansv.) Henriette List Matti Weisdorf
Udgiver	Tidsskriftet Antropologi Københavns Universitet Øster Farimagsgade 5 1353 København K
Bestilling, abonnement og redaktionel henvendelse	Tidsskriftet Antropologi Københavns Universitet Øster Farimagsgade 5 1353 København K Tlf. +45 35 32 34 64 E-mail: tidsskrift@anthro.ku.dk www.tidsskrift.antropologi.ku.dk
Sats Tryk Forsidefoto Omslag ISSN ISBN Copyright	Sprogseriet/Bernadette Maria Hamann Sangill Grafisk Christian Vium Jørgen Møller, graphicID 0906-3021 (Tidsskriftet)Antropologi 978-87-88825-84-8 Tidsskriftet Antropologi og forfatterne

Mangfoldiggørelse af indholdet af dette tidsskrift eller dele heraf er i henhold til gældende dansk lov om ophavsret ikke tilladt uden forudgående aftale med redaktionen og den enkelte forfatter. Dette forbud omfatter enhver form for mangfoldiggørelse, det være sig ved trykning, duplikering, fotokopiering, båndindspilning eller andet. Ved mangfoldiggørelse af artikler efter aftale afregnes pr. side med tidsskriftets redaktion. Undtaget fra dette forbud er alene korte citater til brug i anmeldelser eller i videnskabelig sammenhæng. Redaktionen deler ikke nødvendigvis de synspunkter, som fremføres i de publicerede artikler og anmeldelser.

Tidsskriftet Antropologi indekseres i *International Current Awareness Service*, *International Bibliography of the Social Sciences* og *Anthropological Literature*.

TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI NR. 91

KRISER 1

INDHOLD

Annika Isfeldt, Anja Simonsen, Julie Nygaard Solvang og Henrik Vigh KRISEN OG ANTROPOLOGIEN Indledning	3
POSITION: Anne Sofie Beer RAMT	17
Amin Aoussar MENS VI VENTER PÅ TARIQ	31
Christian Vium MIGRATION	49
POSITION: Annika Isfeldt og Henrik Vigh KRISEN I TAL	51
Birgit Bräuchler BROKERVIRKSOMHED I KRISER	63
Christian Vium URBANISERING	79
Atreyee Sen KRISE, KRIG OG KVINDER SOM UDØVERE AF SEKSUEL VOLD	81
Sidse Brødegaard Christoffersen OMSORG I KRISE? Mellem forælder og behandler	93
DOKTORENS BORD	
Ida V. Madsen: Udmattelse og omsorg blandt pårørende til mennesker med demens	113
Katrine D. Terkelsen: Arbejde i app-tid	117
Mirjam D. Tiemensma: At ville være på plads	121

ANMELDELSER

Mikkel Thorup, Rithma K.E. Larsen og Emma Helena Glasscock (red.):
Antropologi & idéhistorie. Varulve, klædeskabe & bjergvandringer 125
Anmeldes af Amalie Rørholm Vestergaard og Anna Stub Thygesen

Anne Mia Steno og Sara Hauge: *Stemmer fra socialpsykiatrien.* 127
Rettigheder, ressourcer, recovery
Anmeldes af Natasja Eilerskov

LISTE OVER ANVENDTE EKSTERNE BEDØMMERE/REVIEWERE
PÅ TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI 131

FORFATTERLISTE 133

DANSKE RESUMEER 135

ENGELSKE SUMMARIES 139

GAMLE OG KOMMENDE NUMRE 143

KRISEN OG ANTROPOLOGIEN

INDLEDNING

ANNIKA ISFELDT, ANJA SIMONSEN, JULIE NYGAARD SOLVANG
OG HENRIK VIGH

Den nyere antropologi synes særlig tæt forbundet til kriseforskning. Fagets nære relation til sociale forandringer og udviklinger betyder, at kriser trænger sig på som empiriske fænomener. De fylder i folks liv og bevidsthed, og de besværligheder, bekymringer og omstruktureringer, de medfører, møder os i samtaler, interviews og deltagerobservation. Når folk fortæller om sig selv og deres fællesskaber, fortæller de ofte om de problemer og udfordringer, der har været med til at definere dem. Eksistentielle, politiske, sociale og sundhedsmæssige kriser er dermed centrale i faget, da de er omdrejningspunkter for det sociale liv, vi undersøger. Kriser er benzinen på folks tilblivelseshistorier. Det er blandt andet gennem dem, at vi forbinder vores liv i tid og rum og indlejres i det sociale (Bruner 1996, 99).

Kriser har dog ikke altid fyldt lige så meget i vores analyser, som de gør i det sociale liv. I et faghistorisk perspektiv træder ideen om krisen oftest frem som undtagelse eller dystopi. Den er det negative potentiale i en større beskrivelse af sammenhæng og orden. For Max Weber ses det for eksempel som den dystopiske mulighed af den samfundsorden, der udspringer fra den protestantiske etik. Han beskriver, hvordan verden i stigende grad bliver rationelt struktureret og defineret, hvilket fjerner det magiske og besjælede fra det samfundsmæssige liv. Konsekvensen er kritisk. Vi bliver reduceret til en brik i systemet – et tal eller en ting, der skal passe ind i en ufleksibel, bureaukratisk orden. Jernburet, *das Stahlharte Gehäuse*, kalder han den selvskabte orden, hvor mennesket på ironisk vis umenneskeliggør sig selv (Weber 1905). Durkheims fantastiske arbejde ”pinpointer” ligeledes det mulige kritiske element i de sociale dynamikker. *Anomie* kalder han situationen, hvor verden mister sin sammenhængskraft, og det sociale bliver uden normer eller med alt for mange og modstridende af dem (Durkheim 1951). *Anomie* kan altså ses som en form for fragmentering. Det er nok en genkendelig oplevelse af krise for de fleste; en situation, hvor man

kæmper for at få tingene til at hænge sammen. Hvor de to ovenstående eksempler belyser krisen som undtagelse eller yderste konsekvens, vender Karl Marx krisens tilstedeværelse på hovedet og ser den som et iboende element i den samfundsmæssige orden. Kapitalismen har krise som præmis. Det er et system, hvor det, at nogen har meget, er betinget af, at alt for mange har for lidt. Udnyttelse er den motor i det kapitalistiske system, der som et konstant kritisk drive suger marven ud af sjælen på det arbejdende folk (Marx 1887 [1867]). For Marx er krise altså grundvilkåret i en orden, der på cyklisk vis overopheder i eskalerende kritiske intensiteter. Krisen ophører først, når systemet imploderer.

Krisen er der altså i faghistorien, men ofte som afledte fænomener. Det er ikke den, der fylder i teorierne. Det er egentlig lidt sært, da en stor del af de mest inspirerende tidlige antropologer og sociologer skrev i perioder, der var særegent kritiske i verdenshistorien. Perioderne før, mellem og efter de to verdenskrige var tydeligvis intellektuelt produktive, men i et samfundsvidenskabeligt perspektiv var de – som kuriøst modstykke til datidens tumult – mere fokuseret på orden end uorden; den samfundsmæssige dynamik fremfor det samfundsmæssige forfald. Det er svært at forstå, at der ikke var flere antropologer, der i den periode stillede skarpt på krigen og krisens logik snarere end at fiksere på ideer om sammenhængende kulturer og fællesskaber. Det er især utroligt, når man tager i betragtning, at en ret stor del af de tidlige antropologer og sociologer var jødiske intellektuelle – en voldsomt forfulgt og racialiseret minoritet. En stor del af datidens etnografiske studier fokuserede på grupper, der kæmpede med kolonialistiske, imperialistiske og modernistiske strømninger, men deres akademiske fokus var rettet mod at forstå sammenhænge i andre kulturelle og sociale verdener og deres interne dynamikker snarere end at begribe de kritiske forhold, der påvirkede dem. Mange antropologer udtrykte deres bekymring i forhold til de katastrofer, der indtraf for en mængde indfødte folk i forbindelse med det globale nords inklusion og efterfølgende udgrænsning af dem. Men på trods af de kritiske hændelser forblev en stor del af det antropologiske virke rettet mod at dokumentere det ”kulturelt autentiske” ved disse samfund, før det var for sent, snarere end at stille skarpt på krisens socialitet og sociale liv. To af de mest fremtrædende og toneangivende antropologer efter 2. verdenskrig, Claude Lévi-Strauss (1955) og Margaret Mead (2017 [1964]), bekymrede sig for eksempel mere om ”de sidste primitives snarlige død” end om de processer, der forårsagede den. Verden blev set som et fattigere sted uden disse folk, og deres fravær ville både udhule det etnografiske landkort og minimere det antropologiske genstandsfelt. Analysen var rettet mod afgrænsede, kohærente grupper, der var tidsligt forankrede i den muld, de beboede, snarere end af selve forsvindings- og forandringsprocessen, og selve krisen som et socialt fænomen i egen ret forblev mindre belyst.

Manchesterskolen, hvis storhedstid strakte sig fra 1950'erne til 1960'erne, var længe de eneste, der faktisk forsøgte at forstå, hvad der skete med fællesskaber, når de er defineret af krise. Det var deres indgangsvinkel til at forstå den forandrede og muterede sammenhængskraft i diverse samfund, men igen var deres tilgang og teoriramme ofte eksotiserende og kulturalistisk snarere end kritisk eller krisebevidst. Colin Turnbolls *The Mountain People* (1987) står som en interessant undtagelse. Det er en etnografisk beskrivelse af et nordøstugandisk folk, ik, der var fanget i en langvarig katastrofe, og en antropologisk analyse af dennes sociale konsekvenser. Monografien tegner ikke et venligt billede af ik'erne. Men den tegner et ret genkendeligt billede af, hvad der sker med det sociale i kritiske omstændigheder. Bogen blev grundigt slagtet internt i antropologien og set som ugenerøs og fordomsfuld, men trods alle sine fejl bidrog den med mere end blot negativ stereotypificering, da den fremhævede nogle af de negative dynamikker, der fremkommer, når samfund stresses og undergraves af negative forandringer.

Krisens antropologi

I tidlig antropolog har der altså ikke været meget fokus på fænomenet krise. Det er der senere blevet rådet bod på med en voksende opblomstring i etnografiske studier, der engagerer sig direkte med det kritiske, om det er med en fænomenologisk (Kleinman 1988; Stoller 1998; Jackson 2009), strukturel (Polanyi 1944; Wallerstein 1974; Wolf 1982) eller politisk-performativ vinkel (Turner 1969; Ortner 2006). Hvor der førhen har været forfærdelige situationer i den øvrige del af verden, uden at særligt mange vestlige antropologer rettede fokus mod det kritiske som samfundsmæssig tilstand og social erfaring, har de seneste par årtiers oplevelser af klimakriser, migrationskriser og politiske kriser i Vesten sat skub i et mere intenst arbejde med krise som fænomen i den angloamerikansk funderede antropologi. At mærke kriser på egen krop og samfund synes altså at have genereret en øget teoretisk og analytisk interesse i dem. De nuværende politiske kriser har trukket krisen ind i antropologien som empirisk fokus og teoretisk greb.

Klimakrisen synes at være højdespringeren, hvad nyere studier angår. Antropologisk arbejde med klimakrisen stiller skarpt på klima og miljø – og sammenhængen mellem de to – og belyser de sociale, politiske og økonomiske konsekvenser af den omfattende og langvarige klima- og biodiversitetskriser. Selvom disse kriser påvirker det globale syd på langt mere drastisk vis end det globale nord – da klimaforandringerne træder tydeligst frem der, og landene i området ikke har samme ressourcer til at afbøde skaderne – udstiller klimakrisen en

uundgåelig *samskrøbelighed* (Korsby og Vigh 2024, 14), der tydeliggør, at vi alle er sårbare over for den globale opvarmning. Og antropologien er god til at belyse de komplekse sammenhænge, hvorved vi både genererer og bliver fanget i klima- og biodiversitetskriser. Det gør den for eksempel ved at bevæge sig fra det specifikke til det generelle og fra det lokale til det globale i sine analyser. Som forbilledligt eksempel står Anna Tsings arbejde (2004, 2015), hvor hun kobler globale, kapitalistiske flows med miljøspørgsmål og klimaforandringer ved at følge produktionen og handlen med svampe. Hun stiller således skarpt på, hvordan det økonomiske og økologiske hænger sammen i *kapitalismens ruiner*, som hun kalder det. Koblingen mellem den store krise og de mere lokale manifestationer er ligeledes tydelig i Arturo Escobars (2008, 2018) arbejde med destruktionen af latinamerikanske skovområder, hvor relationen mellem den lokale forståelse af naturen og miljøet og den politiske og økonomiske holdning til det står i kontrast. Eksemplerne på det antropologiske arbejde, hvor klimakrisen er omdrejningspunkt, er mange – også i Danmark. Fælles for dem er, at de har en tilgang til emnet, der belyser krisen både i det store og det små. Det vil sige fra de nære forståelser og fornemmelser til de store processer. Derved bruger de krisen som et prisme til at belyse relationen mellem de strukturelle processer, sociale og kulturelle strømninger og sporer disse større sammenhænge helt ind i folks livsverdener. De viser både, hvordan vores tanker om naturen skaber en specifik kritisk praksis, og hvordan vi forsøger at begribe og leve med konsekvenserne af vores hastigt foranderlige omverden. I dette nummer viser Anne Sofie Beer Nielsen, hvordan problemet griber om sig, hukommelse svigter, og familieliv bliver spændt ud, når stormfloder rammer kystnære hjem ved Køge. Her bliver den kollektive krise personlig, både i hjemmet, når vandet klæber sig til væggene, og i bevidstheden om en mulig gentagelse.

Et andet generelt aspekt ved de kriser, der på nuværende tidspunkt får særlig opmærksomhed i antropologien, er, at de er defineret af at være svære at lokalisere og begrænse. De spreder sig ud over deres udgangspunkt, eskalerer og muterer. Klima- og biodiversitetskriserne er som sagt et særlig godt eksempel på dette, hvor alle – på tværs af tid, rum og privilegier – bliver indfanget, selvom distributionen af konsekvenser er urimeligt ulige fordelt. Den såkaldte *migrationskrise* fremstår som et andet. Mange i det globale nord synes at forstå denne krise som en bevægelse styret og foranstaltet af det globale syd selv. Men den historiske proces er tydelig i forløbet, og de steder, folk migrerer fra, er ofte præget af en giftig cocktail af geopolitisk ulighed, ekstraktivisme, fattigdom og, ja, klimaforandringer. Ligesom med klimaforandringerne er årsagerne til migrationskrisen svære at afgrænse til der, hvor lidelsen er størst. Det antropologiske arbejde med emnet kobler fordrivelse, grænsepolitik og flygtninge/

migranternes erfaringer i analyser af krisen, som den udfolder sig på tværs af samfund og kontinenter (se fx Fassin 2011), og antropologien sætter ansigt på de store antal mennesker, der i øjeblikket er i bevægelse verden over. I en todelt billedserie giver Christian Vium os et intimt indblik i migrationens menneskelige konsekvenser. Den ene billedserie tager os med på vestafrikanske migranternes risikofyldte rejse op gennem Sahara i deres forsøg på at nå Europa, mens den anden billedserie viser os menneskene i Mauretaniens hastigt stigende urbanisering. Antropologi om krisen viser os også, hvordan kriser påkaldes og politiseres (jf. Masco 2017). Analyser belyser for eksempel, hvordan grænsepolitikker bidrager til migrantdødsfald (De Leon 2015), samt hvordan kriminaliseringen af migranten bidrager til selve processen, da den genererer udnyttelsesmulige kroppe og flows (De Genova 2015). Migrantflows kan analyseres på mange måder, men hvis vi over fire årtier har konstante bevægelser af irregulære og udokumenterede migranter ind i EU på trods af grænsekontrol og kriminalisering, så er der – argumenterer antropologer blandt andre for – nok en årsag til, at mennesker bliver ved med at risikere livet for at komme nordpå. Den ene er selvsagt en afgrundsdyb mangel på muligheder i store dele af det globale syd – et globalt politisk problem (Simonsen 2023). Den anden er, at arbejdsgivere i det globale nord profiterer voldsomt på arbejdskraft uden rettigheder og mindsteløn – et økonomisk-arbejdsmarkedspolitisk problem (Besteman 2020). Migrationskrisen er altså ikke blot én ”krise”, og ideen om ustopkelige bølger af migranter fra det globale syd er i sig selv en politisk konstruktion af krisen, der allokerer skyld, slører underliggende aspekter af den og krisegør bestemte kroppe. Det er et af argumenterne i Amin Aoussars artikel om børn og unge i Tanger, der udover et liv på gaden præget af social ulighed og fattigdom kriminaliseres og marginaliseres som potentielle migranter. Børnenes venten, drømme og håb sættes i historisk og politisk sammenhæng, når migrationskrisen analyseres som politisk produceret og reguleret.

Også politiske kriser fylder i verden og vores bevidsthed for tiden, og de er i høj grad medskabere af migrationskrisen. Hvor krigen har været genstand for antropologisk interesse og protest – katastroferne i Syrien og Yemen påfaldende meget mindre end den mellem Israel og Gaza/Palæstina – ligger der en mængde vigtige antropologiske analyser af spændingerne i området, fra før det brød ud i den nuværende krig. Lotte Buch Segal (2016) har på fineste vis analyseret familier til militante palæstinensere og mødres liv fanget i usikkerheden om deres mænds ve og vel. Ligeledes har Tobias Kelly (2009) lavet langvarigt feltarbejde i området og koblet den nutidige etnografi med de historiske processer, der har defineret området i forhold til lidelse og konflikt. Også Dawn Chattys (2018) arbejde med den syriske konflikt, flugt og fordrivelse står som endnu et

godt eksempel på en antropologisk analyse, der er historisk dyb og etnografisk solid. Den viser, hvordan langvarige fordrivelsesprocesser sammenflettes i de nuværende flygtningestrømme, globale og regionale politiske strømninger og magtkampe. Som i de ovenstående eksempler er antropologien om kriser på mange måder mest overbevisende, når den kobler den historiske analyse med nuværende forståelser af og erfaringer med problemer, folk kæmper med. Det er ikke nyt, men set før i for eksempel James Scotts arbejde (1998), der kobler overgreb til globale ideer om udvikling, Paul Richards (1996), der forbinder økonomiske kriser og kuldsejlede projekter til konflikt, eller i Veena Das' analyser af vold (2007), hvor politiske kriser skaber voldelige intime relationer, og almindelige mennesker på bedst mulig vis kæmper for at navigere gennem den krise, deres liv er kastet ind i.

Langvarig og mangfoldig

De antropologiske værker, der på overbevisende vis griber kriser an, formår ofte at koble et fokus på sammenfiltrering og kompleksitet med historisk dybe analyser. De belyser det kritiske som langvarigt og mangfoldigt. Et sådant skift fra krisen som undtagelse til krisen som underliggende klinger jo lidt af Marx og skubber til vores gængse forståelse af krise som et vendepunkt eller en kortvarig forekomst af uorden i en verden, der ellers er i balance. Denne konceptuelle destabilisering er der belæg for, når man arbejder med mennesker, der sidder fast i fattigdom, usikkerhed og nød, hvor den umiddelbare lidelse er koblet til langvarige, langsomme og vedvarende tilstande, og den genererer langt mere overbevisende og nuancerede analyser. Langvarigt og mangfoldigt lyder måske som en vanlig antropologisk relativisering, men det er faktisk empirisk præcist. Meget mere empirisk præcist end mange af de vanlige enfaktorforklaringer, der cirkulerer som forklaringer på kriser. Annika Isfeldt og Henrik Vigh undersøger i deres position i dette nummer, hvordan kriser i høj grad bliver konceptualiseret og håndteret igennem tal, og at det etnografiske håndværk giver mulighed for at undersøge fænomener i dybden og bag om tal, fordi det tager afsæt i det erfarede og tillader diversitet.

Perspektivet som langvarigt og mangfoldigt er lettere at forklare nu, end det har været tidligere. Vi lever i en tid, hvor kriser tydeligt er i flertal (samtidig med at de mestendels hænger sammen eller i alt fald er overlappende). I Danmark har vi i de seneste par år bokset med en igangværende klimakrise, en lurende COVID-pandemi, og de mange krige i EU's nærområder. Det har givet folk en mere nuanceret bevidsthed om den langsigtede tidsramme og sameksistensen af kriser. Det langsigtede blev tydeligt under COVID. Efterhånden som pan-

demien trak ud, blev den krise, den udgjorde, vedvarende og internt differentieret i forskellige tilstande og intensivering. De mange infektionsbølger, lockdowns, virale mutationer, skiftende tilstande i sundhedsvæsenets kapacitet osv. fremhævede krisen som fuld af intern variation og differentiering samt som en langvarig prøvelse, hvis tidslighed og tilstedeværelse har påvirket vores sociale forestillinger og fremtidsudsigter. På trods af tidligere tilstedeværelse af sådanne langvarige og mangfoldige kritiske omstændigheder har der, som det fremgår af ovenstående faghistoriske gennemgang, været overraskende lidt samfundsvidenskabelig opmærksomhed på måderne, hvorpå udstrakte og sammensatte kriser påvirker det sociale liv.

Årsagen bag denne relative mangel kan findes i den udbredte tilslutning til en mere formalistisk tilgang til fænomenet krise. Det opfattes almindeligvis som "et vendepunkt" eller en "bevægelse af afgørende forandring", som en anomali, der adskiller to "normalitetstilstande" (Vigh 2006, 2008, 6-9). Men den formalistiske definition af begrebet som et brud eller vendepunkt slører en hel række mindre åbenlyse dimensioner og former for sociale og politiske konsekvenser ved kriser. Det er at tage den mest åbenlyse manifestation af fænomenet – dets kulmination – og se det som selve krisens væren snarere end at undersøge den måde, hvorpå det udgår fra og indgår i det sociale liv. En krises fremtoning kan muligvis defineres på afstand, men hvordan og hvornår en situation eller tilstand er kritisk for dem, der lever i den, må belyses etnografisk nærværende. Kriser er mere end midlertidige omstyrtninger, på samme vis som en krig ikke starter eller slutter ved første skud! Dette betyder naturligvis ikke, at krisen ikke er i tid, som formalisterne ser som det afgørende element i diskussionen (se også Koselleck 2002, 2006), men det tvinger os snarere til at afklare, hvordan kriser er i tid, og til at belyse deres sammenfiltrede og indviklede natur i det sociale og politiske liv. Og det gør os i stand til at belyse kriser i tid, såvel som det gør os i stand til at belyse kriser indlejret i større kriser. Birgit Bräuchler undersøger i sin artikel i dette nummer, hvordan der i krisesituationer, hvor etablerede mekanismer er sat ud af spil, opstår et rum, hvor *brokers* (mellemmand og facilitatorer) mobiliserer deres viden og færdigheder til at navigere krisen og genvinde kontrol. Med empirisk udgangspunkt i den indonesiske sociale bevægelse #SaveAruIslands viser artiklen, hvordan *brokers* etablerer forbindelser mellem det lokale og det globale og udvikler en krisefortælling, der kan knyttes til globale diskurser om menneskerettigheder gennem medier og netværk.

Kriser kan altså både være overlappende og langsomme, forstået som kritiske tilstande, hvor enden på den negative udvikling ikke nødvendigvis er i sigte (Rydström 2019a, 2019b), eller hvor det kritiske udgør en del af hverdagen (Vigh 2006). Dette bliver især tydeligt i en række undersøgelser af længereva-

rende kropslige, samfundsmæssige eller politiske kriser (Taussig 1992; Estroff 1993; Mbembe og Roitman 1995; Scheper-Hughes 2008). Pointen er, at hvor kriser kan være totale og altoverskyggende, kan krisetilstande i sig selv være internt differentierede – eller eskalere fra et aspekt af livet til noget mere generelt. Etnografisk forskning i krise med fokus på de mennesker, der er berørt af den, gør os således i stand til at afklare, at kriser kan have mere end én tidskvalitet og mere end én progressionsmodalitet. Endnu en gang er COVID-19-pandemi og den igangværende klimakrise gode at tænke med for at eksemplificerer pointen. De mange mutationer og bølger af virus inden for et samlende epidemisk scenario udgør to sameksisterende krisetemporaliteter. Hver nedlukning af samfundet var så at sige en krise i krisen (jf. Vigh 2008). På samme måde kan storme, oversvømmelser og tørke siges at være kriseintensiteter inden for en længere og langsommere klimakrise eller nye strømme af migranter fra Levanten eller Vestafrika at være en intensivering af en situation, der er vedvarende kritisk. Antropologien tillader os at se dybere ind i det sociale liv end de fleste andre discipliner og derved opdage de kriser, der er mere tavse, glemte eller gemte. Konsekvensen er, at antropologien siden anden verdenskrig har været en sten i skoen for politikere og planlæggere. Når faget på den vis forholder sig kritisk til omverdenen, skal det jo forventes at få kritik. Men faget kan meget mere end at være kritisk. Det besidder en evne til at forske i krise, der går i dybden med fænomener, som de fleste andre discipliner afskriver som afvigelser. For eksempel viser Atreyee Sens artikel om voldelige konflikter og kvinders rolle i seksuel vold i dette nummer, hvordan etnografisk komparation kan være med til at nuancere veletablerede moralske rammer og forståelser. Analysen af interne logikker under langvarige voldelige konflikter viser, hvordan kvinder bidrager til andre kvinders seksuelle sårbarhed, og det udfordrer dermed kønnede stereotyper i konfliktsituationer. Selvom ovenstående forhåbentlig har klargjort, hvorfor og hvordan antropologien kan yde substantielle bidrag til forskningen i kriser, er antropologien som disciplin paradoksalt nok igen og igen, både indefra og udefra, udråbt at være i krise.

Antropologien i krise

Hvis vi kigger på den evige snak om ”antropologiens krise”, synes faget på mange måder at være defineret af krise. Både fordi det politisk set har konsolideret sig som kritisk. Det er der absolut ikke noget galt med, men det betyder, at disciplinen har for vane at bide sig fast og gøre, når det kommer til magtens virke, selv der hvor dominans er skjult eller fortiet. I 1970 skabte Peter Worsley røre i faget, da han udgav en lille tekst med den frygtindgydende titel, *The End of An-*

thropology. Bekymringerne om antropologiens faglige legitimitet tog til i styrke over det næste årti, da George Marcus sammen med henholdsvis James Clifford (1986) og Michael M.J. Fischer (1986) kaldte til samling og selvransagelse om misrepræsentation og marginalisering af den kulturelle Anden, i hvad der var et direkte angreb på den daværende antropologiske traditions autoritet. Værkerne medvirkede til, at krisen voksede så voldsomt i 1980'erne og 1990'erne, at Clifford Geertz ingen anden udvej så på de efterhånden talrige problemstillinger end at afmontere antropologien som disciplin og nedlægge dens institutter (Geertz i Handler 1991, 612).

Det er jo et helt håbløst forslag. Verden har ikke brug for mindre, men for mere antropologi. Den har dog brug for en antropologi, der er i stand til at dykke ned i kriser, favne mangfoldigheden og kommunikere det på en måde, som omverdenen forstår og kan forholde sig til. Hvis antropologien ikke vil være i krise, kræver det mindre disciplinært tungetaleri, essentialisering og eksoticisme. Krisen i antropologien blev i det nye årtusinde taget op af Worsley på en AAA-konference (The American Anthropological Association) på deres 108. årsmøde under titlen "The End/s of Anthropology?", og to år efter udkom en antologi med en gentagelse af Worsleys titel, *The End of Anthropology* (Jebens og Kohl 2011), med bidrag af blandt andet Signe Howell, Vincent Crapanzano og John Comaroff, der alle bød ind med deres version af antropologiens afslutning. Eksemplerne er talrige.

Også udefra anfægtes antropologien ofte voldsomt. Regeringens reformkommission blander i øjeblikket kortene for fremtidens universitetsstuderende. Vi venter nervøst på udfaldet, for kan antropologikandidater ende med at få afskaffet deres andet studieår? Måske, for vi befinder os stadig i efterdønnin-
gerne af de tidlige 2000'eres VK-regering, hvor venstremændene, Anders Fog Rasmussen som statsminister og Helge Sander som videnskabsminister, afkrævede videnskabeligt arbejde direkte værdi for erhvervslivet under parolen "Fra forskning til faktura". Kravet har særligt udsat humanistiske fag og hermeneutisk klingende samfundsvidenskaber. Størstedelen af studierne her arbejder langt fra en direkte 1:1-applicérbarhed, og vi har været under angreb for at negligere virkeligheden og Sandheden (med stort "S") ved at overlade alt til (mere eller mindre tilfældig) fortolkning eller ved at pakke aktivistiske agendaer ind i vidensproduktion. Antropologien står som bekendt endnu, og indtil videre har kriserne udviklet snarere end afviklet vores fag. 1970'ernes økonomiske krise satte skub ikke blot i et tab af fagets empiriske genstandsfelt, urfolket og den eksotiske anden, men i en kritisk marxistisk tradition i antropologien, der stadig beriger den. Midt-1980'ernes destabilisering af verdensordenen førte ikke blot til et opgør med antropologiens tidligere videnskabelige autoritet, men medførte

også en refleksiv vending og et fokus på stemmer og fortolkningsret, der stadig er nødvendigt. Og den seneste tids mange overlappende kriser har ikke blot ført til kritik af antropologien, men til en tydeliggørelse af de skel, der præger det globale, og som for nuværende udgør primære fokusområder inden for faget.

Antropologien blev klart og nødvendigt anfægtet af opgøret med eksotificeringen og den kulturelle essentialisering. Den blev udfordret af refleksivitetsteoriens dekonstruktion af den akademiske autoritetsform. Og den bliver problematiseret af den postkoloniale og intersektionelle kritik af det vestlige og maskuline patent på akademisk indsigt. Heldigvis! Vi håber, at kritikken fortsætter, og at kriserne tårner sig op, da alle de ovenstående har gjort os klogere. Vi er altså ikke til sinds at underminere betydningen af diskussioner om disciplinens historie, metodologi eller positionering. Antropologien er forpligtet på de sociale verdener, den undersøger, og – ligesom dem – er disciplinen nødvendigvis i konstant forandring. Det skal den være, for omverdenen udfordrer og skubber til vores disciplinære sandheder og forhindrer faget i at forstene i en forandringsangst og defensiv position. Når vi vil krisen, er det, fordi vi vil antropologien. Vi mener, at vores fag måske er vigtigere end nogensinde. Vores globale orientering, refleksivitet og antiessentialisme kan nemlig levere modsvar til de simplere, nationalkonservative analyser, som vinder tilslutning verden over i disse år, og som truer med at splitte menneskeheden i isolerede og inkongruente enheder. Antropologien kan bruges til at minde os om, at vi mennesker alle først og fremmest er *antropos*, og at vi kan være det på alle mulige måder. Kriser, hvor nedturen ikke bider sig fast, er livstegn, som vi akademisk bør omfavne. Hvis vi gør kriserne til et momentum og bruger det til at kaste lys over tidligere blinde vinkler, kan kriserne hjælpe os dialektisk fremad som fag, der er forankret i historiske læringer, og som samtidig tager ved lære af en foranderlig omverden.

Krisen og fragmenteringen genbesøgt

Men hvad er krise så? Selvom vi har været vant til at definere krise som en negativ udvikling, der forstyrrer en normaltilstand, er det ud fra ovenstående tydeligt, at kriser kan være meget mere end det. Tag klima- og biodiversitetskrisen, som er blevet en normaltilstand, der bliver gradvist mere grel, men hvis tidsligheder er langtrukne og æoniske. Som allerede pointeret er de kriser ikke entydige og monolitiske størrelse, men udviklinger, der både eskalerer og indeholder flere kritiske hændelser. Hver periode med tørke og oversvømmelser, hver orkan, hvert skybrud og hver uddøende art udgør markante kriser i krisen. For at forstå, hvad vi kigger på, bliver vi således nødt til at løsrive ”krise” fra vores afgræn-

sende tidslige forståelse af den. Det betyder ikke, at kriser ikke også er eller kan være en kortvarig tilstand, der negativt bryder med det regulære. Det betyder blot, at kriser også er mere end det, og at vi skal forstå både kriser og kroniciteter samt relationen mellem dem i vores arbejde med fænomenet.

Kriser kan være eksplosive eller langtrukne, hurtige eller langsomme, situationelle eller strukturelle – det etnografiske arbejde består i at undersøge deres årsager, deres effekter, deres omfang – dvs. måden, de forplanter sig på og eskalierer. Såvel som de består i at granske deres tidsligheder og relationen mellem de forskellige tidsligheder, der konstituerer dem. Hvad der erkendes som en krise, eller hvad som definerer og forårsager den, er ikke noget, vi kan tage for givet eller formode, at vi kan vide på forhånd. Kriser er erfarede og udtrykt på forskellig vis, alt efter ståsted og baggrund. Vi bliver nødt til at belyse deres partikularitet og specificitet for at forstå dem. Når det så er gjort, kan vi sammenligne og sidestille den ene type krise med den anden for derved at kunne kategorisere og generalisere. En antropologi, der ikke formår at bevæge sig fra det specifikke til det generelle, strandede tit på det ligegyldiges holdeplads som en form for kuriosum uden megen værdi for andre. Selv den autoetnografiske beskrivelse af det kritiske eller lidelsesfulde skal tilbyde sig selv komparativt for at have akademisk værdi. Det er derved, den løfter sig op fra det solipsistiske og bliver noget, der siger noget om noget større. Gør vi det med de kriser, vi undersøger, kan vi bevæge os fra det hverdagsproglige og erfaringsrettede på en måde, der samler de ovenstående idéhistoriske nedslagspunkter i en bredere forståelse af fænomenet ”kriser”.

Den hyppigste måde at beskrive krise på er som et tab af sammenhæng. Det, man mister, er sammenhængskraft for at bruge et durkheimsk begreb. I Sidse Brødegaard Christoffersens artikel i dette nummer ”ramler verden sammen” for forældre til børn med anoreksi, der skal genforhandle normalitet, samtidig med at de forsøger at forhindre, at sygdommen bliver kronisk. Artiklen viser, hvordan intet er som før for forældrene, der konstant er på arbejde, og forældrerollen glider i baggrunden bag pårørenderollen. At ens liv styrter i grus, når man mister en kæreste, et medmenneske eller en livsmulighed, er gængs og går på tværs af sprog og kulturer. ”Mit liv er gået i stykker”, ”han faldt fra hinanden”, ”hun er helt knust”, kan vi sige, når tingene bliver uudholdelige. På engelsk kan man sige *My life has fallen into pieces* eller *I have been undone*, når man oplever at være *in shambels*. Sproglige eksempler på individets erfarede fragmentering under kriser er mange og kan findes på alle de sprog, som vi i redaktionen har kendskab til. Men det interessante ved fragmentering som et indeks for krise er, at det præcis går på tværs af skala. Det kendetegner både den individuelle ulykke som den politiske eller økonomiske katastrofe. Økonomien styrter i

grus, og politiske scenarier eksploderer. De mister deres sammenhængskraft. Hvad vi ser, når vi kigger på krise med en *vernakulær fænomenologi* – dvs. en fænomenologi, der søger indsigt i dagligdagssproget for at finde pejlepunkterne til de større forståelser – er det altså et fænomen, der kendetegnes af, at enten kroppen, relationerne, tingene eller en given orden metaforisk eller bogstaveligt talt falder fra hinanden. Durkheim havde måske alligevel fat i den lange ende. Hans tilgang belyser, at vi som mennesker søger at forbinde elementerne i vores verden i en større helhed – symbolsk, relationelt eller narrativt. Det fremhæver holisme ikke som en abstrakt størrelse, men som en eksistentiel sammenhængskraft, der konstant søges etableret, vedligeholdt og regenereret. Kriser som fragmentering modsiger ikke Marx. Da de både kan være langvarige og multiple fænomener, er det ofte tilstande, vi bliver nødt til at bygge vores liv i. Det gør tilværelsen svær og ubehagelig og betyder, at vi skal kæmpe for at skabe sammenhæng og finde mening, men det gør ikke livet umuligt. Som Marx nok ville have formuleret det, leves ”knuste liv blot i stumper og stykker”. Dette og næste temanummer viser med sin etnografiske bredde, hvordan disse stumper og stykker kommer til udtryk, når krise forstås antropologisk. God læselyst!

Litteratur

Besteman, Catherine. 2019. “Militarized Global Apartheid”. *Current Anthropology* 60(19):26-38. <https://doi.org/10.1086/699280>.

Bruner, Jerome. 1996. *The Narrative Construal of Reality*. Boston: Harvard University Press.

Chatty, Dawn. 2018. *Syria: The Making and Unmaking of a Refugee State*. Oxford: Oxford University Press.

Das, Veena. 2007. *Life and Words: Violence and the Descent into the Ordinary*. Oakland: University of California Press.

De Leon, Jason. 2015. *The Land of Open Graves: Living and Dying on the Migrant Trail*. Berkeley: University of California Press.

De Genova, Nicholas. 2015. “Spectacles of Migrant ‘Illegality’: The Scene of Exclusion, the Obscene of Inclusion”. I *The Language of Inclusion and Exclusion in Immigration and Integration*, redigeret af Willem Schinkel og Marlou Schrover, 58-76. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315692241>.

Durkheim, Emile. 1951. *Suicide: A Study in Sociology*. New York: Free Press.

Escobar, Arturo. 2008. *Territories of Differences: New Ecologies for the Twenty-First Century*. Durham: Duke University Press.

— 2018. *Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds*. Durham: Duke University Press.

Estroff, Sue E. 1993. "Identity, Disability, and Schizophrenia: The Problem of Chronicity". I *Knowledge, Power and Practice: The Anthropology of Medicine and Everyday life*, redigeret af Shirley Lindenbaum og Margaret M. Lock, 247-86. Berkeley: University of California Press. <https://doi.org/10.1525/9780520354814-016>.

Handler, Richard. 1991. "An Interview with Clifford Geertz". *Current Anthropology* 32(5):603-13. <http://dx.doi.org/10.1086/204008>.

Jackson, Michael. 2009. *The Palm at the End of the Mind: Relatedness, Religiosity, and the Real*. Durham: Duke University Press.

Jebens, Holger og Karl-Heinz Kohl (ed). 2011. *The End of Anthropology?* Herefordshire: Sean Kingston Publishing.

Kelly, Tobias. 2009. *Law, Violence and Sovereignty Among West Bank Palestinians*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kleinman, Arthur. 1988. *The Illness Narratives: Suffering, Healing, and the Human Condition*. New York: Basic Books.

Korsby, Trine M. og Henrik Vigh. 2024. "Our other Others: On Perpetration, Morality, and Ethnographic Unease". *Journal of the Royal Anthropological Institute* 31(2):454-73. <https://doi.org/10.1111/1467-9655.14212>.

Koselleck, Reinhart. 2002. "Some Questions Regarding the Conceptual History of 'Crisis'". I *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts. Cultural Memory in the Present*, 236-47. Stanford, CA: Stanford University Press.

Koselleck, Reinhart og Michaela W. Richter. 2006. "Crisis". *Journal of the History of Ideas* 67(2):357-400. <https://doi.org/10.1353/jhi.2006.0013>.

Lévi-Strauss, Claude. 1955. *Tristes tropiques*. Oversat af John og Doreen Weightman. New York: Penguin Books.

Marcus, George og M.J. Fischer. 1986. *Anthropology as a Cultural Critique*. Chicago: The University of Chicago Press.

Marcus, George og James Clifford (eds.). 1986. *Writing Culture*. Oakland: University of California Press.

Marx, Karl. 1887 [1867]. *Capital: A Critique of Political Economy. Volume I. Book One: The Process of Production of Capital*. Oversat af Samuel Moore og Edward Aveling. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Capital-Volume-I.pdf>.

Masco, J. 2017. "The Crisis in Crisis". *Current Anthropology* 58(15):65-76. <https://doi.org/10.1086/688695>.

Mbembe, Achilles og Janet Roitman. 1995. "Figures of the Subject in Times of Crisis". *Public Culture* 7(2):323-52. <https://doi.org/10.1215/08992363-7-2-323>.

Mead, Margaret. 2017 [1964]. *Continuities in Cultural Evolution*. Routledge: London.

Ortner, Sherry B. 2006. *Anthropology and Social Theory: Culture, Power, and the Acting Subject*. Durham: Duke University Press.

Polanyi, Karl. 1944. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.

Richards, Paul. 1996. *Fighting for the Rain Forest: War, Youth & Resources in Sierra Leone*. Oxford: James Currey Ltd.

Rydström, Helle. 2019a. "Machinery of Male Violence: Embodied Properties and Chronic Crisis amongst Partners in Vietnam". *Advances in Southeast Asian Studies* 12(2):167-85. <https://doi.org/10.14764/10.ASEAS-0020>.

— 2019b. "Crises, Ruination and Slow Harm: Masculinised Livelihoods and Gendered Ramifications of Storms in Vietnam". I *Climate Hazards, Disasters, and Gender Ramifications*, redigeret af Catarina Kinnvall og Helle Rydström, 213-29. London: Routledge.

Scheper-Hughes, Nancy. 2008. "A Talent for Life: Reflections on Human Vulnerability and Resilience". *Ethnos* 73(1):25-56. <https://doi.org/10.1080/00141840801927525>.

Scott, James C. 1998. *How Certain Schemes to Improve the Human Condition have Failed: Politics of Urbanism*. New Haven & London: Yale University Press.

Segal, Lotte Buch. 2016. *No Place for Grief: Martyrs, Prisoners, and Mourning in Contemporary Palestine*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Simonsen, Anja. 2023. *Tahriib. Journeys into the Unknown. An Ethnography of Uncertainty in Migration*. London: Palgrave.

Stoller, Paul. 1995. *Embodying Colonial Memories: Spirit Possession, Power, and the Hauka in West Africa*. New York: Routledge.

Taussig, Michael. 1991. *The Nervous System*. London: Routledge.

Tsing, Anna. 2004. *Friction: An Ethnography of Global Connection*. Princeton: Princeton University Press.

— 2015. *The Mushroom at the End of the World: On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton: Princeton University Press.

Turnbull, Colin. 1987. *The Mountain People*. New York: Simon and Schuster.

Turner, Victor. 1969. *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*. Chicago: Aldine Publishing.

Vigh, Henrik. 2006. *Navigating Terrains of War: Youth and soldiering in Guinea-Bissau*. Oxford: Berghahn Books.

— 2008. "Crisis and Chronicity: Anthropological Perspectives on Continuous Conflict and Decline". *Ethnos* 73(1):5-24. <https://doi.org/10.1080/00141840801927509>.

Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press.

Weber, Max. 1978. *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.

Wolf, Eric R. 1982. *Europe and the People Without History*. Berkeley: University of California Press.

Worsley, Peter. 1970. "The End of Anthropology?". *The Western Canadian Journal of Anthropology* 1(3):1-9.

POSITION

RAMT

Når den kollektive krise bliver personlig

ANNE SOFIE BEER

Stormflodshændelser bliver ofte målt i omfang og antal. I medierne bliver de til tal. *Hvor højt* når vandet, *hvor meget* løber forsikringssummerne op i, og *hvor mange* byer og husstande bliver ramt? De præsenteres i liveopdateringer og neongule breakingbannere som historier om ødelæggelser, bølger, smadrede både, huse og moler. Reportere i waders og vand til livet beretter om beredskaber, der kæmper for at holde vandet ude med watertubes med regnen piskende i ansigterne. Og når bølger og vind har lagt sig, bliver de til historier om, hvordan samfundet generobrer land og normaltilstand. Som krise betragtet har stormflodshændelser altså en relativt konkret og lokal indvirkning samt et afgrænset, tidsligt forløb.

Fra et antropologisk standpunkt er det et centralt spørgsmål, hvad kriser betyder for kollektivet og for samfundet. Det indebærer de strukturelle eller samfundsmæssige ændringer, de medfører eller synliggør, eller den spontane solidaritet eller den ulighed, de kan fostre eller forstærke. Denne position starter dog et andet sted og søger en anden form for stormflodshistorie. Da jeg i vinteren 2024 talte med oversvømmelsesramte mennesker i kølvandet på en række stormflodshændelser, som har ramt Køge Bugt siden 2017, blev *jeg* ramt af, hvor dybt personlige forhold en sådan krise også griber ind i. Dette er et forsøg på at vende spørgsmålet om og spørge: Hvad sker der, når den kollektive krise bliver personlig?

Dette perspektiv vil blive udforsket gennem tre stormflodshistorier, der på hver sin måde skildrer, hvordan kriser også rammer det levede liv; altså det hverdagsliv, der rækker ud over krisen i tid. Historierne handler i høj grad om oversvømmede huse. Husene er som udgangspunkt synonyme med hjem (Jackson 1995), og derfor er det ikke kun materialer, plankegulve og køkkenelementer, der infiltreres af havvand, men også opfattelser af hjemlighed, hverdagspraksisser, drømme for fremtiden og familierelationer.

Personerne i historierne har oplevet et før og et efter. Her repræsenterer *før* en tid, hvor man kunne lukke døren eller vinduerne og rulle gardinerne for og på den måde ”holde naturen ude”, hvis det blæste for meget, havet larmede, eller sollyset trængte ind. *Efter* repræsenterer derimod en tilstand, hvor der er slået skår i indendørslivet (Rubow 2022), fordi huset ikke viste sig uigennemtrængeligt for vandet, vinden og det, der ellers tilhører det udendørs. Det er derfor tale om fortællinger om alt det, som hjemmet rummer og holder på, og om hvad der sker, når denne beholder bliver ramt, går itu og ikke holder lige så godt på alle tingene og relationerne længere.

Positionen er baseret på 3 måneders ph.d.-feltarbejde i Køge Bugt under forskningsprojektet Coastal Conflicts. Gitte og Lene fremgår under pseudonymer.

Et hus ned til åen

I slutningen af 2016 købte Nina sammen med sin mand Nikolaj deres drømmehus nær Køge Bugt. De kunne lige akkurat få råd til huset, der ligger i første række ned til åen. Det giver en have med en helt særlig udsigt, en helt særlig ro og også en særlig mulighed for at sejle både ind i land og ud mod havet. Mindre end et halvt år efter familiens indflytning kom de dog til at erfare, hvad det vil sige, når havvandet presser sig op i åen, op over græsplænen, op langs soklen og oversvømmer køkkengulvet. En oplevelse, Nina kalder ”at stå med et druknet hus”.

”Det var helt surrealistisk. Jeg fattede det slet ikke,” fortæller hun og kigger på sin mand, Nikolaj. ”Det var hårdt for dig,” konstaterer hun og beretter om, hvordan Nikolaj lå og sejlede rundt i familiens båd ude i det surrealistiske hav, der plejede at være deres have, i et forsøg på at minimere skaderne. Da Nikolaj næste dag borede hul i trægulvet i køkkenet, var det alligevel til et syn af en isolering, der lå og flød rundt i åvand.

Vi sidder ved køkkenbordet over en kop kaffe en grå søndag morgen i februar 2024. Nina henter en stor fotobog, som bevidner de 9 måneder, familien efterfølgende gik ind i. ”Jeg lavede den her fotobog, fordi Nikolaj ikke helt kunne huske, hvad der var sket i 2017,” forklarer hun og bladrer gennem siderne, der kronologisk vikler sig ind og ud af vandmasser, byggeprocesser, hverdagsliv i en skurvogn, familiefødselsdage og så det faktum, at Nina halvvejs inde i året fødte parrets anden søn. På nogle af billederne står en dato og på andre lidt tekst med kommentarer eller kontekst til indholdet.

”Vi havde affugter på, mens skimmelsvampen begyndte at kravle op ad væggene,” fortæller Nikolaj. Der gik 2 måneder, før parret fik tilladelse af Naturskaderådet til at renovere. ”Halvdelen af vores hus blev totalt smadret, og jeg brugte 9 måneder på at bygge det op. Jeg arbejdede nat og dag for at hive penge

hjem og så hjem og bygge om natten,” fortæller Nikolaj, og Nina fortsætter: ”I 8 måneder havde vi så en skurvogn som køkken og bad, 4 måneder af disse med en nyfødt baby. På 15 m².”

Ninas bog.

Nina betragter et billede af sig selv som højgravid i et rum udgjort af 4 bare vægge og en jordbund. ”Det der med at være højgravid og stå med en minigraver i det, der på et eller andet tidspunkt bliver et babyværelse ...” Hun lader resten være usagt.

Mens vi taler om, hvordan de hver især oplevede de 9 måneder med genopbygning, beskriver de gentagne gange Nina som den bekymringsløse ”guldfisk”, mens Nikolaj er den, der ”ser isbjergene”. Hun tager en ting ad gangen, mens han foregriber problemerne. På den måde komplementerer de hinanden. Guldfisken understreger samtidig humoren i måden, de har håndteret situationen på. ”I min graviditetsapp stod der en dag: ’Nu skal du jo sørge for ro og harmoni og nyde den sidste tid, inden baby kommer.’ Og så tænkte jeg: Ro og harmoni? Det skal vi nok sørge for.” Nikolaj byder ind: ”Det er godt, du er en guldfisk”, og Nina svarer: ”Ja, en tur rundt i bowlen, og så er det glemt.”

Mens hun bladrer igennem fotoalbummet, fortæller hun om, hvordan stormfloden i sidste ende ramte hendes egen relation til sit nyfødte barn:

Med den ældste, som nu er 10 år gammel, der fungerede amningen rigtig godt. Men med den yngste, der vi fik aldrig amningen ... der var jo håndværkere frem og tilbage, og der var ikke ro på, så vi lærte aldrig det der amning ... det gik ligesom ikke. Så han var på flaske. Men så skulle jeg jo ud i skurvognen for at varme en flaske, også om natten.

Hun fremlægger det ikke som en klagesang, men som en konstatering af, hvordan familielivet blev spændt ud mellem skurvogn, minigravere og kapillarbrydende lag – en af de fugtspærrende konstruktionsformer, man lærer at kende til, når man bygger et hus ud fra tanken om, at det kan blive oversvømmet igen.

”Kan du huske det?” spørger hun Nikolaj og peger på et af billederne: ”Nej, jeg kan ikke huske ret meget. Det står hen i en tåge. Jeg kan godt huske fødslen, ikke? Men alt andet det er bare en tåge,” svarer han. ”Det er jo det, denne bog prøver at dokumentere, men der var jo også de gode stunder, hvor vi hyggede i haven,” svarer Nina og tilføjer: ”Du har brugt dine børns tidlige barndom på at bygge hus og skaffe penge til at bygge hus, så det er jo dyrt købt. En ting er pengene, men det med at gå glip af tid med sine børn ...” Nikolaj svarer: ”Det sætter sig på samvittigheden. [...] I dag sidder jeg jo også og eftertænkter og tænker: Har det været det værd?” Nikolaj præsenterer overvejelserne om at give op, sælge huset med et tab og starte forfra et andet sted.

Selvom Ninas bog er kronologisk opbygget og starter med dagen, hvor selve oversvømmelsen fandt sted, samler den ikke kun billederne af byggeprocessens ”før og efter”, modgang og fremskridt. Den dokumenterer også hverdagslivet, de kreative opbevaringsløsninger, hvor sædvanlige systemer er sat ud af spil, ferieminderne, fodboldkampene og sejlturene på åen. Det er både et vidnesbyrd om hverdagens hamsterhjul – eller rettere guldfiskebowle og isbjergene i den. Ved at samle de forskellige minder kan bogen også ses som en måde at åbne op for en anden udlægning af historien. En, hvor Nikolaj også havde tid til sine børn imellem byggeprocesserne og delte både hverdagsliv og særlige oplevelser med dem. En udlægning, han måske en dag vil kunne huske.

”Jeg har gjort noget særligt ud af bogen, fordi Nikolaj har været sur på det her hus længe,” siger Nina, først henvendt til mig og så til Nikolaj: ”Det er først for nylig, at du er blevet glad for det.” ”Jeg er glad for beliggenheden,” svarer han, ”men jeg har stadig langt igen med huset. Der er stadig mange hængepartier rundt omkring. Og det er jo stormfloden, der har udløst det.” Ninas afkald var en kropslig forbindelse til sit nyfødte barn, Nikolajs var den tid, han ikke fik med sine børn, mens de var små. Og selvom Nina flere gange spørger, om han ikke er blevet glad for huset nu, holder Nikolaj fast i, at han er glad for stedet, men ikke for huset. Måske har han endnu ikke tilgivet huset for alt det, det har taget og krævet af ham. Det står tilbage som en materialisering af den tid, han aldrig får igen, og den tvivl om prioriteringen, der bliver ved med at spøge.

Den 3. januar 2018, altså et år efter oversvømmelsen, var vandstanden i åen igen høj, som den tit er i starten af januar, hvor vinden kommer fra øst. Det minder Nina om, hvordan oplevelsen fra 2017 har sat sig i kroppen: ”I 2018, 2019 og 2020 sad jeg da her og kiggede – selvom jeg er en guldfisk og ikke bekymrer mig – og drak en kop te og spiste et stykke chokolade og holdt øje med åen.”

Nikolaj tilføjer: ”Man tør ikke rigtig sige: Nu tager vi lige væk i 14 dage, den ligger lidt i ... man bliver nødt til at være her.” At leve med åen er altså også at leve med risikoen for, at huset igen kan blive oversvømmet. I den forstand bliver krisen kronisk, i og med at Nina og Nikolaj altid er beredt på den næste oversvømmelse. Den 3. januar 2024, da vandet igen stod højt, oprettede Nina et Facebook-opslag med billeder fra sommerens sejlture og stunder ved åen med beskrivelsen: ”Minder fra åen. De gode stunder er værd at huske på netop i dag.”

Et hus ved stranden.

Det første hus, som Lene og Carsten købte sammen, lå i gåafstand til stranden. Huset har en særlig betydning for Lene, da det dannede rammen om de første år med børnene. Men da parret på en af gåturene langs stranden fik øje på et til salg-skilt foran et ældre sommerhus i første række, begyndte især Carsten at drømme om at indrette et hjem med havudsigt og strandsand for enden af haven. De købte sommerhuset, rev det ned og byggede et nyt hus på grunden, som de nu har boet i i 10 år. Carsten har selv tegnet huset i forskudte plan, med vinkælder og køkken og stue indrammet af store glaspartier ud mod havet.

I starten af januar 2024 taler jeg med Lene over telefon. Det er blot 6 dage efter den anden oversvømmelseshændelse, der har ramt familien inden for 3 måneder, og hun fortæller, at de overvejer at sælge huset, så snart der igen er faldet ro over situationen: ”Det påvirker mig alt for meget.” Lene forklarer, at hun i første ombæring ikke havde reageret på min henvendelse om at tale med stormflodsramte, fordi hun stod midt i det hele og simpelthen ikke havde overskud til at svare. Nu har hun fået ”hovedet oven vande”, forklarer hun og kommenterer også selv klicheen.

En uge efter sidder vi i Lene og Carstens køkken med en kop te og udsigt til et snedækket klitlandskab. Et svagt sollys oplyser en sart blå himmel og et roligt hav. Der er gået 2 uger siden den seneste oversvømmelse, og Lene beskriver det at bo tæt ved havet: ”Overordnet set – igen, for 14 dage siden ville jeg nok have formuleret det anderledes – er jeg vildt glad for at bo her, og jeg føler mig vildt heldig og enormt privilegeret.” Efter en tænkepause fortsætter hun: ”Der er bare et eller andet ved, at havet er lige derude.”

Det er gardinerne eller rettere de manglende gardiner, der kaster os ind i historien om stormfloden, der ramte Køge Bugt i oktober 2023. ”Grunden til, at vi ikke har nogle gardiner her, og gardinstangen ligger der ved trappen, er, at i oktober kom der jo, ud over en masse vand, også temmelig meget vind fra øst [...], så vi kunne stå her og mærke det,” forklarer Lene, mens hun med hænderne viser, hvordan vinduespartiet gav sig.

Lene fortæller om et dramatisk døgn, hvor familien først fik besked om, at de ikke var i oversvømmelsesrisiko. Klokken 21.15 ændrede kommunens melding sig til, at der nu var risiko for, at vandet ville bryde igennem diget. Lene og Carsten begyndte at gardere deres hus med de materialer, de havde til rådighed; træ, presenninger og overskydende fliser. Carsten stivede vinduespartierne af ved at skære nogle træplader til og placere dem i vinduesrammerne: "Det gav sig stadig, men det var meget bedre," forklarer Lene.

Hen ad aftenen var hun vidne til, hvordan firmaet, der var i gang med at bygge et dige og etablere en sluse på stranden, kæmpede for at holde vandet fra at bryde igennem og via bækken skabe store oversvømmelser inde i baglandet. En bemanded gravemaskine var kørt i stilling for at lukke bækken af med sand. Men lige så hurtigt, som den fyldte sand på, skyllede havet det væk igen. Klokken 2.00 gik gravemaskinen i stykker grundet vandmasserne, og Lene kunne forstå på en stresset medarbejder, at han ville forsøge at skaffe en ny gravemaskine. Det lykkedes, men først kl. 5.30 turde Lene lægge sig til at sove, da havet begyndte at trække sig tilbage. Hun fortæller om den næsten "efterkrigs"agtige oplevelse, det var at vågne op næsten morgen:

Man sad der om morgenen. Man havde ikke sovet. Så man var dødtæt, pulsen var stadigvæk sådan der ... og det der adrenalin, man havde haft hele natten ... Man følte næsten, man havde været i krig, og man havde så også været i krig – med vejrguderne. [...] Du kan se nok så meget fjernsyn og se, hvor tragisk det er, men når du har følt det og stået i det og været i et døgn med en puls på 125 eller sådan noget, og jeg spiste ikke noget i et døgn, jeg bliver så psykisk påvirket af det, jeg får ondt i maven, jeg får kvalme. Jeg får det virkelig både fysisk og psykisk dårligt, og jeg kan stadig godt mærke den der stressfølelse.

"Og derfor måtte gardinstangen så af," fortæller Lene, og vi vender tilbage til tingene, som ikke længere er på deres vante pladser. "Og så kan det være, du tænker, det er 3 måneder siden?! Og ja, og hvis du kigger ned der for enden, er der stadigvæk plader for døren og sandsække udenfor," fortsætter Lene og tilføjer: "Jeg har lige fjernet dem ved hoveddøren, og jeg er ellers meget med, at nu må vi rydde op, men det sidder lidt i mig – hvad hvis det sker igen lige om lidt? Så er det også dumt at sætte den der gardinstang op, hvis vi skal sætte en plade på igen."

Da der igen var et oversvømmelsesvarsel i januar, hentede Lene sammen med sin søn 114 sandsække og placerede dem ved alle udgange i huset. "Nu tog jeg dem væk fra hoveddøren, fordi en nabo havde bemærket dem og spurgt, hvorfor vi stadig har dem liggende," fortæller Lene. Jeg spørger, om naboen virkede undrende eller dømmende, og Lene svarer: "Jeg tror mere, de var lidt undrende over ... og alligevel havde jeg også en snert af 'Kom dog videre. Hvor-

for har I det? Det er jo mærkeligt’.” Kommentaren fik Lene til at fjerne de sandsække, der stod foran hoveddøren ud til vejen. Men dem, der står foran dørene og vinduerne ud mod haven, bliver stående. For sandsækkene gør også, at Lene sover lidt bedre:

Jeg har faktisk fået en okay søvn i nat. Det er så første gang i år. For i hvert fald frem til weekenden er jeg vågnet hver evig eneste nat. Det kan være, om det er kl. 01.00, kl. 02.00, kl. 03.00, så vågner jeg ved, at jeg drømmer om vand. Der kommer vand ind i alle mine drømme. Jeg kan faktisk vågne, hvor jeg rejser mig op og så kigger ned mod gardinet og tænker: Er det vand, jeg kan se? Men der er jo mørkt. Jeg kan intet se, men jeg kan sådan fornemme det ... så jeg rejser mig: Er det vand? Er det vand? Nej okay. Og så kan jeg så ikke sove.

Lene er ikke den eneste, jeg har talt med, som ”fornemmer vand”, som hun kalder det. Andre drømmer om lyden af bølgeskvulp eller om at blive trukket ud til havs. For Lene kommer vandet snigende: ”Forleden drømte jeg, vi var et helt andet sted. Vi var på ferie, og jeg står og taler med min datter, og lige pludselig begynder vandet at løbe, der hvor vi er. Det er så mærkeligt, hvor meget det fylder.”

Lene kobler drømmene sammen med oplevelsen af, hvordan vandet trængte ind i huset: ”Lige pludselig råber min mand nede fra hoveddøren: ’Der kommer vand ind her nu’, og så kunne jeg bare se, hvordan det løb ind under hoveddøren, og det løb faktisk også ind under vinduespartierne, og jeg havde det bare sådan: Hvad gør vi?” Familien forsøgte at holde vandet ude ved at barrikadere dørspærken med håndklæder og tørre det indtrængende vand op.

”Det er derfor, der også ligger håndklæder alle vegne,” bemærker hun og hentyder til, at det ikke kun er gardinstængerne, men at håndklæderne også stadig er i en form for beredskab. Lene bemærker, en anelse undskyldende, at det roder. Rodet er kategorisk, i den forstand at det bryder med de faste forventninger om, at gardinerne hænger i vinduerne, og håndklæderne ligger foldet på en hylde på badeværelset, og at hoveddøren er fri for sandsække. Dette giver en fornemmelse af et fysisk rod, der får Lene til at pointere, at sådan plejer det ikke at være. Nu er hjemmet præget af en fysisk og materiel parathed over for den næste oversvømmelse.

”Det her er et safe space, ikke?” siger Lene om huset. ”7-9-13 har jeg aldrig prøvet at have indbrud. Det der med, at når man har indbrud, har der været nogen inde i dit safe space. På en eller anden måde føler jeg jo, at der har været nogen,” konstaterer Lene og kigger ud over havet: ”Tænk, at man kan være så bange, så stresset af at være i sit eget hjem.” Vi vender tilbage til overvejelserne om at flytte. Det var Lene klar til efter stormfloden i oktober, men særligt også efter oversvømmelsen i januar, der havde vist, hvor hurtigt endnu en oversvøm-

melse kunne ramme. ”Jeg tænkte: Vi skal bare have solgt det her hus. [...] Jeg hadede, at vi skulle bo her.”

Lene forklarer, at hun har fået det bedre med at bo her: ”Jeg tror, det kræver tid, men jeg tror også, at det for tid og evighed vil sidde der.” Hun fortæller, at den oprindelige plan var, at de skulle blive gamle i huset ved stranden. Men den tids-horisont er blevet forskubbet, for hvor mange flere oversvømmelseshændelser kan de klare? På den måde har vandet ikke kun overskredet tærsklen over hoveddøren og til Lenes drømme, men også forestillingen om en fremtid i huset ved stranden.

Lenes historie vidner også om, hvordan den dybt personlige erfaring af en krise sætter sig i kroppen. Først i adrenalin, høj puls og et søvnløst døgn, senere i drømme, bekymringer, et konstant øje på DMI’s vejrvarsler og et snigende spørgsmål om fremtiden i netop det hus. Lene dvæler også ved netop den mistillid, som havet har anbragt i hende:

Jeg har sgu et eller andet med det der vand der. Jeg har aldrig været bange for vand, men det der vand der, det har større kræfter, end man lige tillægger det. Det er noget underligt noget, for når man kigger på det nu, ser det jo ganske fredeligt og indbydende ud. Det er sgu en lidt lusket fætter. Sådan et falsk familiemedlem: Hej, godt at se dig, og i morgen, når du har vendt ryggen til, så får du bare.

Et hus gennem generationer

Gitte bor i et hus ned til Køge Bugt, som hendes forældre selv har bygget tilbage i 50’erne. De købte grunden i 1949 og fik senere tilladelse til at bygge et sommerhus på den, hvis de fyldte en meter jord på. Allerede dengang var man klar over, at det var et engareal, man var ved at udstykke og bebygge. I Gittes barndom var sommerhuset rammen om mange ferier og weekender, og som forældrene fik råd, byggede de lidt ud og lidt om. I 70’erne fik de helårsattest på huset og flyttede ind permanent. Da de døde, overtog Gitte og hendes mand det. ”Så her har jeg boet de seneste 25 år. Og det havde jeg egentlig også troet, at jeg skulle blive ved med,” fortæller hun.

Jeg taler med Gitte over telefon 3 måneder efter stormfloden i oktober 2023. Da jeg ved, at Gitte er blevet genhuset, spørger jeg, om det er muligt at mødes ved huset. ”Det skal foregå på matriklen,” svarer hun, ”så man kan se, hvor visuelt rædselsfuldt det er.” Jeg har fået lov til at tage mit kamera med, for Gitte vil gerne vise, hvad det vil sige at stå midt i en oversvømmelse.

Gitte tager imod mig i indkørslen og viser mig indenfor i en stueetage af betongulve, blottede vægge, tomme rum og et dekonstrueret køkken. Midt i stuen står en affugter og tilføjer rummet en brummende lyd. Gitte forsøger at male et billede af det hjem, huset engang rummede. ”Her havde jeg bogreoler langs

hele væggen, og her sad jeg i min lænestol og læste,” siger hun til kameraet og henviser til en nu tom plet i stuen. På trods af husets tilstand spørger Gitte, om jeg vil have en kop kaffe, og starter kaffemaskinen, der står på betongulvet. Vi sætter os ovenpå i en lille stue med udsigt over vandet.

Sommerhuset i 50'erne.

Kaffemaskine på betongulv.

”Det starter jo om torsdagen, og der kommer jeg rent faktisk hjem fra ferie, så jeg starter med at køre fra lufthavnen og så ned at hente sandsække, og jeg begynder så at barrikadere mig. Får hentet 120 sandsække og får sat dem rundt om dørene og ud til havestuen. Og resten af tiden der var [det] sådan set egentlig bare at vente,” starter hun og fortæller: ”Og fredag til middag ringede kommunen til mig og sagde, at nu skulle min mand evakueres, og om jeg selv kunne komme op med ham på plejehjem, eller om de skulle hente ham. Og så sagde jeg, at jeg troede godt selv, at jeg kunne bakse ham op i bilen, for han kunne

simpelthen ikke gebærde sig i alt det her.” Gitte fæstner sig ikke sønderligt ved denne bemærkning, men for mig gør det stort indtryk at forestille sig at stå med et hus i oversvømmelsesfare og samtidig se sin mand komme på plejehjem.

Gitte fortæller om det videre forløb den dag: ”I løbet af fredag formiddag kunne jeg godt se, at vandet kom på en måde, som det ikke er kommet før. Og det kom alt for hurtigt. Og der kom alt for meget. Så kl. 17 eller 16 siger jeg lige pludselig til min søn: ’Vi er nødt til at tømme stuen.’” Gitte og sønnen får tømt hele underetagen og bærer alle møbler ovenpå på nær spisebordet, som de lader stå i stuen til at stable bøger på. ”Og så gik strømmen selvfølgelig, fordi der kom jo vand ind alle vegne og i alle installationerne ude ved vejen. Og jeg siger: ’Jeg skal ingen steder, jeg bliver her.’”

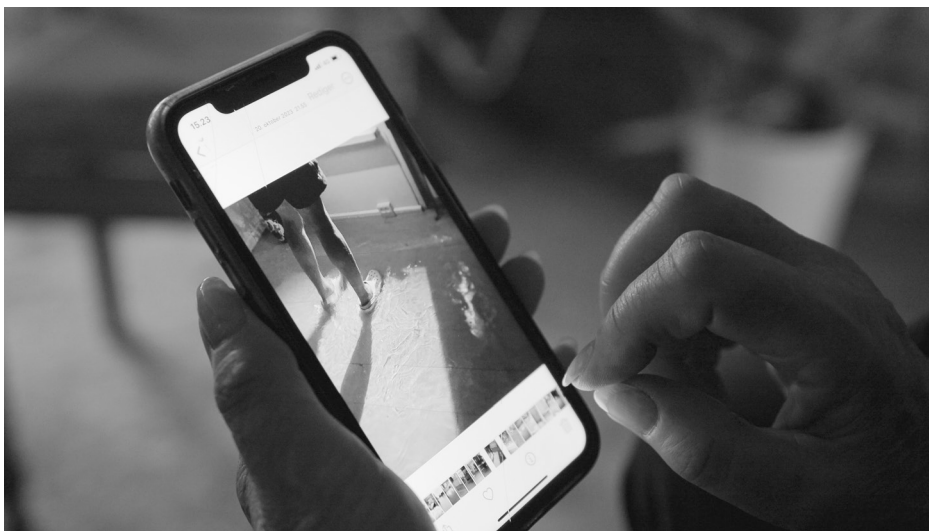
Gittes søn lader hende blive i huset og kører hjem, men kommer alligevel tilbage et par timer senere for at hente hende. Gitte indvilger i at tage med, da hun godt kan se, at der ikke er mere at gøre. Men senere på aftenen har hun alligevel brug for at komme tilbage til huset. ”Så siger jeg: ’Jeg har altså ingen ro. Jeg bliver nødt til at se, hvordan der ser ud.’” Tilbage ved huset går Gitte i vand til knæene op gennem haven og bliver med det samme klar over, at vandet også er trængt ind i huset. ”Jeg havde vel vand i denne her her højde,” siger hun om det syn, der mødte hende inde i huset, og viser en 25-30 cm med hænderne. ”Hele gulvet i min havestue hævede sig bare, så det fuldstændig var som en tømmerflåde. [...] Så kunne man godt køre hjem og tro, man kunne sove.”

Efter en søvnløs nat vendte Gitte tilbage til huset for at se på skadernes omfang i dagslys.

Inde i stuen kunne vi gå tørskoet, for vandet var ude igen, og mens jeg gik og kiggede, så var det nok mest min tanke, at jeg er da nødt til at have et nyt gulv. Og så var der jo ingen strøm. Jeg tænkte: Hold da op! Der er kommet saltvand i alle stikkontakter. Og jeg tænkte så, at så kunne jeg jo bo oppe på første sal, mens alt det der nedenunder står på. Men så var der andre, der fortalte mig, at det måtte jeg ikke, fordi jeg kunne risikere, at der var skimmelsvamp. [...] Så i takt med at jeg hørte om det i radioen, og kloge mennesker fortalte om det, så gik det langsomt op for mig, hvor voldsomt og hvor store skader der egentlig var. [...] Men at det skulle være så voldsomt, at jeg ender med at skulle have revet mit hjem ned, det vidste jeg gudskelov ikke dengang. Det har jeg jo brugt en måned på at forlige mig med.

Omfanget af skaderne gik langsomt op for Gitte. Hun sørgede for at få huset affugtet og sine ting opmagasineret og gik de første 14 dage ”fra sofa til sofa” hos venner og familie. ”Nu ender det jo med, at alt mit sommertøj stadigvæk er pakket ned, for da jeg lige pludselig skulle have alt tøjet ud af huset, tænkte jeg ikke over, at jeg ikke skulle sende *alt* tøj til opmagasineret.” Eksemplet er et

vidnesbyrd om den langsomme erkendelse af krisens tidlige udstrækning. At sende sommertøjet til opmagasinering tilbage i oktober virkede selvfølgelig, mens det i januar ikke længere virker sandsynligt, at tingene, tøjet og møblerne er ude af lagerhallen inden sommer.

Telefonen som beholder rummer også de surrealistiske billeder af en oversvømmelse.

Noget af det, vi også taler om, er den hverdag, Gitte havde, før huset blev oversvømmet, og hvad det betyder for hende at bo ved kysten:

Jamen, det betyder alt for mig, at jeg bor kystnært. Jeg er vinterbader eller helårsbader. Jeg er i vandet hver dag. Jeg går tur på stranden hver dag. [...] Det er her, mit DNA er. Så det at komme væk fra Køge Bugt eller komme væk fra vandet, det ville være rigtig svært for mig, og jeg tænker, at det ville være rigtig svært for mig at føle mig hjemme et sted, hvor jeg ikke var tæt på vandet. [...] Forleden morgen havde jeg været nede i vandet, og så tænkte jeg: Åh, nu skal det være godt at komme hjem og få tændt op i pejsen og få en kop kaffe. Men så går det op for mig: Nå nej, du skal ikke hjem og tænde op i pejsen.

Alligevel bliver Gitte ved med at komme og se til huset dagligt i månederne efter oversvømmelsen, både for at tjekke affugteren, kigge i postkassen, passe haven og gradvist rydde den for siv og tang: "Og de blomster, jeg har sat herop, dem skal jeg da også lige kigge på. Så sætter jeg mig over til mit skrivebord og glori lidt. Og en dag var jeg da også lige nede og reparere lidt tøj." Jeg spørger Gitte, om det måske også er det tætteste, hun kommer på at føle, at hun stadig bor her. Hun nikker med vand i øjnene. Jeg foreslår også, at det også kan ses som en form for omsorg, hun drager for sit hjem, hvortil hun svarer ja og tørrer tårerne væk.

Hun samler stemmen og forklarer: ”Hvis jeg boede her, havde jeg jo allerede været ude i haven og rydde lidt op og klippe lidt, men hvad nytter det?” Gitte er splittet mellem at holde fast i rutinerne fra hverdagen og for eksempel beskære roserne på samme tidspunkt som årene før og at give slip på huset og lade haven forfalde. Det er med til at tydeliggøre, hvordan krisen også rammer den tætte forbundethed, man kan føle med sit hjem og sin dagligdag, og hvor langvarig adskilleelsesprocessen kan være. Jeg spørger, hvad der så skal ske nu. ”Du kan ikke spørge sådan,” svarer hun, for det ved hun heller ikke selv. Gitte beskriver situationen som ”et limboland”.

Der er alt det praktiske. Men så er der også det følelsesregister, man kommer igennem, når man lige pludselig ser ens hjem blive ødelagt. Ja ... Det er en underlig følelse. Fra at man troede, man havde alt, og et hjem og en fremtid, og man havde en plan. Og lige pludselig står man der, ja, egentlig nøgen, og ved simpelt hen ikke, hvor man skal sætte den næste fod. [...] Jeg har sådan en fornemmelse, hvor jeg tænker: Gad vide om det er i dag, du har nået bunden, og fra i morgen så sker der noget positivt, så begynder der at tegne sig en vej, en sti til et eller andet, som peger hen i noget, hvor du kan sætte dig hen i dine egne møbler og sige: Puha, så skulle du også prøve det. Men den er der simpelthen bare ikke endnu.

Gitte fortæller, at hun ikke ”har nerverne” til at renovere huset af frygt for, at det bliver oversvømmet igen. Men hun nænner heller ikke at give afkald på det:

Det bliver jo aldrig, som det var. Det, man troede var sikkert og bestandigt, det er lige pludselig omgærdet med sådan en usikkerhedsfaktor. For det skete, og det sker igen. Vejret forandrer sig, og havene stiger, og alting er i bevægelse. [...] Så derfor giver det også mening at rive et hus ned, der ligger for lavt – i det store perspektiv. Det rager bare ikke mig lige nu, altså. Ja, hvad der er fornuftigt at gøre, ikke? Fordi altså, jeg kan ikke handle med min fornuft. Jeg har alle følelserne med i spil.

Jeg besøger Gitte igen 3 måneder senere, hvor hun har sat huset til salg til nedrivning. Affugteren er slukket, og på betongulvet i stuen står forskelligartet porcelæn, som hun er i gang med at sortere. Til mit spørgsmål om, hvorvidt hun stadig ser til huset dagligt, svarer hun: ”Min datter sagde, at jeg skulle holde op med at komme der. Jeg kan ikke holde ud at være der.” Men Gitte kommer alligevel forbi: ”Græsset skal jo stadig slås, synes jeg.”

Ramt

De tre historier er forskellige billeder på, hvordan den kollektive krise rammer personligt, når vandet trænger ind gennem huse og hjem. Når gulvet er gravet

op, affugteren kører, eller sandsækkene står i stilstand foran hoveddøren, er huset ikke længere synonymt med hjem. Her er stormfloden med til at skabe et brud. Historierne understreger, at hjem ikke kun er et sted, men kropsligt indlejret i de praksisser, der konstituerer det.

En af de måder, hvorpå stormfloden som en specifik form for krise rammer, er, at den ændrer forholdet til omgivelserne og i særlig grad til havet. Havet, vandet eller åen er for både Nina og Nikolaj og Lene og Gitte blandt de vigtigste årsager til, at de bor, hvor de bor. Noget, der som Gitte siger, i første omgang gør, at hun føler sig hjemme. Derfor kan historierne også ses som et billede på, hvad der sker, når krisen gør det hjemlige uhjemligt, altså *unheimlich* jf. Freud. Det understreger, hvor tæt beslægtet det uhyggelige er med det hjemlige og nære, og de måder, vandet efterfølgende hjemsøger de ramte på – både fysisk, i drømme og i tvivlen om fremtiden.

I sin overskridelse af det hjemlige og med sin flygtige tilstedeværelse klæber vandet sig til væggene, til isoleringen under gulvbrædderne og til bevidstheden om, at oversvømmelsen kan ske igen. Oversvømmelsen har på den måde en afsmittende effekt, som både er fysisk og affektiv. Den smitter både af som skimmelsvamp og råd og som et ubehag. Den har sat sig som en parathed og et beredskab i måden, som Lene fastholder sandsækkene på, og at Nikolaj og Nina har svært ved at rejse fra deres hus i vinterhalvåret. For Gitte er situationen en anden, da hun langsomt må erkende, at der ikke længere er noget hjem at passe på.

I juni 2024 skrev Nina til mig på Facebook: ”Her den anden nat drømte jeg, at vi blev oversvømmet igen. Det fik mig til at tænke på vores næsten-nabo Svend. Han har fået en depression på grund af vand i kælderen. Nu sælger de huset. Det rammer forskelligt.”

Litteratur

Freud Sigmund. 2017. *Det uhyggelige*. København: Politisk Revy.

Jackson, Michael. 1995. *At Home in the World*. Durham and London: Duke University Press.

Rubow, Cecilie. 2022. *Indendørsmenneskets natur*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Raahauge, Kirsten Marie. 2009. Hjemsøgelser: Når det uvirkelige bliver virkeligt. *Tidsskriftet Antropologi* 59/60:181-200. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i59/60.106848>.

MENS VI VENTER PÅ TARIQ

AMIN AOUSSAR

I de seneste par år er der sket en voldsom stigning i antallet af uledsagede børn, der ankommer til Europa (UNHCR, UNICEF, IOM 2023). Ordlyden er velkendt: Samtlige akademiske og populærvidenskabelige artikler om migration begynder på denne måde – et etableret, alarmistisk blikfang (se fx IOM's rapport om børnemigration fra 2023). Denne artikel handler om nogle af disse børn. Om hjemløse børn fra landet og byerne i Marokko, som rejser til knudepunkter som Tanger i håbet om at krydse Middelhavet, Europas mest dødelige grænse, for at opnå et bedre liv (se også Fargues 2017). Etnografien vil vise, hvad der driver børn til at bevæge sig mod Europa. Jeg viser, at bevægelse er en forudsætning for, at disse børn kan klare sig, og når den kriminaliseres, er de tvunget til at balancere på en knivsæg mellem illegalitet og overlevelse. Artiklen giver et indblik i brutale børneliv, der handler om udsathed, vold og overgreb, men også om overlevelse, håb og drømme om en ny begyndelse i Europa. For langt de fleste af børnene forbliver dette en uopnåelig drøm.

Artiklen er et uddrag af et større ph.d.-projekt om denne problemstilling. Baseret på et halvt års feltarbejde i Tanger har jeg undersøgt de sociale og politiske sammenhænge, der driver børn og unge til at migrere fra de marokkanske landdistrikter til Tanger og derfra videre til Spanien. Børnene, jeg fulgte, lever et liv martret af social ulighed og fattigdom. Børnene bor på gaden. Deres eneste forbrydelse er at være til. Af politikere og myndigheder anråbes de¹ om irregulære migranter på vej mod Spanien. Børnenes liv og hverdag repræsenterer et sammenfald i lokal og global social marginalisering og fremhæver konsekvenserne af den dominerende migrationspolitik i Europa og Marokko. Når irregulære migranter omtales som økonomiske migranter med henvisning til, at de ikke har et reelt behov for at migrere, overtager og udvisker magthaverne sociale og klasse-mæssige problemer (Bonjour og Chauvin 2018, 6). Forståelsen for udsatte børn, deres levede liv og bevægelse er ikke til stede i europæisk og marokkansk

migrationspolitik (Castles og de Haas 2022; Sadiq og Tsourapas; Rozakou 2019; Davies og Isakjee 2019). Den aktuelle migrationspolitik fremstiller bevægelse som udtryk for en migrationskrise, og ligesom andre kriser beskrives det som et komplekst fænomen, hvor politiske konflikter og fattigdom i hjemlandet spiller nogen rolle, men det væsentligste ansvar lægges over på migranten. Der er tale om en politisk subjektivisering af mennesker i bevægelse, hvor magthavernes politikker fremstiller dem som problematiske kroppe (Castles og de Haas 2022; se også Davies 2012). Til dette hører, at bestemte menneskers bevægelse bliver til et politisk sikkerhedsspørgsmål, hvor Europa skal sikre sig imod nogen (ibid.). Fremtrædende europæiske politikere nævner igen og igen, at det er de illegale eller irregulære migranter, der er problemet (Anderson 2019). Intet menneske er illegalt eller irregulært. Det er udelukkende deres bevægelse, som kan betegnes som sådan. Når jeg alligevel anvender betegnelsen irregulær migrant, er det for at understrege, hvordan krisens logikker overføres til bestemte kroppe gennem et politisk magtsprog, hvor begreber som irregulær migrant bliver en måde at anrabe bestemte mennesker som problemets primære kerne.

Denne artikel undersøger forbindelsen mellem ført migrationspolitik og det levede liv for børn, der bor på gaden i Tanger: Hvad driver disse børn til bevægelse? På hvilke måder kan vi forstå konsekvenserne af den førte migrationspolitik for de børn, der bor på gaden i Tanger, og hvis bevægelse krisegøres af såvel den marokkanske stat som af de europæiske? Artiklen undersøger dette spørgsmål nedefra med fokus på det levede liv for børn, der har et ønske om at migrere væk. Om lille Mohammed på måske 10 år, der er blevet forladt af sine forældre, og om cirka 12-årige Hassan, der venter og venter på sin bror Tariq, som har lovet at tage ham med til Spanien, men som aldrig dukker op.

Artiklen viser, at migration er politisk betinget, og at menneskers bevægelse krisegøres. Dette sker, til trods for at bevægelse er et menneskeligt grundvilkår og for mine informanter forudsætningen for deres overlevelse. Artiklen når frem til, at denne forståelse og brug af krise udvisker og usynliggør den sociale marginalisering og elendighed, der karakteriserer børnenes liv. Derved legitimeres og normaliseres både den symbolske og den konkrete vold, de udsættes for, da grænserne for, hvordan vi forstår deres situation og udsathed, forskydes.

Krise og politik

”Krise? Hvilken krise?” Sådan spurgte Brahim på 14 år mig, da jeg en dag spurgte, hvordan han forholdt sig til migrationspolitik og -krise. Det var ikke et emne, jeg havde forestillet mig fyldte i deres hverdag, og derfor kom spørgsmålet også mere eller mindre spontant. Brahim og de andre var klar over, hvad

migrationskrisen er ifølge de europæiske myndigheder, og at deres potentielt irregulære migration blev gjort til en del af den. Men de var uforstående over for *hvorfor*. Hvorfor måtte en person som jeg rejse og bevæge sig ind og ud af bestemte rum, når de ikke måtte?

Mine informanternes liv var karakteriseret af ulykke, nød og død. De blev forfulgt af både civile og af myndigheder. På trods af dette havde de ikke mange tanker tilovers for migrationskrisen som politisk forestilling, selvom deres liv for mig virkede som betinget af netop migrationspolitik. Dette kom til udtryk i, hvilke områder de havde adgang til i og omkring byen, og i den politi- og grænsekontrol og overvågning, der fulgte dem overalt og begrænsede deres bevægelsesfrihed.

Henrik Vigh (2008) har skrevet om kroniske kriser med henvisning til de vedvarende personlige og erfarede kriser, der kendetegner livet for socialt marginaliserede grupper. Mine informanter befandt sig i dybe personlige kriser. De kom fra marokkanske landdistrikter, fra kummerlige vilkår og havde et brændende ønske om at migrere til Tanger og videre til Europa, hvor de forestillede sig, at de kunne få et bedre liv. De drømte om at få et arbejde i Europa og vende triumferende tilbage til Marokko med penge til at forsørge deres fattigdomsramte familier. På den måde bliver de socialt marginaliserede marokkanske børn en del af den europæiske migrationskrise; de er en del af den gruppe, der rejser irregulært til Europa, og som europæiske politikere forsøger at holde ude.

Krise som analytisk greb tilbyder et indblik i en uorden, hvor der ikke kun er fokus på begyndelse og proces, men på hvordan denne uorden rekonfigurerer og transformerer en social orden, som vi kan undersøge etnografisk (Cabot 2023; Vigh 2008). Fælles for de fleste kriser er, at vi kan spore et sæt begivenheder eller en langsom udvikling som den centrale del af krisen (Vigh 2008). Andre har forsøgt at vende dette på hovedet og se på, hvad det tilbyder af analytiske muligheder, hvis vi forsøger at forstå krise *som* kontekst (ibid.). I denne artikel vil jeg tage disse tanker et skridt videre. I stedet for at analysere konteksten for krisen eller krisen som kontekst vil jeg i stedet forstå, hvad der sker, når bestemte mennesker eller grupper bliver krisegjort. Denne artikel undersøger derfor ikke, hvordan aktører handler *gennem* krise eller *i* krise, men *som* krise. Denne analytiske bevægelse kommer af et forsøg på at se, hvilke sammenhænge og konsekvenser der er mellem den dominerende migrationspolitik og det levede liv for potentielle migranter, der er socialt marginaliserede. Dette etnografiske greb har affødt et unikt indblik i livet for uledsagede børn, der gerne vil migrere, og i de dehumaniserede levevilkår, hvis konsekvenser de hver dag overlever. Levevilkår, der på mange måder er en undtagelsestilstand gjort permanent (Agamben 1997) og et forsøg på at klare sig mod en verden, hvor de, migranter

eller ej, er placeret som en del af subjekterne i en verserende migrationskrise, hvor deres potentiale til at migrere bliver problematiseret og krisegjort. Artiklen forsøger at forstå, hvad der sker, når vi ikke kun fokuserer på en social undtagelsestilstand, men på, hvad jeg kalder et undtagelsessubjekt – når krisens logikker overføres til mennesker.

Når jeg forsøger at forstå sammenhængen mellem migrationspolitik og -krise og den personlige krise og det levede liv for børn, der bor på gaden, er det således gennem den analytiske linse *krise*. Dels fordi migrationskrisen som koncept foranlediger politikker, der er med til at martre børnenes liv, og dels fordi deres liv er kendetegnet af uophørlige personlige og erfarede kriser som fattigdom, arbejdsløshed og social marginalisering. På den måde fortæller historien om børn, der lever på gaden i Marokko, noget om sammenvævningen mellem den førte migrationspolitik og social marginalisering.

Potentialitet og irregulær migration

I 2015 bevægede mere end en million mennesker sig over Middelhavet fra Vestasien (Cabot 2023; Rozakou 2019). Både europæiske stater og humanitære organisationer slog alarm. Antallet af mennesker, der ankom til Europa, var større end det, de sydeuropæiske stater kunne håndtere, og de humanitære organisationer berettede om flere tusinde omkomne i skibsforslis i Middelhavet. Krisens logik byggede på flere faktorer: antal, grusomhed og ideen om uanede konsekvenser, der spejler den klassiske kriseforståelse; ruptur, voldsomhed, uorden og transformation (Cabot 2023; Vigh 2008). Krisen er på en og samme tid en opstået nødsituation og en social forestilling, der i deres gensidige spejling former både vores forståelse og betinger vores handlerum (Roitman 2014).

Konceptuelt er ”migrationskrisen” på mange måder en eurocentrisk idé. Den tager udgangspunkt i en europæisk opfattelse af verden og lægger til grund for tingenes gang en forklaringsramme, der iscenesætter en bestemt problematik, hvor Europa og dets grænser er i centrum – og i fare (Anderson 2019; De Genova 2017). Migrationskrise er ikke kun en politisk bestemmelse, men en epistemologisk rammesætning (De Genova 2017). Med dette mener jeg, at *migrationskrise* er et politisk sprog, der skaber rammerne for, hvordan vi ser og forstår en problematik, der tager Europa som analytisk centrum og udgangspunkt for forståelse.

De fleste migranter i verden krydser aldrig en national grænse. De er interne migranter. Det samme gjaldt mine informanter, som næsten alle kom fra det sydlige og østlige Marokko og havde migreret til en af de større byer. Selvom de havde et ønske om at krydse Middelhavet og tage til Europa, kom de sjældent videre. En af hovedkonflikterne i migrationskrisen er, at mennesker

krydser nationale grænser irregulært og dermed udfordrer staters autoritet. Men hvis de fleste migranter aldrig gør det, er de så overhovedet andet end (interne) migranter? Hvor andre kriser netop centrerer omkring begivenheder eller handlingsforløb (ruptur), er migrationskrisen rettere en vedvarende krisetilstand tilskrevet bestemte menneskers *potentiale* til bevægelse. Potentiale er afgørende her. De børn, jeg fulgte i Tanger, behøver slet ikke have et forudgående migrationsforløb. De behøver ikke at have migreret, før de bliver anset som migranter og handlet på gennem denne forestilling af marokkanske myndigheder understøttet af EU² (Hannoum 2020, 38). Dette peger på *potentialitet til bevægelse* og *migration* som det udslagsgivende (Vizcaya 2019). Hvis børn, der lever på gaden, er potentielt irregulære migranter, fordrer det, at 1) uledsagede børn og unge migrerer til Spanien irregulært, og 2) deres situation som altid-allerede socialt marginaliserede hænger sammen med opfattelsen af dem som potentielt irregulære migranter. Disse to forhold er allerede til stede. Dette er afgørende, for selvom børnene traditionelt vil blive opfattet som en gruppe uden resurser til at migrere (Anderson 2019), ved vi, at de alligevel kommer af sted på en eller anden måde, og at de anråbes og handles på som potentielt irregulære migranter af myndighederne (UNHCR, UNICEF, IOM 2023). I et brev til 27 EU-ledere understreger præsidenten for EU-Kommissionen Ursula von der Leyen behovet for styrket sikkerhedspolitik hvad angår irregulær migration:

Prioriteringen af denne støtte [til migration- og grænsekontrol, red.] vil derfor fokusere på de mest presserende og resurseintensive behov såsom at bygge kapacitet til at gennemføre grænseproceduren [...] den betydelige stigning i ankomster fra det vestlige Middelhav og den atlantiske rute såvel som fra den østlige middelhavsroute viser, at vi aldrig må sænke paraderne, og at vi må stå vagtsomt i de kommende sommermåneder (von der Leyen 2024; min oversættelse).

Migrationskrisen udspiller sig langt fra os. I og omkring Middelhavet, hvor der hvert år dør tusinder af mennesker i drukneulykker, hvor migranter, der bevæger sig irregulært, bliver interneret i fængselslignende detentionscentre langs Europas ydre kyster, og hvor unge udsatte børn går rodløst rundt og kigger længselsfuldt på det hav og den kyst, der kan blive deres endeligt. Brahim spørger mig ”hvilken krise?”, mens vi kigger på havet. ”Ja, hvilken [og hvis] krise er det egentlig,” siger jeg og tænker på, hvordan vi er kommet hertil.

Vejen til Tanger

Problematikken om børn, der lever på gaden, oplevede jeg første gang i 2018, da jeg var i Tanger som del af et projekt om transnational kriminalitet. Jeg var

med som forskningsassistent, og allerede her sprang de forhutlede børn mig i øjnene: De sad sammenbøjet i bygningshjørner og i gyder. Mellem hænderne havde de små plastikposer, som de holdt op til munden. Deres varsomme blikke fortalte historien om deres udsathed. Hvorfor kigger de her personer på mig? forestillede jeg mig, at de tænkte.

Denne oplevelse ansporede min interesse for emnet. Hvordan kunne der være så mange børn, der levede på gaden i Marokko? De var synlige for enhver, men ingen kerede sig tilsyneladende om dem eller virkede optaget af deres grelle situation. På dette tidspunkt var denne problematik stadig fremmed for mig, men det var Marokko ikke. Begge mine forældre migrerede fra Marokko til Danmark i 1970'erne, så både marokkansk sprog og kultur var mig velkendt.

Da jeg tog tilbage til Tanger på mit ph.d.-faltarbejde om børnemigration i 2023, syntes byen forandret. Dele af den nye strandpromenade var færdigbygget, og sejler man fra Tarifa i Spanien mod Tanger i Marokko, ser byens transformation både tydelig og imponerende ud. Transformationen var en del af kong Mohammed VI's moderniseringsplan og begyndte, kort tid efter han besteg den marokkanske trone i 1999. Tanger, der havde været relativt forsømt i perioden efter kolonitiden, skulle moderniseres, og dens ry som frihavn skulle genetableres (Hannoum 2020).

Uligheden i Tanger er gammel. Tanger, der på hundrede år var gået fra at være centrum for politiske og økonomiske bevægelser under kolonitiden til at være forsømt, i årtierne efter Marokko vandt sin uafhængighed, til igen at være en af de større økonomier i Marokko.

I 1912 blev Marokko koloniseret og landets territorier fordelt mellem Frankrig og Spanien, men i 1923 få år efter første verdenskrig nåede Storbritannien, Frankrig og Spanien til enighed om, at Tanger skulle omorganiseres til en såkaldt international zone (1923-1956) (ibid.). Som international zone blev Tanger forankret i dynamikkerne mellem de europæiske kolonimagter, der regerede byen sammen i et såkaldt kommunalråd (*municipal council*, min oversættelse) (ibid.). Tanger blev et knudepunkt, der forenede verdener, og en stor bølge af amerikanske og europæiske migranter bosatte sig i byen. Med europæisk kolonisering blev byen delt i to. Adgang til bestemte områder var nægtet den oprindelige befolkning, som blev socialt, økonomisk og politisk negligeret under den koloniale periode. Hannoum beskriver marokkanernes tilværelse som fattig og fortvivlet, mens byens nye europæiske bosættere levede et velstående og velsignet liv (Hannoum 2020). Selvom det er over et halvt århundrede siden, at Marokko blev uafhængigt, er den koloniale arv stadig præsent. Byens centrum består af store boulevarder og sidegader belagt med brosten. Bygningerne er i fransk, italiensk og spansk arkitektonisk stil, og vejnavne er franske, Rue du

Mexique, Place de France og Rue d'Angleterre, og fortæller historien om det koloniale Tangers overlevelse. I Tangers tid som international zone blev byen en attraktiv destination for dele af det europæiske borgerskab. I den internationale zone var der få regler, og Tanger tilbød således et frit anonymt liv for den nye europæiske overklasse. I dag bor der stadig mange europæere både løst og fast i Tanger. I samtaler med mig lagde de alle vægt på den anonymitet og frihed, de mente, Tanger tilbød dem, og som herskede under den koloniale periode.

Kong Mohammed VI's moderniseringsplan af Tanger har på lidt over to årtier budt på stor forandring, og byen er blevet den andenstørste økonomi i Marokko næst efter Casablanca (Hannoum 2020, 3). Tanger er kommet til at tiltrække både mange interne og regionale migranter, ligesom Marokko er gået fra at være hovedsageligt et emigrationsland til også at være et immigrationsland (Castles og de Haas 2022). Den elendige del af byen, som digteren Mohammed Choukri beskriver den, eksisterer stadig i periferien af det moderne (koloniale) Tanger, hvor den sociale marginalisering stadig er til at føle på. På den måde præger den koloniale fortid i høj grad Tanger, der stadig er et knudepunkt mellem verdener og en trædesten for de håbefulde migranter, der drømmer om at komme over Middelhavet. Tangers renommé som fristed i en ellers tiltagende konservativ region vedbliver med at eksistere.

Barndommens gade

Det var i Tanger, at jeg begyndte mit feltarbejde. Fra første dag på feltarbejde så jeg børn, der levede på gaden. De var nemme at få øje på med beskidt tøj og en adfærd, der fortalte om det hjemmевante forhold, de havde til Tangers gader og stræder. De første dage tog jeg ophold på café Cinémathèque de Tanger. Her havde jeg udsyn til den store plads, der var kendt som den ydre *souk*, og to af de syv store porte, der ledte ind til den indre souk og den gamle by. I dette område krydsede både lokale, udlændinge og turister veje. Der var også mange børn, som tiggede eller tog ophold i den begrænsede skygge, der var på pladsen. Børnene blev for det meste overladt til sig selv. Undtagelsen var, når de gik for tæt på gæsterne på de udendørs cafeer, ind i butikker eller befandt sig i bestemte områder – så kunne politi og civile finde på at råbe eller slå på børnene for at få dem væk.

Jeg havde mange betænkeligheder ved, hvordan jeg skulle henvende mig til børnene. Jeg, en privilegeret forsker, europæer og marokkaner, borger og migrant på samme tid. De, ikke helt borgere, ikke helt migranter, ikke helt voksne, ikke helt børn. Hvordan ville de reagere?

Jeg gik stadig i min verden af bekymringer, da jeg ved et tilfælde gik forbi en lille dreng ved et fiskemarked tæt på den gamle by. Han stod op ad en lille mur

med ansigtet i hænderne og græd. Jeg gik først forbi og tænkte over, hvordan jeg skulle gribe situationen an. Han kunne ikke være mere end 10 år gammel, tænkte jeg.

Jeg vendte mig om og gik hen til ham. Jeg hilste på ham. Han kiggede op og hilste igen. ”Hvor er dine forældre?” spurgte jeg med en klump i halsen.

”De er her ikke,” sagde den lille dreng. ”Jeg er sulten. Har du noget mad?”

”Ja,” sagde jeg og tog brød og spiseyoghurt op af mit indkøbsnet og gav det til drengen. Vi sad et stykke tid og snakkede ved fiskemarkedet. Han fortalte, at hans forældre ikke var der længere, og nu ville han rejse væk. Væk, til Spanien, sagde han, uden helt at vide hvorfor, eller hvad der ventede ham. Drengen sagde først, han hed Anas, men da jeg tog afsked med ham, sagde han, at hans rigtige navn var Mohammed. Vores samtale varede ikke længe. Jeg mærkede andre menneskers øjne på os og fik på fornemmelsen, at den sociale orden var blevet forstyrret. Deres undrende blikke gjorde mig varsom, og da en ældre person prikkede til to politibetjente længere nede ad gaden og pegede i vores retning, sagde jeg til Mohammed, at han skulle skynde sig væk, og tog selv en omvej hjem.

De børn, jeg fulgte, var i alle aldre op til 18 år. Mange af dem vidste ikke præcis, hvor gamle de var, men var tydeligvis stadig børn. De fleste af dem havde aldrig gået i skole og var ikke registreret hos myndighederne. De kom alle fra mindre byer tæt på Tanger som Ksar el-Kebir eller længere syd eller øst for byen og var kommet til Tanger af forskellige årsager. Få af dem kom fra Tanger, men hvis de gjorde, kom de alle fra byens udkant – det gamle, koloniale og perifere Tanger. Mange af dem havde mistet begge forældre. Flere af dem havde kun deres mor. Enten var deres far død, eller også havde faren aldrig været der. De, der kun havde en forælder, fortalte om, hvordan deres forælder var for syg til at tage sig af dem, og hvordan de følte sig pålagt at tage sig af deres forælder, hvorfor de var rejst nordpå til Tanger. ”For at finde noget at lave,” sagde Ibrahim, da jeg spurgte, hvorfor han var kommet til Tanger. ”Og for at komme til Spanien.”

”Hvorfor sover du ikke hjemme hos din mor? Er det ikke bedre end at være på gaden?”

”Min mor er meget syg, og vi kan ikke holde rotterne ude. Om natten bider de.”

Ibrahim var en af dem, hvis far aldrig havde været der, og hvis mor var alvorligt syg. Han havde set sin mors tilstand blive forringet med årene og følte sig pålagt at tage ansvaret på sig.

De børn, jeg fulgte, fortalte mig, at de var kommet til Tanger for at migrere til Spanien. ”Jeg skal til Spanien. Så kan jeg få arbejde og hjælpe min mor,” sagde Ibrahim, der ligesom de andre børn på gaden først og fremmest var interne migranter. Mange af dem havde aldrig været uden for Marokko og kendte ikke meget til verden udenfor. De marokkanere, jeg mødte og snakkede med,

de marokkanske myndigheder og de børn, jeg fulgte, refererede alle til børn på gaden som på samme tid *harraga* (irregulære migranter) og *shemkâr* (gadebørn) – et forhold, der vidnede om sammenfaldet mellem irregulær migration og social marginalisering. I en af de få beretninger om børn, der lever på gaden i Marokko, skildres shamkâr og harraga som to forskellige ting (Hannoum 2020, 88, 89). I Hannoums etnografi beskrives gadebørn som ensomme og fortabte, mens børnemigranter er tapre, intelligente, snedige, risikovillige og frygtløse og holder sammen i små grupper (ibid.). Denne skarpe adskillelse stødte jeg ikke på i mit feltarbejde. Jeg fandt heller ikke, at nogen havde særligt helttemodige særpræg, mens andre ikke besad sådanne.

Tidligt i mit feltarbejde sad jeg på café Cinémathèque og spejdede ud over pladsen foran mig. Da to unge drenge gik forbi, hørte jeg nabobordet referere til dem som harraga, irregulære migranter. Da jeg spurgte, hvorfra de vidste, at de var irregulære migranter, når de tydeligvis var fra Marokko og derfor ikke kunne være irregulære, svarede de, at ”det vidste alle, at de var”, og ”at jeg bare kunne spørge dem”. Med andre ord anråbes socialt marginaliserede børn, der lever på gaden, som irregulære migranter grundet en forestilling om deres potentiale eller ønske om at migrere væk.

Ideen om (irregulær) migration som gangbar løsning og mulighed for social mobilitet er gammel i Marokko (Hannoum 2020, 9). Mange marokkanere migrerede til Europa i 1970’erne som arbejdsmigranter for at fylde de tusindvis af tomme arbejdspladser, der var opstået i forbindelse med stor økonomisk vækst i Europa (ibid.). Denne migration nordpå har skabt det, der senere er blevet betegnet som en såkaldt ”migrationskultur” (*culture of migration*) (Castles og de Haas 2022). Altså en sædvane for migration som en naturlig måde at erhverve sig et arbejde og en tilværelse på. Arbejdsmigrationsperioden var socialt og kulturelt transformativ – ikke bare for Marokko, men for europæiske samfund. Det var i denne periode, at myten om migration som en form for frelse opstod blandt de marginaliserede dele af den marokkanske befolkning. I Marokko vil man ofte høre ordene *ghâb wa jâb*: migranten rejste og kom tilbage [med gode ting] (Hannoum 2020).

Mine informanter kendte også til mennesker, der havde taget turen og var lykkedes med det; historierne om livet på den anden side af Middelhavet, hvor de forestillede sig, at vold og ulighed ikke var en fast del af tilværelsen. De var *harraga* (arabisk for ”dem, der brænder”, som er måden at beskrive irregulære migranter på). De ville *brænde*, altså migrere væk fra Marokko. ”Selvfølgelig vil de væk,” grinte cafégæsterne over for mig. ”Hvem ville ikke det, når det kan blive løsningen på deres problemer?”

Tariq erobreren

Mange dage gik med, at jeg ledte efter mine informanter uden held. Jeg gik forskellige ruter, hvor jeg vidste, at de havde opholdt sig før, forbi den gamle togstation og videre ned til havnen, hvor jeg krydsede over en travl strandvej og ind i den gamle by. Byen var omgivet af et gammelt, portugisisk fort, og der var mange turister og lokale. På vej ind ad de gamle porte mødte jeg Hassan, der stod op ad portåbningen. Hassan var en dreng på cirka 12 år, der boede på gaden i Tanger med sin lillebror, Ahmed. De fortalte, at deres mor var meget syg, og at de ville migrere til Spanien, hvor de forestillede sig, at de kunne få et arbejde og på den måde forsørge deres mor og trække familien ud af fattigdom. Hassan var overbevist om, at han snart ville komme til Spanien. Han ventede bare på storebroren, Tariq, som kunne få ham med over Middelhavet.

Da jeg mødte Hassan, fortalte han mig, at han var i gang med at skaffe sig noget at spise (*dabar*), men at det ikke gik så godt. Vi gik lidt sammen ad snævre veje, indtil vi nåede et plateau ved Hotel Continental med udsigt over havnen og Middelhavet. Der var godt udsyn, og vi kunne se Spaniens kyst. Vi snakkede lidt om *lahrig*, at rejse irregulært, og jeg spurgte ham, hvornår og hvordan han ville tage af sted.

”Jeg venter på min storebror Tariq. Han har krydset havet en gang før og boede på den anden side i mange år. Han har lovet mig, at han vil tage mig med, når han kommer tilbage til Tanger,” sagde Hassan håbefuldt med øjnene rettet mod den spanske kyst, der var synlig i eftermiddagssolen.

”Hvor er han nu?” spurgte jeg. Hassan kiggede på mig igen. ”Han er i Casa. Han har været der nogle år, men han kommer herhen når som helst, og så tager vi af sted.” Hassan fortalte tit historier om sin bror Tariq. Hvad de to havde lavet sammen, hvordan Tariq altid passede på ham og deres syge mor, og hvordan han havde lovet ham, at han ville få dem ud af det personlige helvede, de hver dag vågende op til. Hassan vidste ikke selv, hvor gammel han var. Han havde ingen papirer og havde aldrig gået i skole. Jeg blev i tvivl om, om myndighederne egentlig vidste, hvem han var. Om nogen vidste det.

Vi stod længe og betragtede havet og havnen, der lå lige foran os. Havnen var bevogtet af et højt hegn og marokkanske grænsevagter, der kiggede ind i retning mod os. På den anden side af hegnet gik der patruljer rundt. Lidt derfra stod en gruppe børn med fingrene og næserne i hegnet og kiggede ind. Jeg ved ikke, om det var Europas blotte kyst, kun 14 kilometer væk, eller om det var navnet på Hassans storebror, der gjorde det, men jeg følte mig tilskyndet til at spørge, om han kendte historien bag navnet Gibraltar. Hassan kiggede forvirret på mig. ”Det er opkaldt efter en, der hedder det samme som din bror Tariq. Alle marokkanere kender den historie,” sagde jeg og gik i gang med at fortælle. Om

hvordan Tariq ibn Ziyad havde sejlet over Middelhavet og ledet den muslimske erobring af den iberiske halvø i år 711. Gibraltar kom af det arabiske *Jabal Tariq*, Tariqs bjerg, forklarede jeg.

Hassan kiggede forundret op i luften, som om han ikke helt vidste, hvad han skulle sige eller tænke om min historie. ”Hvor er Gibraltar?” spurgte han mig. Inden jeg nåede at svare, blev vi afbrudt af to mænd med dunjakker på, som troppede op bag os. Jeg genkendte dem som civilklædt politi, noget, jeg havde lært at spotte af min ven og feltassistent Yassine. ”Hvorfor snakker du med ham?” sagde den ene vredt. Jeg var i tvivl om, hvem af os han talte til. ”Hvis jeg ser dig heroppe igen, er du færdig,” råbte den anden til Hassan. Jeg undskyldte for os begge og lod, som om jeg ikke vidste, hvad problemet var. Forvirring bredte sig. Hassan løb væk.

Social marginalisering og migration

Social marginalisering og migration hænger sammen i Marokko. Efter at Marokko vandt sin uafhængighed i 1956, er der sket en række udviklinger, der har øget sammenhængen mellem social marginalisering og migration, der har haft konsekvenser frem til i dag.

Siden før den koloniale periode har menneskers bevægelse og arbejdskraft i høj grad været reguleret (Castles og de Haas 2022; Anderson 2019). I den koloniale periode var mange ofre for både tvungen migration og tvangsarbejde, og der blev udviklet nye teknologier til at styre disse ting (Castles og de Haas 2022; Sadiq og Tsourapas 2021). Lejren (og i forlængelse heraf koncentrationslejren) blev udviklet som en måde, hvorpå man kunne regulere uønskede menneskers bevægelse og profitere på deres arbejdskraft (Davies og Isakjee 2019; Sadiq og Tsourapas 2021). Mange af disse teknologier har overlevet den koloniale periode og er en etableret måde at regulere menneskers bevægelse på, også i dag, hvor flygtningelejre også fungerer som en måde at hindre og internere mennesker på. Dels som måder, hvorpå humanitær hjælp kan udstedes, dels som en kontrolmekanisme, hvorved registrering, regulering og sikring af staternes suverænitæt kan opretholdes (Fakhoury 2022; Pallister-Wilkins 2018). Det europæiske grænseagentur Frontex bruger grænsekontrol, overvågningsteknologier og militært isenkram som måder at afskrække og forhindre folk i at krydse grænser. De politikker, der giver disse praksisser legitimitet, koordineres med lande som Marokko, som ligeledes anvender samme politik og praksis i kontrollen af deres egen befolkning indefra og ud i et kalkuleret, geopolitisk magtspil, hvor de mest forarmede mennesker bliver en slags skakbrikker, der kan bruges i opnåelsen af bestemte politiske resultater (Gross-Wyrtzen og Lorena Gazotti 2021, 830-

31). Samarbejdet mellem Frontex og marokkanske myndigheder blev styrket i 2022, hvor de nåede til enighed om øget kystvagtsamarbejde, risikoanalyse og indsats over for menneskehandel (Frontex 2022, 2023). For Marokko udgør den europæiske migrationskrise en vigtig forhandlingsbrik med EU i sikringen af Marokkos annektering af Vestsahara. På den måde figurerer migrationsspørgsmålet som en vigtig del af marokkansk indenrigs- og udenrigspolitik.

Under feltarbejdet overraskede det mig at lære, at sproget for migration og migrationskrise i Marokko er radikalt anderledes end i Europa. Hver aften satte jeg mig på min stamcafé i Tanger, Café Tingis, hvor jeg snakkede med de andre faste gæster. Mange af dem blev mine venner, og det var også her, jeg brugte mest tid med min ven Yassine. Jeg drøftede dagens feltarbejdsoplevelser med ham, og således snakkede vi både om livet i Marokko, om børnenes situation og migration og migrationskrise. Yassine forstod ikke helt, hvad jeg mente, da jeg første gang spurgte ind til migrationskrise i Marokko. For ham var det mere et europæisk fænomen: migrationskrise. I Marokko var der ikke på samme måde problemer med det, sagde Yassine. Migration i Marokko er på mange måder ikke et exceptionelt fænomen, hverken til andre lande eller i forhold til den land-by-migration, som har skabt sædvanen, at mennesker bevæger sig fra den marokkanske periferi til byerne. Historierne om de forsømte marokkanske forstæder spejler mine informanternes historier, om at være forsømte, uden fremtidsmuligheder og med ”intet at lave”. ”Hvad sker der i Ksar el-Kebir?”

”Ingenting. Der var aldrig noget at lave.”

Hannoum kalder disse forstæder for skurbyer (*shantytowns*, min oversættelse): ”Marokkanske skurbyer er ens: intet vand, ingen elektricitet, intet håb, ingen fremtidsudsigter; kun med en ekstraordinær indsats og en god omgang held, kan man slippe væk” (Hannoum 2020, 25; min oversættelse). Historien om forsømmelsen af forstæderne kan spores tilbage til kong Hassan II, der regerede Marokko fra 1961 og frem til sin død i 1999.

Hassan II arvede et Marokko i konflikt. Kongen blev udsat for to mordforsøg i 1970’erne, da dissidenter forsøgte at kuppe sig til statsmagten. Hassan II overlevede begge mordforsøg, og de anklagede blev fængslet eller dømt til døden. Dette skabte præcedens for kongens håndtering af politisk uenighed: Politiske modstandere blev jagtet, fængslet og tortureret. Mange forsvandt og kom aldrig tilbage. Hassan II’s regeringstid er blevet kendt under navnet *les années de plomb* (blyenes år) med reference til hans voldsomme måde at regere landet på, hvor statsvold og politisk undertrykkelse var den foretrukne måde at håndtere økonomisk ulighed og politisk uenighed på og måden, hvorpå Hassan II konsoliderede sin magt (Miller 2013, 170). Der blev slået hårdt og konsekvent ned på

politiske protester, og tusinder blev fængslet i forbindelse med arbejdsstrejker mod regeringen. Når mine informanter fortalte om de forsømte landområder og byer, som de kom fra, hvor der intet var at lave og ingen fremtidsudsigter, er det en konsekvens af disse politiske udviklinger. Allerede inden Hassan II besteg tronen, havde hans forgænger, kong Mohammed V, kæmpet en borgerkrig mod oprørere i den østlige Rif-region i Marokko. Konsekvensen blev forsømmelse: Både Mohammed V og Hassan II førte en politik, hvor de marokkanske landdistrikter forblev forsømt. ”Der er intet at lave i Ksar el-Kebir,” siger mine informanter, og jeg tænker på de store dele af Marokko, der i årtier har været negligeret, og den sociale marginalisering, som denne ulighedspolitik har skabt i landet.

Mellem Marokko og Europa

I sit arbejde med flygtninge fra Rwanda og Burundi skriver Liisa Malkki (1996, 377), at dette humanitarisme- og grænsearbejde producerer en bestemt form for politisk subjektivitet; at det historiserer flygtninge på bestemte måder. Malkki bruger begrebet *historicizing condition*, som kan oversættes til historiserende forhold eller vilkår og refererer til måden, hvorpå mennesker subjektiveres som flygtninge og mister deres menneskelighed på samme tid. Selvom mine informanter ikke er flygtninge i juridisk forstand, kan vi komme nærmere en forståelse af deres situation ved at anskue det på denne måde. Fordi de blev anråbt som nogen, der forstyrrede den sociale orden ved deres blotte tilstedeværelse, blev de forskubbet til en kategori, hvor de ikke længere blev anset som uskyldige børn med brug for hjælp, men som potentielle, irregulære migranter. Myndigheder behandler dem som irregulære migranter, fordi den migrationspolitiske krisetilstand åbner for et handlingsrum, hvor det bliver legitimt at straffe dem. Der er ingen udsigt til, at ”migrationskrisen” slutter: Krisen er her for at blive. Med krisegørelsen af bestemte kroppe kommer et udvidet politisk handlerum, hvor praksisser, som ellers vil blive anset som illegitime, bliver legitime. Imidlertid var de børn, jeg talte med, i tvivl om, hvorfor denne skæbne var overgået dem. De havde hørt om migrationskrise, men vidste ikke, hvorfor det overhovedet skulle have noget med dem at gøre. Soufiyanes undren understregede dette, en dag vi gik forbi havnen i Tanger: ”Du kan bare gå ind her, ikke?” spurgte han. Rundt om havnen var et højt hegn med pigtråd, og omkring os gik flere mennesker i Soufiyanes situation og kiggede håbefuldt mod havnen og havet. ”Hvorfor kan du gå derind, når vi ikke kan? [...] De siger, vi ikke må, men andre må godt. De siger, det er, fordi vi er, som vi er, men vi er jo bare os. Det forstår jeg ikke.”

Soufiyane var ikke alene om ikke at vide, hvorfor personer som ham ikke måtte gå ind og ud af bestemte rum. Flere af mine informanter udtrykte det

samme. Uden skolegang og med ringe adgang til medier og indblik i offentlige samtaler havde de ikke forudsætningerne for at vide, hvorfor de udgjorde nogle af hovedpersonerne i migrationskrisen. I Marokko var de socialt marginaliserede: De var *al-mahgor*, de foragtede, af det omkringliggende samfund. Det liv, de levede, som på mange måder var karakteriseret som en uorden, undtagelse og et liv plaget af misbrug og død, stod i skarp kontrast til forestillingen om krisen i Europa. Her fortæller politikere historien om, at 1) migration er et problem, der findes én løsning på, og 2) at migrationskrisen fra 2015 og frem er en hidtil uset begivenhed i form og omfang, og 3) politikere afslører en opfattelse af, at kernen i problemet i mindre grad er de sociale og politiske omstændigheder, der driver folk til flugt, og placerer i stedet flygtninge og migranter – mennesker – som krisens centrale subjekt og et af dens omdrejningspunkter. Mennesker har altid bevæget sig. Bevægelse er menneskelig, men migration og i forlængelse af dette migrationskrise er politisk produceret og reguleret. Konsekvenserne af en sådan politik er vidtrækkende, som jeg oplevede en dag med Hassan.

”De vil ikke have, at vi er her,” advarede Hassan mig, inden vi krydsede ind gennem *Bab al-bhar* (havets port) og ind i den gamle by. Vi gik ad fattige og zig-zaggende gader og besøgte hver en café eller restaurant, der kunne tilbyde mad, men hver gang vi trådte ind, blev vi mødt af fjendtlige blikke. Ejerne råbte ad os: ”Skrid med jer! Jeg vil ikke have ham der herind” og pegede på Hassan, der stod ved siden af mig med sin lasede trøje og sine beskidte sandaler. Vi skyndte os ud igen og videre til det næste sted. Til sidst opgav vi, og jeg endte med at gå ind på en café alene og købe to baguette til os, som vi spiste på en nærliggende bænk. Børnenes tilstedeværelse i det offentlige rum var karakteriseret af uorden. Flere steder måtte de ikke opholde sig, fordi de var socialt og politisk anråbt som ”forstyrre” af den offentlige orden. Deres *migration* ind og ud af steder og deres ophold i det offentlige rum var med andre ord politisk kriminaliseret, men deres *bevægelse* ind og ud af sikre og usikre rum var en forudsætning for deres overlevelse. Dette fortæller os noget om, at migration er politisk betinget, mens bevægelse er et menneskeligt grundvilkår.

Nationalstatens måder at håndtere migration på er på mange måder en fortsættelse af den koloniale periodes *raison d’être* (Davies og Isakjee 2019). Folk, der potentielt kan bevæge sig uden for disse logikker og trodser dem, naturligøres som fjender i den nationale orden (Malkki 1992). Irregulære mennesker håndteres hårdhændet og voldeligt af staten. Denne behandling bliver usynliggjort af krisen, fordi krisetilstanden gør det exceptionelle til noget hverdagsligt, usynligt. Med andre ord normaliserer og legitimerer krise undtagelsestilstande og usynliggør og udvisker vold fra udsatte migranternes liv. Undtagelsestilstanden forvandles og personificeres i børnene, som bliver til undtagelsestilstandssubjekter.

Orden og uorden

På trods af at antallet af migranter i verden har været relativt stabilt, er den politiske bevågenhed og fjendtlighed vedrørende mennesker, der bevæger sig, paradoksalt nok steget (Castles og de Haas 2022). I Danmark har skiftende regeringer alle cementeret behovet for kontrol med ikke bare Danmarks, men Europas ydre grænser (Castles og de Haas 2022; Sadiq og Tsourapas; Rozakou 2019; Davies og Isakjee 2018). Hvad de ydre grænser her omfatter, er svært at sige. Spørgsmålet om sikkerhedspolitik har fyldt meget i migrationsforskningen de seneste mange år og afspejler den politiske interesse og fjendtlighed, der er i forhold til migration. Det politiske skifte mod højre har været længe undervejs. En konsekvens af dette er en strengere immigrations- og integrationspolitik, der ofte kædes sammen med kulturelle markører og trusselsbilleder som eksempelvis, at vestasiatisk kultur skulle påvirke samfundet negativt (Castles og de Haas 2022, 134-35, 230-32).

I denne nationalkonservative forestilling figurerer migrationskrisen som et eksistentielt problem, der truer med national udslettelse. Migrationskrisen bliver her karakteriseret som uorden, en mangel på kontrol med ydre og indre grænser, som et problem, der først og fremmest skader nationen, dernæst borgerne (ibid.). De migranter, der bevæger sig irregulært, er antagonisterne i denne fortælling. Årsagerne til deres migration er her mindre vigtige – det interessante er i stedet, *om* de kommer, og hvilken uorden og hvilke konsekvenser det kan medføre. Disse migranter pålægges ofte skjulte motiver og dagsordener (ibid.). Det var ikke noget, jeg kunne se i mit feltarbejde. Som Younes fortalte mig:

Jeg ved ikke, hvad de snakker om, dem, der bestemmer [...] jeg ved ikke noget om, hvordan det er på den anden side. Nej. Jeg vil bare gerne have et liv væk fra de dårlige mænd, hvor jeg ikke hele tiden skal tænke på at være sulten, og hvor jeg og dem, jeg kender, ikke skal være bange.

Børnene ved ikke, hvorfor de skal lide i de voksnes verden. Under hele mit feltarbejde, som strakte sig over knap et halvt år, var det, mine informanter foretog sig mest, bare at vente. Vente og overleve. Det arbejde, der ligger heri, spiller en afgørende rolle for udsatte migranternes dyrkelse af håb og deres evner til at klare sig på trods (Bajalia 2023). Selvom migrationskrisen forstås som en krise, som uorden, er den det mest for de mennesker, der dehumaniseres og lider under den. De børn, jeg fulgte, vidste, at deres kroppe var krisegjorte, og at deres bevægelse ikke var sanktioneret. Det, de ikke kunne forstå, var, hvorfor denne skæbne skulle tilfalde dem. Den politik og de praksisser, der kommer af migrationskrisen – grænser, militær, kontrol, dokumentering, internering, vold osv., er karakteriseret af en orden, krisens orden, hvor menneskers bevægelig-

hed og muligheder er underlagt strikse regler og rigide kontrolregimer. Migratjonskrisens undtagelsestilstand legitimerer brugen af ekstrem vold og kontrol til at håndtere et problem, der først og fremmest er socialt og politisk.

Tariq håbet

I sommeren 2023 tog jeg afsked med Hassan. Jeg mødte ham i den lille park bag den indre souk. Han fortalte stadig med jævne mellemrum om sin bror Tariq, som ikke var dukket op endnu. ”Han kommer snart,” sagde Hassan. Fortællingen om hans bror ændrede sig over tid, og jeg begyndte at tvivle på, om Tariq overhovedet fandtes. Hassan stak hånden ned i bukserne og fremdrog en lille, sammenkrøllet plastikflaske med en klar væske, satte en klud for åbningen og vendte den på hovedet. Han tog kluden op til ansigtet og indåndede. ”Jeg kan mærke det. Han kommer snart, min bror Tariq.”

Mine informaners liv var og er i et stadie af permanent undtagelsestilstand. Allerede inden de bliver født, er deres muligheder begrænsede. De er dømt til et liv i usikkerhed og overhængende fare, alene fordi de er født med få og begrænsede muligheder. De bliver jagtet af både statslige og ikke-statslige aktører. De beskrives og behandles allerede som irregulære migranter, inden de har krydset havet, fordi de har et potentiale til bevægelse. Et potentiale, der sjældent forløses, og som er forbundet med stor risiko. De overlever i en forestillet fremtid, hvor håbet om at nå nye kyster og opnå bedre sociale vilkår smelter sammen.

Denne etnografi taler til manglen på en bæredygtig migrationspolitik, som tager sit udgangspunkt i en forståelse af det levede liv for dem, der mærker dens konsekvenser allerværst. I sammenkædningen af migration og krise ender udsatte mennesker med at blive krisegjort og blive endnu mere udsatte. Mennesker, der gennem forskellige former for dehumanisering bliver anråbt og handlet på som illegale eller irregulære migranter – som undtagelsessubjekter. Således kommer de børn, der bebor Tangers gader, til at kropsliggøre krisen. Denne tilstand tillader forskellige politiske aktører og myndigheder at handle på dem med øgede beføjelser. Migrationskrise er ikke uorden, men en særlig form for orden. Den er ikke tilfældig, men produceret. Med andre ord legitimerer migrationskrise en politik, der er enormt skadelig for de mennesker, som den går ud over. En politik, der usynliggør elendighed, fastholder og reproducerer social marginalisering og legitimerer vold som en gangbar måde at håndtere sociale problemer på.

Tilbage i parken sad jeg i stilhed med Hassan. Jeg kiggede bekymret på ham. Da jeg mødte ham, havde han mærker på armene og i ansigtet, som han havde fået i et voldeligt møde med politiet i timerne forinden. Nu var han mere rolig.

Han tog kluden op til munden og indåndede en gang mere og lagde sig tilbage i græsset. ”Vil du ikke fortælle om Spanien?” sagde han lavt. En duft af sprit bredte sig. Han lukkede øjnene. ”Vil du ikke tage mig med til Spanien, bror?”

Noter

1. Anråbt er en dansk oversættelse af ”interpellation”, et begreb, den marxistiske teoretiker Louis Althusser benytter til at beskrive, hvordan staten og statslige aktører former subjekter ved at anræbe dem som bestemte individer efter statens ideologiske billede (Althusser 2001).
2. I sin bog *Living Tangier* (2020) lægger antropologen Abdelmajid Hannoum særligt vægt på Marokko som værende stærkt influeret af EU-politikker, som ikke har Marokkos bedste interesser for øje og dermed tvinger Marokko til at bryde de menneskerettighedskonventioner, de har skrevet under på. Der kan argumenteres for, at Marokko har meget at skulle have sagt i spørgsmålet om migration mellem Marokko og Europa, men Hannoum ender med at undersøge Marokkos rolle og agens.

Litteratur

Agamben, Giorgio og Marilène Raiola. 1997. *Homo sacer. L'ordre philosophique*. Paris: Éd. du Seuil.

Althusser, Louis og Ben Brewster. 2001. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York: Monthly Review Press.

Anderson, Bridget. 2019. ”New Directions in Migration Studies: Towards Methodological De-Nationalism”. *Comparative Migration Studies* 7(1):36. <https://doi.org/10.1186/s40878-019-0140-8>.

Bajalia, A. George. 2023. ”Doing Barzakh, Making Boza: Betwixt and Between Migration and Immigration in Tangier”. *The Cambridge Journal of Anthropology* 41(1):17-33. <https://doi.org/10.3167/cja.2023.410103>.

Bonjour, Saskia og Sébastien Chauvin. 2018. ”Social Class, Migration Policy and Migrant Strategies: An Introduction”. *International Migration* 56(4):5-18. <https://doi.org/10.1111/imig.12469>.

Cabot, Heath. 2023. ”Crisis as Method: Critical Events and Moral Breakdowns”. *Anthropology Today* 39(2):12-14. <https://doi.org/10.1111/1467-8322.12795>.

Davies, Thom og Arshad Isakjee. 2019. ”Ruins of Empire: Refugees, Race and the Postcolonial Geographies of European Migrant Camps”. *Geoforum* 102:214-17. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.09.031>.

Davies, A. 2012. *The Impact of Anti-Immigration Parties on Mainstream Parties' Immigration Positions in the Netherlands, Flanders and the UK 1987-2010: Divided Electorates, Left-Right Politics and the Pull towards Restrictionism*. PhD thesis. Florence: European University Institute. doi/10.2870/4016.

De Genova, Nicholas, ed. 2017. *The Borders of 'Europe': Autonomy of Migration, Tactics of Bordering*. Durham: Duke University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11smr05>.

Fakhoury, Tamirace. 2022. "The External Dimension of EU Migration Policy as Region-Building? Refugee Cooperation as Contentious Politics". *Journal of Ethnic and Migration Studies* 48(12):2908-26. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2021.1972568>.

Fargues, P. 2017. *Four Decades of Cross-Mediterranean Undocumented Migration to Europe: A Review of the Evidence*. Geneva: International Organization for Migration.

Frontex 2022. Frontex and Morocco to Strengthen Cooperation. Tilgået 15.5.2024. <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-and-morocco-to-strengthen-cooperation-upnSgq>.

Frontex 2023. Frontex-Morocco Outlining the Next Steps for Closer Cooperation. Tilgået 15.5.2024. <https://www.frontex.europa.eu/media-centre/news/news-release/frontex-morocco-outlining-the-next-steps-for-closer-cooperation-Y4aBP3>.

Gross-Wyrzten, Leslie og Lorena Gazzotti. 2021. "Telling Histories of the Present: Postcolonial Perspectives on Morocco's 'Radically New' Migration Policy". *The Journal of North African Studies* 26(5):827-43. <https://doi.org/10.1080/13629387.2020.1800204>.

Haas, Hein de, Stephen Castles og Mark J. Miller. 2022. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. Sixth edition. Reprinted by Bloomsbury Academic. London: Bloomsbury Academic.

Hannoum, Abdelmajid. 2022. *Living Tangier: Migration, Race, and Illegality in a Moroccan City*. 1st edition. Contemporary Ethnography. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Malkki, Liisa. 1992. "National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees". *Cultural Anthropology* 7(1):24-44. <https://doi.org/10.1525/can.1992.7.1.02a00030>.

—1996. "Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization". *Cultural Anthropology* 11(3):377-404. <https://doi.org/10.1525/can.1996.11.3.02a00050>.

Miller, Susan Gilson. 2013. *A History of Modern Morocco*. New York: Cambridge University Press.

Pallister-Wilkins, Polly. 2018. "Hotspots and the Geographies of Humanitarianism". *Environment and Planning D: Society and Space* 38(6):991-1008. <https://doi.org/10.1177/0263775818754884>.

Roitman, Janet L. 2014. *Anti-Crisis*. Durham: Duke University Press.

Udlændinge- og Integrationsministeriet. 2017. *Morocco Situation of Unaccompanied Minors*. København

UNHCR, UNICEF og IOM. 2023. *Refugee and Migrant Children via Mixed Migration Routes in Europe Accompanied, Unaccompanied and Separated*.

Vigh, Henrik. 2008. "Crisis and Chronicity: Anthropological Perspectives on Continuous Conflict and Decline". *Ethnos* 73(1):5-24. <https://doi.org/10.1080/00141840801927509>.

Von der Leyen, Ursula. 2024. *European Commission*. Brussels. Tilgået 26.5.2025. <https://www.statewatch.org/media/4470/eu-com-von-der-leyen-letter-euco-outsourcing-asylum-25-6-24.pdf>.

MIGRATION

CHRISTIAN VIUM

Siden anden halvdel af det 20. århundrede er migration fra Afrika mod Europa taget til. Først som reguleret arbejdsmigration i efterkrigstiden og siden 1990'erne i stigende grad i form af irregulær migration. Den såkaldte flygtningekrise i Europa i 2015 markerede et hidtidigt klimaks, og der er ingen tegn på, at migrationen fra Afrika til Europa vil aftage. Mens EU tyer til stadig mere ekskluderende tiltag for at kontrollere, hvem der skal have adgang, bliver migranter mere og mere desperate og risikovillige i deres forsøg på at nå Europa i håbet om at kunne forsørge deres familier.

To migranter fotograferet om natten på ladet af en firehjulstrækker nær grænsen mellem det nordlige Mali og det sydlige Algeriet. Rejsen op gennem Sahara kan for nogle migranter strække sig over flere år, da de ofte oplever at blive frarøvet deres penge, fængslet og sendt tilbage undervejs. Foto: Christian Vium, 2006.

Vestafrikanske migranter i en forstad til den nordafrikanske by Tanger, der er blevet et knudepunkt for migration fra (Vest)Afrika til Europa grundet sin placering blot 13 kilometers sejlads fra EU. Vestafrikanske migranter oplever stigende overgreb fra de marokkaniske myndigheders side, og mange føler sig nødsaget til at søge tilflugt i de omkringliggende skove, hvorfra de vover sig ind i byen for at få vand, strøm til deres mobiltelefoner og andre fornødenheder. Foto: Christian Vium, 2018.

POSITION

KRISEN I TAL

Et kvalitativt bud på et kvantificerbart problem

ANNIKA ISFELDT OG HENRIK VIGH

Titlen er tvetydig. Indlægget her er ikke et forsøg på at finde procentsatser og statistik, der kan måle og veje de mange kriser, som verden gennemgår for tiden. Vi søger ikke at kvantificere det, der er kritisk, men snarere at kvalificere kvantiteterne. Det førstnævnte er ellers det typiske socialvidenskabelige greb om kriser. Vi kaster os over tal for at forstå, hvor skidt det står til, og for i det hele taget at kunne benævne noget som kritisk. Når krisen kradser, leder vi efter det (tilsyneladende) utvetydige – tal – for at få fast grund under fødderne, forudsige og planlægge os ud af krisen. Tal gør udsagn faste i formen og styring rationel i kødet.

Vores ærinde i denne position er imidlertid ikke at bidrage til den endeløse mængde af tal, der higes efter i krisesituationer. Snarere er vi ude efter at forstå, hvorfor og hvordan kriser afstedkommer kvantificering, og hvilken betydning det har for antropologisk arbejde med kriser. Vi ser på diskrepansen mellem, hvordan tal skabes i usikkerhed og bruges som sikker viden, med afsæt i vores respektive forskningsfelter – narkosmugling og fordrivelse – to fænomener, der ofte betegnes som kritiske. Og vi argumenterer for, at antropologer kan bidrage til at mindske denne diskrepans ved at nuancere kvantificeringerne gennem empirisk arbejde, der går bag om tal og undersøger kriser i tid og rum. Det vil sige ved at studere produktionen af tallene og de mange perspektiver og stemmer, der indvirker herpå, og sammenligne de fænomener, der former og afgrænser kriser. Disse empiriske indsigter er centrale, hvis vi vil forstå og håndtere kriser hensigtsmæssigt og bæredygtigt.

Kriser bliver til

Hvis det nye årtusinde skulle have et videnskabeligt og politisk slogan, er ”data is king”¹ et godt bud. Socialvidenskaben er blevet kvantificeret i en grad, hvor

det kvalitative udgrænses, og data fremstilles som den eneste vej til at opnå brugbar indsigt. Selv antropologer melder p.t. lykkeligt ud, at deres ”data” siger/viser et eller andet – som var analysen af det undersøgte givet i selve mængden. Data er blevet en relativt flydende betegnelse, dvs. en term, som evner at samle mangeartede fænomener i en entydig form. Etymologisk er begrebet en flertalsform af *datum*, der betyder ”given”. Det giver ”data” strejf af videnskabsmæssig autonomi, der resonerer vældig fint med samtidens krav på evidens. Data betegner således som udgangspunkt vidensenheder (i flertal!), der eksisterer uden om og uafhængigt af os som videnssubjekter, og som med det rette forskningsdesign kan indsamles, stables, tælles og forstås som en direkte afspejling af den bagvedliggende virkelighed. Det betyder, at begrebet data ofte ansporer til en enstrenget og entydig idé om fakta, der som råmateriale kan udvindes, systematiseres og omsættes til indsigt.

Den kvantitative orientering gælder ikke mindst i forhold til kriser, der ”kaldes til væren” via tal, som den marxistiske filosof Louis Althusser ville formulere det (2006 [1971]). Tal ontologiserer (bestemmer, at krisen *er*) og epistemologiserer (bestemmer, *hvad* krisen er). Jo mere tumultarisk en situation er, jo mere nødvendig og fokuseret virker kvantificeringen. Statistik og beregninger modvirker den usikkerhed, der ellers følger i kølvandet på kriser. Tærsklen for, hvornår tallene er kritiske, er muligvis op til fortolkning, men et tal bruges til at definere punktet, der markerer forskellen på det normale og det unormale, hvor den kropslige, samfundsmæssige eller økonomiske krise kaldes til live. Tallene gør kriser til objekter, der kan vendes og drejes, måles og vejes og handles på.

For eksempel husker de fleste nok den prominente rolle, som antal (smittetal, indlæggelsestal, antal døde og senere vaccinetale) og fremskrivninger (beregne- de udfald af forskellige politiske indgreb) spillede under covid-19-krisens udformning af restriktioner og sundhedsforanstaltninger i 2020-2022. Tallene blev her også centrale for vores måder at *håndtere* krisen på, for koblingen af krise og data bliver til ”kriseficering” (Willig 2016), og ved at kalde noget kritisk påberåber man sig retten til at handle. Når først kriser *er*, fungerer kvantificeringen som en styringsmekanisme, der skal få os tilbage på fast grund ved at fjerne det mangfoldige og nuancerede. Emblematiske for krisesituationer generelt var der under pandemien ikke meget plads til kritik eller alternative praksisser, som udfordrede eller afveg fra, hvad sundhedsmyndighederne udregnede og opfordrede til. Der var brug for ensretning, og en sådan kunne tallene tilvejebringe.

Men der er en væsentlig forskel på den sikkerhed, hvormed tal bruges, og den usikkerhed, hvormed de produceres. Som vi vil illustrere med to eksempler fra vores respektive felter, er tal usikre, foreløbige og afhænger af både meto- disk snilde og held. Disse metodiske usikkerheder i produktionen af tal kan have alvorlige konsekvenser i kvantificerede krisesituationer.

Henrik: Tørsten efter tal

Jeg arbejder med narkosmugling. Det er for tiden, hvis man er modstander af narko, en ret solid krise. Når man forsker i kokain eller i det hele taget arbejder med kriminaliserede flows, er det første spørgsmål, man stort set altid får af journalister, rettet mod kvantificering: ”Hvor meget det drejer sig om” og ”har man et tal på det”, bliver man spurgt, førend man bliver spurgt om andet. Det kan man jo godt forstå. Tallet sætter rammen for, hvor slemt det står til; om der er tale om en ”egentlig krise” eller blot en mindre afvigelse. Vores fornemmelse af narkotikaproblematikker er således nært forbundet til de tilgængelige tal om dem. Og tallene viser altså, at forbruget vokser. Forbruget af kokain i København er for eksempel tredoblet over ti år, og på nuværende tidspunkt er både GHB, ketamin og opioider alle stoffer, der vækker bekymring, da deres popularitet er stigende (EUDA 2023) og indsmuglingen voksende. Men de mange kvantitative data på området er på alle måder tvetydige og ofte meget lidt overbevisende.

For det første synes kvantificeringer at eskalere i takt med den moralske panik, som narkotikaproblematikker ansporer. Udviklingen i stofmarkedet genererer en mængde estimater eller snarere *gætstimater* – altså blandingen af gæt og estimat. Disse anses ofte for at være de bedst mulige data i forhold til et emne, som det er svært at få konkret viden om. Narkotikaproduktion, - smugling og -misbrug er kriminaliseret og dermed fænomener, som søger ikke at blive belyst og talt. Det betyder, at de relaterede data bygger på et relativt svagt evidensgrundlag. Alligevel har gætstimater en interessant form for potens. De bruges til at fremskrive mulige udviklinger og advokere for handling, før den forestillede fremtid faktisk manifesterer sig. Det fordrer selvsagt en vis påpasselighed fra myndigheders og eksperters side, hvor retten til at kvantificere med autoritet bevogtes, så man ikke risikerer at handle på et forkert grundlag. På trods af det er mange af de tal, der tages for givet, og hvis værdi accepteres – også officielt, tit vældig unøjagtige og omgærdet med stor usikkerhed.

For det andet fortæller tallene os ofte meget lidt om selve problemet. Både mængden og måden, stoffer kommer hertil på, er ikke godt belyst. Hvem der smugler, hvorfor og hvordan, forbliver uklart, og hvilken betydning det har i det sociale liv og blandt brugere, er ikke noget, vi har god viden om. For eksempel kom det for nylig frem, at politiet ved grænsen i Padborg havde beslaglagt tre gange så meget kokain i 2023, som de havde i *hele* 2022. I alt 62,2 kilo havde de fanget på vej fra Tyskland til Danmark (Klein 2024). Med en gadeværdi af cirka 600 kr./gram (afhængigt af hvor og hvor meget der købes) er det selvsagt en voldsomt stor mængde kokain. Det er også et tegn på, at politiet gør sit arbejde godt. De betjente, der er på ”stregen” – som grænsen meget apropos kaldes, er dygtige til at samarbejde med deres kollegaer syd for den. De er dygtige til at

”læse” flowet af trafik for tegn på ulovlig aktivitet, og de er vældig gode til at koordinere deres aktioner. Ovenstående er alle aspekter, der er etnografisk tilgængelige og antropologisk relevante at undersøge. Det blev slået op i medierne som en kæmpe stigning i kokainbeslaglæggelser og -indsmugling til Danmark. Men midt i fejringen af den store fangst flød der i den anden ende af landet 860 kilo kokain til lands på strandene i Nordsjælland. Det var såkaldt ”drivkokain”, der var læsset af et større skib, fastgjort til redningsveste udstyret med GPS-sendere, og som skulle være samlet op af et mindre fartøj for at blive sejlet i land, men som endte med at rive sig løs til havs.

De to tal fortæller meget forskellige historier. Det ene om en stigning i mængden af kokain defineret af beslaglæggelser på 62 kilo, hvilket førte til en vis panik. Det andet om en storstilet smugling ind i øresundsområdet til et nærmest utømmeligt marked, der får de 62 kilo til at blegne ved sammenligning. Bag tallene ligger der forskellige aktører, forskellige distributionsmåder, markeder og markedslogikker, der alle har brug for en dybere undersøgelse for at blive belyst. Det interessante her er, at beslaglæggelser bruges til at estimere den faktiske mængde af narko i landet. Når journalister spørger mig, om jeg ”har et tal”, vil det tal altså være voldsomt forskelligt, alt efter hvornår på året spørgsmålet helt præcis bliver stillet.

Beslaglæggelser bruges ofte som udgangspunkt for at beregne problemets omfang ved at blive ganget op med en given faktor. Multiplikationsfaktoren angiver, hvor mange gange større den faktiske mængde af narkotika anslås at være. Det estimeres således, at mellem 10 og 20 procent af kokainen i omløb beslaglægges (EUDA 2024). Den faktiske mængde af kokain i landet er med andre ord omgærdet af voldsom usikkerhed. Tallene dækker over en varieret mængde af beslaglæggelser, der – på trods af told og politis dygtige arbejde – har en væsentlig og uberegnelig faktor: held. Resultatet bliver et gæstimat på, hvor meget kokain der er i Danmark. Om vi beregner før eller efter de 860 kilo, som drev i land og blev beslaglagt, gør en abnorm forskel for ideen om, hvor meget kokain der faktisk er i omløb. Og det på trods af at 2024 ikke behøver at have været et vildere år, hvad den faktiske indsmugling af kokain angår, da beslaglæggelserne jo kun fortæller os noget om, hvad told og politiet gør og finder, og ikke meget om, hvad der egentlig *er*. Folk, der arbejder med tallene, ved selvsagt godt det her, men det udmeldte tal bruges af myndigheder, politikere og medier til at definere, om der er en krise, og hvordan vi skal forholde os til dens udvikling. Tallene fremstår som en evidensbaseret fastsættelse af problemet.

Det gør de anonymiserede spørgeskemaundersøgelser, som bruges til at estimere forbrug, også. De sendes ud af forskningsinstitutioner og myndigheder og søger enten at være repræsentative eller målrettes specifikke sociale kategori-

er såsom unge i en bestemt aldersgruppe. Sådanne undersøgelser lander dels i folks e-Boks, dels i deres mails og dels på deres telefoner. Når det kommer til narko, spørges der til, om folk bruger hårde stoffer og hvilken slags. Resultaterne ses som gode tal. Det er jo fuldt anonymiserede undersøgelser på nettet og mails. Og når det er det, hvorfor skulle folk ikke ville svare ærligt? Det er der sikkert også nogle få, der gør.

Men igen skal tallene tages med forbehold. For mange unge er ideen om fuld anonymitet mindre overbevisende. De forholder sig til nettet som et sted, der aldrig glemmer, og de svarer derfor ikke nødvendigvis retvisende, hvis de i det hele taget svarer. Vi lærer vores børn, at det, de lægger op på nettet, bliver der – og at man kan identificere personer og spore aktiviteter, selv når man tror, at man har slettet sine spor. Hvorfor skulle en selvinkriminerende undersøgelse være anderledes, om så den er over telefonen eller nettet? Tallene bliver yderligere problematiske af, at der ikke altid er enighed om, hvad der definerer ”hårde stoffer”, hvilket betyder, at en del unge nok vil svare nej, selvom de for eksempel bruger opioider rekreativt – altså tager receptpligtig medicin i forsøget på at blive påvirkede. Vi ser en stigning i brugen af netop opioider blandt unge for tiden i form af dololer, tramadoler, oxycodoner m.m. Fordi de er receptpligtige, bliver de dog af mange unge set netop som medicin snarere end som hårde stoffer. Det er et problem, da transgressionen ved at tage opioider derved er mindre. Det synes ikke at være lige så grænseoverskridende at tage en pille medicin som at tage noget, der på mere tydelig vis er narko (Møller et al. 2024).

Annika: Ubegribelige tal

Forskning viser, at mennesker ikke forstår tal. Vi forstår hverken rene tal eller procentsatser. Vi kan ikke forestille os tal, vi har brug for en oversættelse af dem, en relativisering, som gør dem begribelige for os. Det har jeg lært under mit feltarbejde blandt den humanitære sektors talknuser, hvis arbejde er at analysere, formidle og handle på den voksende, globale fordrivelseskrise. Mine samarbejdspartnere (”informanter”, om man vil) er selv forskningens modeksempler; de læser verden gennem en art matematisk prisme, de har en stærk intuition for, hvornår et tal ikke kan passe, og de leder efter en tællelig sandhed, hvis de støder på tilsyneladende diskrepanser i de regnestykker, de møder.

En af mine nærmeste samarbejdspartnere er Alexander fra Dansk Flygtningehjælp. Han hørte undervejs i mit feltarbejde en podcastdiskussion om fremtidens migrantstrømme og klimaforandringer mellem en Røde Kors-ansat og en migrationsforsker. ”I 2030 kommer 700 millioner til at migrere fra Afrika,” sagde den ene af de to i podcastens hede. Påstanden fik Alexander til at spidse ører.

Han spurgte sig selv: Kunne der virkelig være belæg for at hævde, at halvdelen af Afrikas befolkning ville flytte sig inden udgangen af dette årti? Spørgsmålet fik ham til at gå på jagt efter ophavet til tallet ”700 millioner”.

Efter nogen tids detektivarbejde fandt han det anført i en kladde til sjette vurderingsrapport af FN’s klimapanel, IPCC, fra 2023, og allerede i 2009 fremgik tallet i en rapport af FN’s organisation for uddannelse, kultur, kommunikation og videnskab, UNESCO. Men begge steder var de 700 millioner den høje ende af et spænd på 24 til 700 millioner. I årene mellem 2009 og 2023 havde spændet været brugt af forskellige FN-organer, og først i den endelige version af IPCC’s 2023-rapport var de 700 millioner forsvundet, fordi tallet – ifølge rapportens hovedforfatter, som Alexander fik i tale – ikke kunne underbygges. Ikke desto mindre var *netop* det høje tal altså rejst videre alene – uden spændet, relativiteten, sammenhængen, videnskabeligt belæg og forbehold. På trods af dette blev tallet ikke udsat for kritik, da det blev præsenteret i den omtalte podcast.

For Alexander er de 700 millioner et eksempel på en generel talinflation i den humanitære sektor, hvor tal bliver mobiliseret til at understrege, at det globale støttebehov er stort.² I den humanitære sektor mobiliserer tal penge, og tal kan gøre forskellen på liv og død. Den nuværende økonomiske dækning af verdens voksende humanitære behov er fuldkommen utilstrækkelig. I 2023 faldt mængden af humanitære midler, *samtidig med* at kriserne voksede dramatisk i både omfang og antal, og i første halvdel af 2024 kunne kun 18 procent af de humanitære behov på verdensplan imødekommes (NRC 2024). 362 millioner mennesker anslås at have brug for humanitær bistand i 2024 (FN 2024). Det er – oversat til en anden slags tal – 1/22 af verdens befolkning. På den baggrund er der ikke noget at sige til lysten til at slå en alvorlig tone an i diskussioner om fordrivelseskrisen.

Lige nu resulterer manglen på midler i et inhumant nulsumsspil, hvor humanitær bistand til ét sted tages fra et andet sted. Hvis europæiske politikere regner med scenariet fra podcasten, hvor 700 millioner mennesker er på vej fra Afrika i 2030, altså om fem år, vil det nok være nærliggende for nogle europæiske politikere snart at finde penge til at forhindre, at det scenarie realiseres. Og hvis manglen på midler fortsætter, må man antage, at de penge vil blive taget fra andre humanitære kriser, hvor de humanitære behov nok ikke forsvinder. Det kan altså potentielt have reelle og dybt alvorlige konsekvenser, hvilke tal der kommer til at gøre sig gældende i debatten om fordrivelseskrisen. Det er især i den anledning (men også i det hele taget) problematisk, når tal, der foregiver vished, viser sig at være fejlbehæftede. Men det er et om muligt endnu større problem, at vi tilsyneladende ikke kan gribe om tallene, når de bliver store, for så kan vi hverken udfordre eller reagere behørigt på dem. Da får tallene magt ved at stå i egen, kontekstløse ret.

Blandt dataproducenter, som arbejder med indsamling af kvantitative data, er der ikke desto mindre enighed om, at indsamling af data på globalt plan (og især i forhold til de meget komplekse og følsomme/skrøbelige tematikker, som den humanitære sektor i sagens natur er udgjort af) i bedste fald er ekstremt vanskelig. Selvom al dataproduktion er omfattet af grundige krydstjek, og der ligger et enormt (skjult) arbejde i at ”rense” tallene, bliver tallene aldrig perfekte – de bliver *bedst mulige*. Det redegør dataproducenter som regel nøje for i metodesektioner, hvor de indfanger alle faldgruber og afværger mulige fejllæsninger, som deres tal ville kunne lede til. Men hvorvidt den formidlingsindsats kaster det store af sig, forekommer tvivlsomt, når vi støder på historier som den om podcastens 700 millioner. Når tallene rejser, forsvinder deres kontekster, og de metodologiske overvejelser, som de produceredes i og med, følger ikke med. Tallene abstraherer, de fremstiller verden som givet og fjerner den bagvedliggende kompleksitet.

Måske ved de færreste, hvor mange mennesker Afrika er hjem for på nuværende tidspunkt, men de fleste vil nok studse over at få at vide, at halvdelen af Afrikas befolkning sandsynligvis vil fordrives fra kontinentet inden for de næste fem år. Hvad har vi brug for, hvis vi skal forestille os 700 millioner mennesker? En helt enorm abstraktionskraft? Eller måske snarere det omvendte og konkrete: at se det tælleliges mindstedel, det enkelte individ, for os med dets konkrete ansigt, stemme og historie. Når mennesker oversættes til tal og siden lægges sammen i store regnestykker, falder den enkeltes personlige karakteristika fra. Det er manglen på disse nuancer, der gør, at store tal om store mængder tit bliver ubegribelige for mennesker.

Bag tal

Der er intet odiøst i tal, og vi har ikke til hensigt at forklejne det gode og vigtige arbejde, der laves med at indsamle store tal i kriser. Det er selvsagt fint, at der handles på et informeret grundlag om mængder og mængders udviklinger. Men tal foreligger ikke ude i verden som en art ”naturlige størrelser”, der kan afdekkes og bearbejdes. Kvantificeringen og matematikken er – på linje med alle andre vidensformer – socialt og kulturelt influeret (Ernest 1998; Barad 2007; Daston og Galison 2007). Og vi vil gerne henlede opmærksomheden på diskrepansen mellem den usikre produktion af tal og sikkerheden, hvormed tallene efterfølgende bruges.

De tal, vi har præsenteret i ovenstående etnografiske eksempler, er produceret med stor usikkerhed. I Henriks eksempel bliver tal brugt som belæg for monitoreringen af narkoflows, forbrug og politiets indsats, selvom tallene i høj grad

er et resultat af held og velvilje. I Annikas eksempel bliver fremskrivningen af et meget højt tal i årevis brugt som evidens for kommende migrationsstrømme, selvom tallet viser sig at være uunderbygget. Der gemmer sig i begge eksempler en mangfoldighed af praksisser, som ikke umiddelbart er afspejlet i tallene, selvom de gør tallene usikre.

De første til at fortælle én om usikkerheden ved tal om narko- og fordrivelseskriserne, er som regel de personer, der selv arbejder med at producere tallene. De beskæftiger sig til daglig med overvejelser over alt det, der gør tal usikre – adgang, bias, politisk indflydelse, mørketal (fx illegale stoffer og illegale grænsekrydsninger), simple optællings- og udregningsfejl osv. De ved altså, at tal kompleksitetsreducerer og dækker over underliggende variable. Mange gør, hvad de kan for at formidle tallenes begrænsninger. Men når tallene rejser ud af deres hænder og dermed løsrives fra deres oprindelseskontekst, læses og bruges de ofte radikalt anderledes.

Uden kontekst står tallene i egen ret, og der tager de sig statiske, objektive og ikke-medierede ud. Så kan tallene (som mængder, statistikker og procenter) bruges til at sætte to streger under argumenter, advokere for politikker, kræve handlinger og lukke alternative samtaler eller fortolkninger ned. Tendensen til at bruge tal til at tegne et fuldstændigt og objektivt billede af virkeligheden, selvom tallene egentlig er usikre, kan give et skævt billede af en krises omfang og lede til praksisser/politikker, der hævder at være evidensbegrundede, men som egentlig ikke kan underbygges.

Hvis tallene er forkerte i forhold til narkokrisen, kan politikerne ramme forbi i deres indsatser mod narko, politiet kan kigge i den gale retning osv. Hvis tallene er forkerte i forhold til fordrivelseskrisen, kan humanitær bistand omfordeles urimeligt, grænser kan lukkes på grund af frygt for store migranttilstrømninger osv. Det er rene glidebaneargumenter, men det er værd at notere sig, at denne slags initiativer vil blive foretaget i god tro – på tallene. Det er paradoksalt – og i nogle tilfælde farligt, at tal, der i sagens natur er konstruerede, kan få så store konsekvenser i den virkelige verden. Hvis vi skal afbøde denne slags glidebaner og gøre os forhåbninger om at handle hensigtsmæssigt og bæredygtigt i forhold til kriser, bliver vi nødt til at gå bag om tallene og forholde os kritisk til deres usikkerheder.

Antropologien og tallene

Antropologien eksisterer naturligvis ikke uden for den tællende virkelighed. Tal er både en del af det antropologiske *objekt* (vi undersøger forskellige forståelser af tal), den antropologiske *metode* (vi bruger tal i vores forsøg på at forstå)

og den antropologiske *rammesætning* (vi forstås i en verden domineret af tal). Mennesker forstår verden via mængder, og antropologien er i den grad forpligtet på folks ideer om det virkelige. Snarere end at vige bort fra tallene er det derfor vores opfordring, at antropologien kaster sig over kriser og tal som sammenkoblede fænomener.

Hvordan arbejder vi antropologisk i gennemkvantificerede kriser? Hvis vi forsøger at imitere den tællende tilgang, bringer vi os selv i risiko for at ende som en fortyndet udgave af såvel antropologien som statistikken (Small 2009). Derfor er det i stedet vores opfordring, at antropologer insisterer på dybe fortolkninger (Geertz 1973), der træder ind i betydningsdiversiteten, hvor det kvantitative perspektiv træder ud. Tal kan sagtens være en del af dybe fortolkninger. Det har præcis kendetegnet det tidligere antropologiske arbejde at have en blandet metodetilgang, som er historisk bevidst, etnografisk funderet og kvantitativt orienteret – det kan spores tilbage til blandt andet Manchesterskolen (se fx Gluckman 1948, 1961; Mitchell og Barnes 1960).

Destabiliseringen og dekonstruktionen af officielle sandheder – ofte underbygget af data og statistik – betyder ikke, at mængderne i omløb *ikke* er brugbare eller retvisende. Tal kan informere det antropologiske arbejde ved at pege på, hvor det er relevant at fokusere i dybden, og antropologien kan så til gengæld undersøge kriser i tid og rum, dvs. gennem krisers tilblivelse og de mange perspektiver og stemmer, der udgør dem, samt en rumlig sammenligning med de mange relaterede fænomener, som former og afgrænser dem. Ved at kombinere de forskellige metoder og erfaringer fra langvarigt feltarbejde og engagement bliver vi i stand til at inkludere og belyse tal og data som en del af det empiriske arbejde snarere end blot som modsætningen til det. Og vi bliver i stand til at undersøge kriser og tal som mere end entydige størrelser, hvilket en (udelukkende) kvantificeret tilgang til kriser ellers lægger op til. Et sådant multimetodisk studie ville kunne, hvis vi nu skal helt op på de høje nagler, skubbe til magtens selvlegitimering. Det kan nemlig problematisere både magten og det seneste århundredes primære repræsentationsform – statistik, tal og flad kvantificering (Foucault 2007).

Som videnskaben om *antropos* er det en kerneopgave, når vi arbejder med at føje til det kvantitative perspektiv og udfordre det etablerede, at trække det enkelte menneske frem fra tallene. Når mennesker (og andre værender) oversættes til tal, kompleksitetsreduceres de. De mister individuelle særpræg (navn, udseende, karaktertræk osv.) til fordel for en fællesmængde (samlet antal, køn, alder osv.). Det gør os ude af stand til at skille den enkelte fra helheden, og det muliggør en dehumanisering samt instrumentalisering af den Anden, når vi ikke længere genkender den enkelte som en specifik Anden (Lévinas 1996). Det gør

tal risikable i krisesituationer (men også i det hele taget). For at tage vare på hinanden har vi brug for at forstå hver enkelt som værdifuld i sig selv. Den forståelse fordres af antropologiens langsommelige og omhyggelige arbejde med at gøre det enkelte menneske begribeligt – og ikke kun tælleligt – ved at bringe den enkelte i centrum for historien om kritiske strukturer på en måde, som ikke engang (eller måske snarere: slet ikke) uhyggeligt tårnhøje tal under kriser er i stand til.

Konklusion: kriser og antropologien

Vi befinder os i *polykrisernes tidsalder* (Tooze 2022), i en sammenblanding af klima-, biodiversitets-, uligheds-, politisk ustabilitets-, energi-, trivsels-, sundheds-, narko- og fordrivelseskriser. I løbet af de seneste ti år synes kriser således at være blevet en uundgåelig del af vores liv. De er ikke længere kun undtagelser, men et vilkår, der præger vores omgivelser og påvirker os i en sådan grad, at det ikke efterlader nogen uberørte. Kriser er omsider blevet et centralt genstandsfelt for antropologien.

Sådan har det nemlig ikke altid været. Tidligere var antropologien optaget af at undersøge stabilitet snarere end forandring, normalitet snarere end afvigelse (se fx Malinowski 1922; Radcliffe-Brown 1952; Douglas 1966). Det var sådan, på trods af at mange af de mennesker, som antropologer beskæftigede sig med, var fanget i kritiske dynamikker såsom kolonialistiske, imperialistiske og moderniseringsrettede dynamikker, der medførte drastiske forandringer af deres leveveje og livsmuligheder. Det empirisk nære fænomen forblev altså analytisk fjernt.

Den del af videnskaben, der til gengæld længe har beskæftiget sig med kriser, er den tællende og målende – faktisk i en sådan grad, at kriser blev uløseligt forbundne med tal i forsøg på at definere og håndtere dem. Hvad kan vi som kriseinteresserede antropologer stille op med al denne kvantificering? Hvis svaret på de epistemologiske og ontologiske kriser omkring os er at gribe efter tal og fetichere ideen om data, skal vi så også måle vores antropologiske arbejde kvantitativt, for at det har værdi? Det mener vi ikke. Snarere er vores overbevisning, at antropologien kan yde et væsentligt bidrag til forståelsen af kriser ved at udbygge det kvantitative arbejde igennem en fortsat insisteren på antropologiens dybdepotentiale, hvor etnografien kan bruges til at belyse, hvordan kriser fornemmes, føles, deles og spredes. Det inkluderer selvsagt også studier af og med tal og kvantificeringer, men på kvalificeret vis.

Noter

1. En parafrase over Bill Gates' diktum fra 1996: "Content is king".
2. Se Alexanders egen udlægning af problemet her: Alexander Kjærum. 2023. "Tallet 700 millioner viser en skræmmende hang til store tal i den humanitære sektor". *Global Nyt* 28.2.2023. <https://globalnyt.dk/tallet-700-millioner-viser-en-skraemmende-hang-til-store-tal-i-den-humanitaere-sektor/>.

Litteratur

Althusser, Louis. 2006 [1971]. "Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation)". *The Anthropology of the State: A Reader* 9(1):86-98.

Barad, Karen. 2007. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Durham: Duke University Press.

Daston, Lorraine og Peter Galison. 2007. *Objectivity*. Brooklyn: Zone Books.

De Forenede Nationer (FN). 2024. "Record Numbers of People Need Humanitarian Assistance". 4.9. <https://unis.unvienna.org/unis/en/topics/related/2023/humanitarian-need.html>.

Douglas, Mary. 1966. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge.

Ernest, Paul. 1998. *Social Constructivism as a Philosophy of Mathematics*. Albany: State University of New York Press.

European Union Drug Agency (EUDA). 2023. *European Drug Report 2023: Trends and Developments*. https://www.euda.europa.eu/publications/-european-drug-report/2023_en.

— *Cocaine – the Current Situation in Europe (European Drug Report 2024)*. https://www.euda.europa.eu/publications/european-drug-report/2024/cocaine_en.

Foucault, Michel. 2007. *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France, 1977-78*. Springer: London.

Geertz, Clifford. 1973. "Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight". I *The Interpretation of Cultures*, Clifford Geertz, 412-53. New York City: Basic Books.

Gluckman, Max. 1948. "Directors Report to the Trustees of the Work of the Year". *Rhodes-Livingston Institute Journal* 6:64-80.

— 1961. "Ethnographic Data in British Social Anthropology". *The Sociological Review* 9(1):5-17.

Klein, Christian. 2024. "Politiet slår kokainrekord ved grænsen: 'Der står en kriminel organisation bag, når man tør smugle så store mængder'". *Danmarks Radio*. 8.4. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/politiet-slaar-kokainrekord-ved-graensen-der-staar-en-kriminel-organisation-bag-naar>.

Lévinas, Emmanuel. 1996. *Totalitet og uendelighed. Et essay om exterioriteten*. København: Gyldendal/Hans Reitzel.

Malinowski, Bronislaw. 1922. *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge.

Mitchell, James Clyde og John A. Barnes. *The Lampa Village: Report of a Social Survey*. Cape Town: University of Cape Town Press.

Møller, Jacob Fischer, Ida Toft Christiansen, Asbjørn Gjengedal Madsen, Andrea Soelberg Rosdahl og Henrik Vigh. 2024. *Målgruppeanalyse af unges brug af illegale opioider og benzodiazepiner i København*. København: Københavns Universitet. https://ccc.ku.dk/danish/kriminologisk-observatorium/udgivelser/MA_LGRUPPEANALYSE_AF_UNGES_BRUG_AF_ILLEGALE_OPIOIDER_OG_BZ.pdf.

Norwegian Refugee Council (NRC). 2024. "Alarming Drop in Global Funding to People in War and Crisis". <https://www.nrc.no/news/2024/july/alarming-drop-in-global-funding-to-people-in-war-and-crisis/>.

Radcliffe-Brown, Alfred R. 1952. *Structure and Function in Primitive Society: Essays and Addresses*. New York City: Free Press.

Small, Mario Luis. 2009. "'How Many Cases do I Need?': On Science and the Logic of Case Selection in Field-Based Research". *Ethnography* 10(1):5-38. <https://doi.org/10.1177/1466138108099586>.

Tooze, Adam. 2022. "Welcome to the World of the Polycrisis". *Financial Times*. 28.10. <https://www.ft.com/content/498398e7-11b1-494b-9cd3-6d669dc3de33>.

Willig, Rasmus. 2016. *Afvæbnet kritik: om flexismens små doser af arsenik*. København: Hans Reitzels Forlag.

BROKERVIRKSOMHED I KRISER

BIRGIT BRÄUCHLER

Mens brokers spiller vigtige roller som formidlere og facilitatorer i en lang række sammenhænge, er deres viden og færdigheder særligt relevante i meget ustabile såvel som i vedvarende krisesituationer, hvor etablerede mekanismer til at løse konflikter eller genoprette orden ikke længere fungerer (Bräuchler 2019a; Goodhand og Meehan 2018, 18). I sådanne situationer bliver folk med relevant viden, færdigheder og netværk brokers for at hjælpe de berørte med at navigere i krisen og genvinde kontrollen. I samarbejde med kollegaer har jeg undersøgt, hvordan man skal forstå disse personer, som er centrale i oversættelsesprocesser, informationsformidling og sammenkobling af forskellige aktører og dermed vigtige agenter for social forandring, der potentielt kan udfordre eksisterende magtdynamikker (Bräuchler, Arambewela-Colley og Knodel under udgivelse). Det er vigtigt at bemærke, at vi her ikke taler om brokers i konventionel forstand, dvs. mennesker, der formidler i forskellige former for handel, ofte mellem købere og sælgere, og som har økonomisk gevinst som det vigtigste incitament for deres brokervirksomhed (jf. Bräuchler, Knodel og Röschenhaler 2021, 283). De brokers, vi ser på, er personer, der formidler mellem forskellige sociale verdener – for eksempel mellem lokalsamfund og national lovgivning eller regeringsførelse eller mellem lokalsamfund og internationale organisationer og diskurser, hvilket kræver meget forskellige færdigheder, som jeg vil skitsere i denne artikel.

Det er vigtigt, at brokervirksomhed i denne forstand indebærer en tovejsproces. I min case omformulerer brokers lokale ideer og klager ved for eksempel at afsløre dem som menneskerettighedskrænkelser (Merry 2006, 42) og oversætte lokalsamfundenes levede virkelighed til et sprog, der er tilgængeligt for nationale eller internationale grupper. Men de oversætter og omformulerer også international og national lovgivning og global aktivistjargon for at gøre den forståelig for lokalsamfundene. Brokers er ofte nødt til at ”omforme, oversætte, forvrænge og

modificere den betydning eller de elementer, de er beregnet til at bære” (Latour 2005, 39)¹ for at gøre disse forståelige og brugbare for andre. Deres nøgleegenskaber omfatter derfor mobilitet (i fysisk og idémæssig forstand), evnen til at oversætte og formidle (på og mellem flere niveauer), at forbinde det lokale med det globale gennem deres sociale netværk, moralske tvetydighed og evnen til at konstituere eller redefinere relationer mellem forskellige sociale verdener, hvilket påvirker, justerer og potentielt cementerer deres egen position (Bräuchler, Arambewela-Colley og Knodel 2024; Bräuchler, Knodel og Röschenthaler 2021).

I denne artikel vil jeg trække på min forskning i fredsopbygning og social retfærdighed i Indonesien og arbejde med en specifik sag fra Østindonesien for at illustrere mit argument. Casen handler om en bevægelse kaldet #SaveAruIslands, hvor en række aktivister og brokers gik sammen om at støtte lokalsamfundene i Aru i kampen mod et storstilet investeringsprojekt på deres øer, som ville ødelægge deres levebrød og Arus økosystemer. Jeg vil analysere denne case ud fra en krisebrokervirksomhedsvinkel, en ramme, som mine kolleger og jeg har udviklet for at kunne analysere brokers’ rolle i en verden, der står over for flere kriser – fra pandemier, krige, klimaforandringer til tvungen migration – hvor mange af dem er tæt forbundne (Bräuchler, Arambewela-Colley og Knodel 2024). Rammen er informeret af vores tidligere forskning, men hjælper mig også med at udpege nye aspekter af mit eget arbejde ved at undersøge, hvordan aktivister påtager sig rollen som brokers for at hjælpe mennesker, der er berørt af massevold og storstilede miljøinterventioner i det østlige Indonesien, med at navigere i hurtigt skiftende sociale, kulturelle og politiske kontekster.

I det følgende vil jeg først give et overblik over den kontekst, hvor jeg ønsker at udforske krisebrokers’ rolle. Derefter vil jeg skitsere, hvad ”krise” egentlig indebærer, og hvilken rolle brokervirksomhed spiller i sådanne sammenhænge. Beck og Knecht (2016, 57) har argumenteret for, at krise ikke skal ses ”i opposition til praksisser for social orden, men selv undersøges som en generator for praksisser for orden og reorganisering”, og brokers er instrumentelle i disse processer af social (om)ordning. Jeg vil derefter se nærmere på casen fra det østlige Indonesien og vil især fokusere på to aspekter af krisebrokervirksomhedsrammen, nemlig (dis)empowerment og temporalitet. Casen giver mig mulighed for at illustrere, hvordan aktivister bliver brokers samt den komplekse sammenkobling af krise og brokervirksomhed.

Konteksten – et overblik

Øgruppen Maluku i Østindonesien var netop kommet ud af massevolden (der fandt sted fra 1999 til 2004), da regeringen og et internationalt konglomerat

iværksatte storstilede plantageplaner i Aru i den østlige del af Maluku. De havde til formål at stimulere økonomiske investeringer i provinsen, men kastede i stedet arufolket ud i endnu en krise af hidtil uset omfang. Alene omfanget af de foreslåede plantager truede med at ødelægge øernes kultur, bosættelses- og erhvervsmønstre og den skrøbelige økologiske balance, der kendetegner store områder med intakte mangrover og primærskove (Bräuchler 2019b, 2021a). Planer og undersøgelser blev foretaget uden at indhente samtykke fra lokalbefolkningen, som havde begrænset eller ingen adgang til rådgivende beslutningsprocesser, kommunikations- og transportinfrastruktur samt mainstream- og digitale medier. Arueserne var derfor nødt til at stole på aktivister, der blev til brokers, dvs. personer, der lettede adgangen til information og indflydelsesrige netværk. Dette sammen med andre kriser, herunder den nylige massevold, den efterfølgende fredsofbygning og det indonesiske magtcenters løbende udnyttelse af Indonesiens udkant, gjorde krisen til en kontekst. Og det skabte en frugtbar grobund for fremkomsten af aktivister, der kan tilegne sig de nødvendige færdigheder og etablere relevante forbindelser til at påtage sig rollen som brokers på forskellige niveauer, over tid og i forskellige rum, herunder i de digitale rum, som internettet og de sociale medier har åbnet op for. Det var kun aktivister, der var i stand til at operere på en måde, som kunne hjælpe arueserne med at formidle (broker) deres sag.

Disse aktivistbrokers etablerede oversættelses- og forbindelseskæder fra de oprindelige landsbyer til regionen, til hovedstaden og til den internationale menneskerettighedsverden og mobiliserede tilhængere på lokalt, nationalt og internationalt plan for at lægge pres på den indonesiske regering. Det gjorde de gennem strategisk brug af deres netværk og medieteknologier, hvor de udviklede en specifik krisefortælling, som de forbandt med internationale diskurser om menneskerettigheder, oprindelige folks rettigheder og miljøødelæggelse, og dermed gjorde den tilgængelig for et større publikum. Her kompenserede en brokers' evne til at bevæge sig mellem og forbinde steder og rum og mediere mellem dem (Bräuchler 2019a) samt evnen til at fastholde og forbinde forskellige brokers over tid og tilpasse strategier til skiftende politiske forhold for aruesernes immobilitet og statens afvisning af lige borgerrettigheder. Med støtte fra brokers, som selv ofte blev udsat for fysiske og digitale angreb, lykkedes det arueserne at stoppe investeringsplanerne.

Krise og brokervirksomhed

Som det fremgår af mit casestudie, indebærer krise ikke kun en akut, destabiliserende tilstand, der står i kontrast til en tidligere, ideel tid eller en plads andetsteds,

men den kan også stabilisere, hvor en krise bygger videre på og fører til en kaskade ind i en anden, hvilket gør krise til en langvarig eller endda kronisk tilstand, der også kræver langsigtede mestringsstrategier (Röschenthaler 2020, 253; Vigh 2008; Walby 2022). Mbembe og Roitman (1995, 326) har beskrevet den fysiske og sociale hverdagsvirkelighed i en krise som ”rutiniseringen af et register af improvisationer”, hvor nye former for viden opstår. Ofte, som denne artikel vil vise, bliver sådanne improvisationer og vidensstrømme faciliteret af brokers. I stedet for at blive immobiliseret af krisen og dens destabiliserende potentiale kan brokers, der har den relevante viden, netværk og færdigheder, faktisk trives i sådanne situationer (Röschenthaler 2020, 254-56). Samtidig kræver krisens flygtighed, at brokers konstant genforhandler deres position (Goodhand et al. 2021, 319), hvilket også kan gøre brokers meget sårbare – især indlejrede brokers, der åbent tager parti for en af de grupper, som de formidler mellem (Faist 2014).

Brokers er også afgørende for udformningen af krisefortællinger og er dermed en del af magtdynamikker, hvor ”visse former for viden [betragtes] som læselige og andre som ulæselige eller uoplyste”, herunder oprindelige folks miljøviden (Roitman 2022, 695). Brokers bidrager således til at skabe, forme og potentielt fortsætte kriser. Oplevelsen af en krise og processen med at skabe mening gennem et narrativ er ikke universel, men subjektiv, og forståelser og fortolkninger af kriser varierer i overensstemmelse hermed (jf. Koselleck og Richter 2006, 359). Brokers bidrager til at forme krisefortællinger, da de bruger deres viden og færdigheder til at reagere på, skjule eller manipulere dem på bestemte måder. Oversættelse er nøglen til formuleringen af krisefortællinger. Det er en nøglefærdighed for brokers, og den synes at blive endnu mere relevant i krisesammenhænge, hvor fragmentering og fejlkommunikation ofte er fremherskende.

Sammen med regional, national og international politik og lovgivning eller ”distinkte økonomiske og politiske rationaler og moraler” og den måde, hvorpå disse udvikler sig over tid, er viden om en krises kulturelle kontekst også afgørende (Koster og Leynseele 2018, 6). Her er brokers’ position, deres kulturelle indlejring, deres potentielle partiskhed og deres viden om sprogbrug, jargoner og genrer afgørende. Det giver dem mulighed for at omformulere lokale realiteter og gøre dem tilgængelige og forståelige for nationale og internationale agenter og vernakularisere transnationale og nationale ideer og praksisser (fx begreber om overgangsretfærdighed, oprindelige folks rettigheder eller ”universelle” rettighedsrammer) for at vise deres relevans for håndteringen af specifikke lokale problemer (Merry 2006). Oversættelse spiller en rolle i produktionen af viden i og omkring broker-virksomhed, hvor brokers er i en særlig position til at styrke og svække positioner (*empower and disempower*) (Bräuchler, Arambewela-Colley og Knodel 2024).

Medier er afgørende for konstruktionen og vedligeholdelsen af en krise (fx Frosh og Georgiou 2022; Hall et al. 1978) såvel som i faciliteringen af brokervirksomhed, som Indonesien-casen vil illustrere (se også Bräuchler 2019a). Magt eller autoritet skal omdefineres, afhængigt af de digitale færdigheder brokers har, herunder deres online tilstedeværelse og netværk, følgere på sociale medier, og hvordan de forbinder mennesker på tværs af forskellige skel (fx Abul-Fottouh 2018). I betragtning af den stigende digitalisering af vores verden, herunder af mange (men bestemt ikke alle) fjerntliggende områder, og i betragtning af den enorme rolle, som digitale medier spiller i moderne krigsførelse, politik, aktivisme og andre former for kriser (fx Budka og Bräuchler 2020), er de en vigtig faktor i krisebrokervirksomhed.

Ved at trække på deres viden, færdigheder og netværk træder brokers ind i kriserum og kan styrke eller svække de mennesker, de formidler imellem. Indtil videre har meget litteratur fokuseret på, hvordan brokers arbejder for deres egen skyld, for selvstændiggørelse, ved at sikre deres position som brokers i og mellem modstridende verdener (Koselleck og Richter 2006; Pope 2023, 7). Men mit casestudie handler om aktivister, der bliver til indlejrede brokers, primært for at hjælpe og styrke de berørte mennesker til at klare en krise – en gensidig form af empowerment. I det rammeværk for krisebrokervirksomhed, der blev introduceret ovenfor, har jeg i samarbejde med kollegaer identificeret tre dimensioner af dis/empowerment, når vi analyserer krisebrokers: den ene er dis/empowerment, der udspringer af krisekonteksten, og som gør nogle i stand til at handle (herunder brokers med deres specifikke position) og immobiliserer andre. For det andet kan brokers potentielt drage fordel af deres formidlingsaktiviteter, men det kan også gøre dem sårbare, hvis de indtager en særlig usikker position, eller hvis de omstændigheder, de arbejder under, ændres. Vi vil se eksempler senere. Og for det tredje er der dis/empowerment relateret til den indvirkning, brokervirksomhed kan have på dem, der drager fordel af det eller det modsatte, hvilket har med brokers' moralske tvetydighed at gøre. Især indlejrede eller partiske brokers (Faist 2014) kæmper for et fælles gode, mens de ofte ofrer deres egen sikkerhed. Men samtidig er de løsninger, de tilbyder, ofte midlertidige og ”fører til nye sæt af modsætninger og udfordringer, som igen kræver nye brokervirksomhedsløsninger” (Goodhand, Koehler og Bhatia 2022, 121).

Tid og temporalitet er en anden vigtig søjle i rammen for krisebrokervirksomhed, da kriser har grundlæggende indflydelse på opfattelsen og oplevelsen af tid (Fleischer 2013; Ramalho 2021). Igen identificerede mine kollegaer og jeg tre dimensioner af temporalitet, der er relevante i krisebrokervirksomhed: Den ene er krisens umiddelbarhed eller kronicitet, som forbinder den med flere tidsligheder. Mange af de kriser, vi står over for i dag, herunder klimakrisen og

Covid-19-pandemien, opstod ikke pludseligt. De er snarere symptomer på langsigtede, langsomt brændende kriser (Ang 2021, 600) eller ”slow crisis”, som også karakteriserer ”globale strukturer af ulighed, klassebaseret fattigdom og diskriminationsprocesser” mere generelt (Vigh 2022, 527). Det andet er, hvordan krisen ændrer vores opfattelse af tid. De berørte mennesker kan føle sig magtesløse, og at tiden enten går for hurtigt eller slet ikke – hvis flygtninge for eksempel sidder fast et sted. Brokers derimod kan bruge deres netværk og magt til at styrke deres egne handlemuligheder, men også de tidslige handlemuligheder hos det individ/samfund, de formidler for, da de genopretter handlemuligheder i en situation af kriseinduceret immobilitet og dermed etablerer nye tidslige strukturer. Og for det tredje, hvordan brokers’ position og magt kan ændre sig over tid. Brokervirksomhed i krisetider er en proces, hvor man konstant tilpasser sin viden, sine netværk og sine færdigheder til skiftende omgivelser. Brokers er nødt til at tilpasse deres metoder og strategier, genopfinde sig selv og omforme de processer, der er nødvendige for vellykket brokervirksomhed og mediation. I den proces står de selv over for usikkerhed og risiko. En sådan øget sårbarhed kan gå hånd i hånd med øget magt eller indflydelse, og sådanne ambivalenser resonerer med de forskellige dimensioner af dis/empowerment i krisebrokervirksomhed som diskuteret ovenfor og yderligere illustreret i den indonesiske case.

Krisebrokervirksomhed i Indonesien

Lad os nu vende os mod Indonesien. Baseret på langvarig etnografisk forskning i Maluku i det østlige Indonesien og på baggrund af tidligere publikationer (Bräuchler 2019a, 2021a, 2022) undersøger denne del af artiklen, hvordan aktivister i Indonesien bliver til brokers ved at oversætte mellem globale politikker og diskurser om indfødthed og de lokale kontekster og kulturer for at støtte indfødte samfund i deres kamp for borger- og menneskerettigheder. Disse aktivister er i høj grad et eksempel på de indlejrede eller partiske brokers, der er diskuteret ovenfor. Den konceptuelle ramme, der blev præsenteret tidligere, hjælper med at kaste lys over de forskellige udfordringer, der er involveret i en sådan broker-virksomhed, hvor kæder af brokers (Bierschenk, Chaveau og de Sardan 2002) er nødvendige for multiskalær aktivisme. Aktivister har således ikke kun brug for specifikke færdigheder, herunder sprog og jargon, organisations- og mobiliseringskompetence, indtryksstyring og sociale eller relationelle færdigheder (Bierschenk, Chaveau og de Sardan 2002, 21-23) for at blive succesfulde brokers. De skal også være i stand til at netværke og forbinde sig med mennesker og grupper, de formidler mellem, og med andre brokers for at op- eller nedskalere deres brokervirksomhed.

Det, der ofte overses i litteraturen, er, at brokers ikke kun oversætter mellem forskellige ”verdener”. De etablerer forbindelser mellem tidligere ikke-forbundne eller kun løst forbundne sociale steder eller grupper (Diani 2003, 118; McAdam, Tarrow og Tilly 2001, 85) – i Aru-casen steder og grupper på lokalt, regionalt, nationalt og internationalt niveau. Men de formidler også internt i grupper eller lokalsamfund for at overvinde uoverensstemmelser og skabe koalitioner for den bredest mulige mobilisering mod en fælles modstander. Kun aktivister, der er i stand til alt dette, kan formidle med succes. Efter at have (gen)introduceret miljøet og nogle af de vigtigste brokers vil jeg analysere de forskellige midler og strategier, de bruger til at oversætte og formidle mellem en bred vifte af mennesker på forskellige niveauer, med medier, kunst og religion som deres vigtigste indsatsområder. Ved at se på specifikke brokers’ arbejde, deres baggrunde, netværk og indbyrdes forbindelser og de forskellige teknologier og rum, de bruger, vil jeg skitsere, hvordan krise, dis/empowerment og forskellige tidsligheder her er tæt forbundet.

Oprindelige folks rettigheder og modstand i Indonesien bliver ofte ignoreret, deres jord og ressourcer bliver beslaglagt af staten og store virksomheder med henblik på økonomisk udvikling, og oprindelige folk bliver flyttet for at gøre plads til investeringsprojekter. Så Aru-sagen er ingen undtagelse i Indonesien. Aru-øerne ligger i Indonesiens østligste udkant. Arus befolkning på ca. 94.000 er for størstedelens vedkommende oprindelige folk, der for det meste bor i landområder uden let adgang til markeder, offentlig transport, sundheds- og uddannelsesservice eller telekommunikation (Badan Pusat Statistik Kabupaten Kepulauan Aru 2018). Men både historisk og i dag er Aru meget vigtig for den indonesiske stat og et internationalt marked. Havet omkring øerne har altid været en rig kilde til fisk og perler, og arueserne skal håndtere ulovligt fiskeri og moderne slaveri, ulovlig handel med havskildpadder og paradisfugle, plantager og tyveri af jord, som ofte er bakket op af regeringen. I denne sammenhæng ønskede forretningskonglomeratet PT Menara Group at omdanne næsten 80 procent (500.000 ha ud af ca. 640.000 ha) af Aru-landmassen til sukkerrørsplantager. Det ville ikke kun ødelægge miljøet, men også de indfødtes kultur og levebrød. Det, der gør denne sag interessant, er, at der på trods af alle de infrastrukturelle begrænsninger opstod en velorganiseret modstandsbevægelse kaldet #SaveAruIslands, som væltede projektplanerne. Det var kun muligt, fordi lokale aktivister trådte frem som brokers og gik sammen med brokers på andre niveauer.

I tråd med internationale diskurser om oprindelige folks menneskerettigheder og en global miljøbevægelse lykkedes det den nye modstandsbevægelse at fremstille arueserne som folk, der har levet i harmoni med naturen i umindelige tider, og som er blevet frataget deres rettigheder som oprindelige folk og indo-

nesiske borgere. For at få indflydelse på deres sag var lokalsamfundene i Aru afhængige af mediekyndige aktivister, som havde evnerne og de brede netværk til effektivt at formidle og oversætte mellem lokalsamfundene, staten og globale dynamikker og paradigmer – med andre ord: brokers. De fleste af disse brokers kommer fra Maluku, ikke alle er indfødte i Aru, og de er baseret i forskellige miljøer: nationale, regionale, distriktshovedstæder eller landsbyer, i den journalistiske verden, menneskerettighedsaktivisme og miljøbevidsthed, i ungdomskultur og kunst, i kirken eller indfødte kosmologier. De har alle haft mulighed for at rejse, studere og engagere sig i rum, der ligger uden for de snævre rammer i en landsby på Molukkerne. Det, der er afgørende for at formidle hele vejen fra isolerede landsbyer til en global skala, er sammenkoblingen af forskellige brokers, såkaldte brokerkæder (*broker chains*) (Bierschenk, Chaveau og de Sardan 2002; McAdam, Tarrow og Tilly 2001, 103-4), som effektivt gik sammen og trak på hinandens viden, netværk og færdigheder for at bygge bro over større geografiske og idémæssige kløfter. Jeg kan her kun introducere nogle af dem.

SaveAru-bevægelsen kan ikke forstås uden at tage den bredere postkonflikt-kontekst i Maluku i betragtning og den konstante indsats for at forhindre, at volden gentager sig, og bekæmpe de sociale uretfærdigheder, der ligger til grund for den, og som kan betegnes som en kronisk krise.² I midten af 2013 henvendte studerende og adatældste fra Arus to store adatsamfund,³ Ursia og Urlima, sig til Jacky, en præst fra den molukkanske protestantiske kirke (GPM) og menneskerettighedsaktivist, i Ambon for at søge råd om, hvordan de kunne få indflydelse på deres sag. Jacky var på det tidspunkt direktør for GPM's forsknings- og udviklingsråd. Han havde gennemgået en betydelig forvandling fra krigsmager til fredsaktivist og har dedikeret sit arbejde til at fremme interreligiøs dialog, styrke molukkiske traditioner for broderskab og opmuntre de unge til kreativt at engagere sig i fredsopbygning.

En anden fredsaktivist, som formidlede i Aru-sagen og har base i Ambon, er Rudy Fofid, en journalist, som har mistet familie i volden, og som har skabt sig et navn gennem sit langvarige engagement i etableringen af fredsjournalistik på Maluku og i at uddanne unge molukkere i poesi som et middel til at genoprette sociale relationer. Han tog til Aru for at opbygge borgerjournalistik for at sikre, at almindelige mennesker kunne bidrage til at generere og distribuere information. I årenes løb har både Jacky og Rudy udviklet omfattende netværk og færdigheder, der har gjort dem i stand til at blive succesfulde brokers for Aru. Derudover har organisationer som Indigenous Peoples' Alliance of the Archipelago (AMAN), den nationale menneskerettighedskommission (Komnas HAM) og Forest Watch Indonesia (FWI) givet bevægelsen landsdækkende netværk til mobilisering, støtte og udveksling af (juridisk) ekspertise og viden.

Sådanne ”eksterne brokers” (dvs. folk fra Ambon eller Jakarta) kunne ikke have opnået noget uden en solid base i Aru og uden aktivistbrokers, der er dybt forankrede i den lokale kulturelle kontekst. Det var dem, der formåede at samle en kritisk masse i Aru, fordi de på trods af den begrænsede telekommunikations- og transportinfrastruktur vidste, hvordan de skulle nå ud til folk og udnytte de traditionelle netværk, der forbinder og integrerer det aruesiske samfund ud over landsbyniveauet. Blandt de nye brokers i Aru er Mama Do, en pensioneret folkeskolelærer, som kommer fra den sydlige del af Aru, og som har arbejdet i Ambon og nu bor i Dobo; Mike og Yos, to journalister med stærke forbindelser til Ambon; og Mika, en ung embedsmand, som har studeret i Ambon, som respekterer regeringen, men misbilliger den måde, den behandler befolkningen på. Da disse personer fandt ud af, at PT Menara Group ville starte virksomhed i Aru, gik de sammen og udviklede strategier for at mobilisere arueserne mod jordtyveri. Da de var dybt forankrede i Arus sociale struktur og motiverede til at lære af Ambons fredsaktivister, til at internalisere ordforrådet i nationale love og internationale rettighedsdiskurser og til at stille deres lokale færdigheder, netværk og ressourcer til rådighed for bevægelsen, blev de vigtige lokale brokers.

I samtale med eksterne brokers startede disse lokale brokers en massiv kampagne, hvor de rejste til de fleste af Arus 117 landsbyer, hvilket tog flere måneder på grund af infrastrukturelle og økonomiske begrænsninger. De informerede folk om det forestående plantageprojekt, lærte dem erfaringer fra andre sager i Indonesien og andre steder, om tricks, som virksomheder anvender for at overbevise landsbyboere, og advarede dem om projektets indvirkning på Arus levebrød, kultur og miljø. De viste mig hundredvis af underskrifter, som de havde indsamlet på disse ture. De havde fotograferet og filmet processen, organiseret demonstrationer og offentlige afvisninger. Som Mika fortalte mig, var det et hidtil uset tilfælde af anarkisme i Aru og godt materiale at sprede på de sociale medier for at mobilisere på nationalt og internationalt plan. Modstandssagen er også usædvanlig, fordi den fik Urlima og Ursia til at tilsidesætte eksisterende divergerende krav på adatautoritet og jord for at forene sig og gøre modstand i fællesskab.

Men som en af de lokale aktivister understregede, ville det have været en lang proces med usikre resultater, hvis de ikke havde slået sig sammen med brokers uden for Aru, da de ikke ville have haft midlerne til at skabe tilstrækkelig resonans. Der var en strategisk opdeling af opgaverne, som aktivisterne fortalte mig. Mens folk i Aru sørgede for en stærk base og førstehåndsinformation og kæmpede i frontlinjen, sørgede aktivisterne i Ambon og Jakarta for at blæse informationen op nationalt og internationalt gennem aktioner, mediedækning og sociale medier. Hvert sted havde sine egne brokers, som arbejdede tæt sammen i form af en brokerkæde. For at tage højde for forskellige mediekompetencer

og adgang blev der brugt en bred vifte af medier, herunder traditionelle mainstreammedier, sociale medier og mere performative medier som teater, poesi og livsmaleri, der var informeret af både moderne global protestæstetik og lokal kultur (fx Bräuchler 2018). Sådanne medier gør fjerntliggende problemer tilgængelige, informerer, mobiliserer, afslører, visualiserer, undersøger, bygger solidaritet og broer, opskalerer og multiplicerer og deler erfaringer. Kunstnere og deres arbejde er blevet vigtige formidlere i SaveAru-brokerkæden (Bräuchler 2019a) på grund af deres kreativitet og kommunikative kraft, der giver god genlyd hos unge og kreative fællesskaber i Ambon og andre steder. Endnu et middel til at give stemme til kampen i Aru er den protestantiske kirke i Maluku (GPM), hvor Jacky er en ledende figur og en vigtig broker i bevægelsen, som ikke kun har gjort en stor indsats for at koordinere bevægelsen, men også har fået synoden til at indtage en miljøvenlig holdning og støtte kampen.

Diskussion: temporaliteter og dis/empowerment

Som det fremgår af denne korte skitse af brokervirksomhed i SaveAru-bevægelsen, involverede den forskellige temporaliteter og former for dis/empowerment, som jeg gerne vil gøre endnu mere eksplicite i den afsluttende diskussion.

Den første dimension af dis/empowerment, der blev introduceret tidligere, var dis/empowerment som følge af krisesituationen, der gør det muligt for nogle at handle (herunder brokers) og immobiliserer andre. På grund af de enorme informations- og infrastrukturmangler på steder som Aru var de lokale indbyggers handlefrihed meget begrænset, når det kom til at kende til investeringsplanerne og træffe informerede beslutninger om at modsætte sig. Nogle af dem rejste sig dog og slog sig sammen med eksterne brokers for at lette kampen. De lokales opfattelser blev formet af de informationer, som brokers delte, de kurser, de afholdte, og det materiale, der blev vist i landsbyerne. I kombination med indlejret brokervirksomhed gav det de lokale mulighed for at gøre modstand på trods af deres marginaliserede position.

For det andet var der brokers' egne potentielle styrker og sårbarheder. Gennem deres engagement steg de i graderne – lokalt, nationalt og nogle endda internationalt. De kom til at rejse til regionale og nationale hovedstæder for at lobbye for deres sag, og de erhvervede relevante færdigheder og opbyggede stærke netværk. Men samtidig blev de meget sårbare på grund af deres eksponering. Mens brokeren i litteraturen ofte beskrives som en moralsk tvetydig figur, der primært formidler for egen vindings skyld (Boissevain 1974; James 2011, 319; Leynseele 2018, 3), er bevægelsesaktivisterne i Aru-casen partiske brokers (Faist 2014, 45), der kæmper for et fælles gode. I dette tilfælde førte vellyk-

ket brokervirksomhed til opadgående mobilitet for nogle brokers. For eksempel har Jackys fredsaktivisme, hans engagement i at fremme interreligiøs dialog og hans engagement i menneskerettighedskampe givet ham priser, respekt og berømmelse, både nationalt og internationalt. I slutningen af 2017 blev han opfordret til at blive konsulent i interreligiøse anliggender i Indonesiens præsidents rådgivende team, hvilket er en fantastisk mulighed, for at andre kan drage fordel af hans rige erfaring. Brokers' komplicerede positionering kræver svære balancegange (jf. Jensen 2018, 2-3). En stigende indblanding i national politik er en stor mulighed, men det gør også brokers sårbare over for manipulation og undergravning fra både regeringer og samfund (Faist 2014, 50; Merry 2006, 38). Succesfuld brokervirksomhed i Aru har også haft høje omkostninger. Ud over den enorme indsats, energi og ressourcer, de har lagt i det, har brokers som Mika og Yos oplevet at blive intimideret af investeringsstøtter og sikkerhedsstyrker, både hjemme og i offentligheden.

For det tredje var der virkningen af brokervirksomhed på dem, den skulle støtte, og relaterede processer af dis/empowerment. Her er vi nødt til at skelne mellem kortsigtede og langsigtede effekter, om brokers hjælper folk med at tilpasse sig krisesituationer, eller om de hjælper dem med at bekæmpe de grundlæggende årsager til de uligheder, de oplever. Mens SaveAru-bevægelsen var i stand til at stoppe plantageplanerne indtil videre, viser den lange liste over investorer, der ønsker at gøre forretninger i Aru, og de forskellige licenser, regeringen har udstedt siden da, tydeligt, at de ikke var i stand til at fjerne de strukturelle uligheder, der ligger bag. Det gælder brokers, der udfylder infrastrukturelle huller, men også den ulige fordelte viden og de færdigheder, som brokervirksomhed er afhængig af, og som "kan hjælpe med at skabe givende synergier og i sidste ende føre til succes" og "udfordre eller bygge bro over ulighederne, men samtidig også (gen)skabe dem" (Bräuchler 2021b, 185). Som Faist (2014, 38) skitserer, indebærer brokervirksomhed en "hierarkisering af aktører med hensyn til adgang til materielle og symbolske ressourcer, social status eller magt" og peger dermed på dens potentielt ulighedsproducerende effekter.

Som i Aru-sagen kan man argumentere for, at brokervirksomhed skaber nye afhængigheder, da den kun kunne opbygge lokal kapacitet til en vis grad og ikke ændre de underliggende voldelige strukturer som for eksempel det korrupte licenssystem i Indonesien (Bräuchler 2021b, 193; se også de Jong et al. 2023). Brokers er også nødt til i processen at manipulere information og præsentationen af de mennesker, de kæmper for, for at få det til at tale ind i en international diskurs om oprindelige folks rettigheder og menneskerettigheder. Dette bidrager til at styrke lokalbefolkningen, men det rekonstruerer også lokal viden på bestemte måder, herunder en essentialisering af oprindelige folks identiteter og

ignorering af deres heterogenitet (Bräuchler 2023; Brysk 1996, 52; Khasnabish 2013, 74-76; Korff, Korff og Peerapong 2006). Som Brysk (1996, 53) hævder, kan marginaliserede menneskers tilknytning til transnationale alliancer for menneskerettigheder og oprindelige folk vende svaghed til styrke, men det overvin- der sjældent de større magtforhold, de er viklet ind i.

Disse dynamikker er tæt forbundet med de forskellige temporaliteter, der er introduceret ovenfor. Som forklaret, da jeg introducerede Aru-situationen tidli- gere, er det ikke et spørgsmål om én specifik krise, men et spørgsmål om kaska- dekriser, der snarere giver kontekst og kronicitet end kortsigtede brud. Dette er naturligvis en stor og endnu stort set uløst udfordring for de brokers, vi har lært at kende i denne artikel. De forskellige kriser ændrede også opfattelsen af tid. Tid var en stor begrænsende faktor for brokervirksomhed. Det faktum, at cen- tralregeringen allerede havde udstedt principielle tilladelser til plantageprojek- tet, lagde et stort pres på aktivister og lokalbefolkning for at reagere hurtigt. Den vanskelige transportinfrastruktur i Aru gjorde ikke tingene lettere. I nogle tilfæl- de var der ikke tid til lange beslutningsprocesser i enighed, og landsbyoverho- vederne besluttede at træffe en nødbeslutning på vegne af deres folk. Nogle få landsbyer kunne slet ikke nås inden for den tid og med de ressourcer, der var til rådighed. Nogle aktivistiske brokers sagde, at de på grund af de forskellige begrænsninger var nødt til at slå de indtrængende med deres egne våben. De for- søgte på kort tid at vinde så mange mennesker i Aru og andre steder som muligt ved at formidle et forenklet argument, der i nogle tilfælde abonnerede på den internationale forestilling om oprindelige folk, der lever i harmoni med naturen.

I april 2014 erklærede skovbrugsministeren officielt, at Aru ikke er egnet til sukkerrørsplantager (fx @SaveAruIslands 12. april 2014), hvilket kun er en midlertidig sejr, da de oprindelige folks jordrettigheder i Aru stadig ikke er an- erkendt (Pemerintah Kabupaten Kepulauan Aru 2012; Syam, Winni og Teluwun 2015, 19-20), og da økonomisk udvikling af området gennem storstilede in- vesteringer stadig er en prioritet for regeringen. Casen viser også tydeligt, at brokers' position og magtposition kan ændre sig over tid. Disse brokers var nødt til fleksibelt at tilpasse deres strategier og udvide brokerkæder, når behovet for at etablere nye relationer eller koble sig på andre netværk opstod. Kun meget få brokers som Jacky har evnerne og ressourcerne til at rejse hele vejen, fra den ene ende af brokerkæden til den anden, fra landsbyen til den internationale verden og omvendt.

Afslutningsvis illustrerer SaveAru-casen, hvordan dis/empowerment og temporalitet er vigtige briller at have på i analysen af både umiddelbare og kroniske kriser samt krisebrokervirksomhed. Ved at analysere dimensionerne af dis/empowerment og temporalitet kan vi udrede kompleksiteten i krisebro- kervirksomhed og afsløre de forskellige magtdynamikker, der er involveret, og

omvendt kan analysen af krisebrokervirksomhed afsløre nogle af de komplekse dynamikker i dis/empowerment og temporalitet i moderne krisesituationer.

Noter

1. Alle citater er oversat fra originalen til dansk.
2. Det molukkiske samfund blev revet fra hinanden af en af de mest voldelige post-Suharto-konflikter fra 1999 til 2004. Den blev ofte fremstillet som en religiøs krig, men var snarere udløst af langvarig kolonial og nekolonial magtpolitik. Men regeringen nægtede at tage ansvar og lod molukkanerne selv finde måder at sætte en stopper for volden og genoprette de sociale relationer (for en detaljeret analyse, se Bräuchler 2015).
3. Adat er et begreb, der bruges i Indonesien til at beskrive tradition og sædvaneret.

Litteratur

Abul-Fottouh, Deena. 2018. "Brokerage Roles and Strategic Positions in Twitter Networks of the 2011 Egyptian Revolution: Twitter Networks of the Egyptian Revolution". *Policy & Internet* 10:218-40. doi: 10.1002/poi3.169.

Ang, Ien. 2021. "Beyond the Crisis: Transitioning to a Better World?" *Cultural Studies* 35(2-3):598-615. doi: 10.1080/09502386.2021.1898013.

Badan Pusat Statistik Kabupaten Kepulauan Aru. 2018. *Kabupaten Kepulauan Aru Dalam Angka/ Kepulauan Aru Regency in Figures 2018*. Dobo: BPS.

Beck, Stefan og Michi Knecht. 2016. "'Crisis' in Social Anthropology: Rethinking a Missing Concept". I *The Handbook of International Crisis Communication Research*, redigeret af Andreas Schwarz, Matthew W. Seeger & Claudia Auer, 56-65. Chichester: Wiley Blackwell.

Bierschenk, Thomas, Jean-Pierre Chaveau og Jean-Pierre Olivier de Sardan. 2002. Local Development Brokers in Africa: The Rise of a New Social Category. Working Paper No. 13. Department of Anthropology and African Studies. Mainz: Johannes-Gutenberg-University.

Boissevain, Jeremy. 1974. *Friends of Friends: Networks, Manipulators and Coalitions*. Oxford: Basil Blackwell.

Bräuchler, Birgit. 2018. Bali Tolak Reklamasi – The Local Adoption of Global Protest". *Convergence*. doi.org/10.1177/1354856518806695.

— 2019a. "Brokerage, Creativity and Space: Protest Culture in Indonesia". *Journal of Intercultural Studies* 40(4):451-68. <https://doi.org/10.1080/07256868.2019.1628721>.

— 2019b. "From Transitional to Performative Justice: Peace Activism in the Aftermath of Communal Violence". *Global Change, Peace & Security* 31(2):201-20. <https://doi.org/10.1080/14781158.2019.1585794>.

— 2021a. "Facilitating Resonance: Brokerage in Indigenous Activism". *Cultural Dynamics* 33(4):382-400. <https://doi.org/10.1177/09213740211011192>.

— 2021b. "Peacebuilding and Resistance: Inequality, Empowerment, Refusal". I *A Requiem for Peacebuilding?*, redigeret af Jorg Kustermans, Tom Sauer og Barbara Segaert, 181-206. London: Palgrave Macmillan.

— 2022. “Artivism in Maluku”. *The Asia Pacific Journal of Anthropology* 23(1):40-58. <https://doi.org/10.1080/14442213.2021.2003426>.

— 2023. “Ecological Disturbances: Negotiating Indigeneity and Access to Land in Indonesia”. I *Plural Ecologies in Southeast Asia: Hierarchies, Conflicts, and Coexistence*, redigeret af Timo Duile, Kristina Großmann, Michaela Haug og Guido Sprenger, 112-31. London & New York: Routledge.

Bräuchler, Birgit, Nadeeka Arambewela-Colley og Kathrin Knodel. 2024. Conceptualizing Crisis Brokers: Brokering Crisis or Brokers in Crisis. *Cultural Studies* 39(2):176-203.

Bräuchler, Birgit, Kathrin Knodel og Ute Rösenthaller. 2021. “Brokerage from Within: A Conceptual Framework”. *Cultural Dynamics* 33(4):281-97. <https://doi.org/10.1177/09213740211011202>.

Brysk, Alison. 1996. “Turning Weakness into Strength: The Internationalization of Indian Rights”. *Latin American Perspectives* 23(2):38-57. <https://doi.org/10.1177/0094582X9602300203>.

Budka, Philipp og Birgit Bräuchler, ed. 2020. *Theorising Media and Conflict*. New York & Oxford: Berghahn.

de Jong, Sara, Ward Berenschot, David Ehrhardt og Oliver Walton. 2023. “Agents of Order? Brokerage and Empowerment in Development and Conflict”. *Journal of International Development* 25(3):385-400. <https://doi.org/10.1002/jid.3759>.

Diani, Mario. 2003. “Leaders or Brokers? Positions and Influence in Social Movement Networks”. I *Social Movements and Networks. Relational Approaches to Collective Action*, redigeret af Mario Diani og Doug McAdam, 105-122. Oxford: Oxford University Press.

Faist, Thomas. 2014. “Brokerage in Cross-Border Mobility: Social Mechanisms and the (Re) Production of Social Inequalities”. *Social Inclusion* 2(4):38-52. <https://doi.org/10.17645/si.v2i4.29>.

Fleischer, Julia. 2013. “Time and Crisis”. *Public Management Review* 15(3):313-29. doi: 10.1080/14719037.2013.769852.

Frosh, Paul og Myria Georgiou. 2022. “Covid-19: The Cultural Constructions of a Global Crisis”. *International Journal of Cultural Studies* 25(3-4):233-52. doi: 10.1177/13678779221095106.

Goodhand, Jonathan, Jan Koehler og Jasmine Bhatia. 2022. Trading Spaces: Afghan Borderland Brokers and the Transformation of the Margins. I *The Routledge Handbook of Smuggling*, redigeret af Max Gallien og Florian Weigand, 118-33. London & New York: Routledge.

Goodhand, Jonathan og Patrick Meehan. 2018. Spatialising Political Settlements. I *Borderlands and Peacebuilding: A View from the Margins*, redigeret af Oliver Walton, Sharri Plonski, Zahbia Yousef, Jonathan Goodhand og Patrick Meehan, 14-19. London: Conciliation Resources (Accord Insight 4).

Goodhand, Jonathan, Oliver Walton, Jayanta Rai og Sujeet Karn. 2021. “Marginal Gains: Borderland Dynamics, Political Settlements, and Shifting Centre-Periphery Relations in Post-War Nepal”. *Contemporary South Asia* 29(3):311-29. doi: 10.1080/09584935.2021.1937060.

Hall, Stuart, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke og Brian Roberts. 1978. *Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order*. London: The Macmillan Press.

James, Deborah. 2011. "The Return of the Broker: Consensus, Hierarchy, and Choice in South African Land Reform". *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 17(2):318-38. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9655.2011.01682.x>.

Jensen, Steffen. 2018. "Epilogue: Brokers – Pawns, Disrupters, Assemblers?" *Ethnos* 83(5):888-91. <https://doi.org/10.1080/00141844.2017.1362455>.

Khasnabish, Alex. 2013. Tracing the Zapatista Rhizome, or, the Ethnography of a Transnationalized Political Imagination. I *Insurgent Encounters. Transnational Activism, Ethnography, and the Political*, redigeret af Jeffrey S. Juris og Alex Khasnabish, 66-86. Durham: Duke University Press.

Korff, Rüdiger, Valeska Korff og Manakit Peerapong. 2006. "Patronage, Activists and Repression: A Comparison of Minority Conflicts in Northern and Southern Thailand". *European Journal of East Asian Studies* 5:71-100.

Koselleck, Reinhart og Michaela W. Richter. 2006. "Crisis". *Journal of the History of Ideas* 67(2):357-400.

Koster, Martijn og Yves van Leynseele. 2018. "Brokers as Assemblers: Studying Development Through the Lens of Brokerage". *Ethnos* 83(5):803-13. <https://doi.org/10.1080/00141844.2017.1362451>.

Latour, Bruno. 2005. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Leynseele, Yves van. 2018. "White Belonging and Brokerage at a South African Rural Frontier". *Ethnos* 83(5):868-87. doi: 10.1080/00141844.2017.1362453.

Mbembe, Achille og Janet Roitman. 1995. "Figures of the Subject in Times of Crisis". *Public Culture* 7(2):323-52. doi: 10.1215/0892363-7-2-323.

McAdam, Doug, Sidney Tarrow og Charles Tilly. 2001. *Dynamics of Contention*. Cambridge: Cambridge University Press.

Merry, Sally Engle. 2006. "Transnational Human Rights and Local Activism: Mapping the Middle". *American Anthropologist* 108(1):38-51.

Pemerintah Kabupaten Kepulauan Aru. 2012. Peraturan Daerah Kabupaten Kepulauan Aru Nomor 3 Tahun 2012 Tentang Rencana Tata Ruang Wilayah Kabupaten Kepulauan Aru 2012-2032. Indonesia.

Pope, Nicholas. 2023. "Militias Going Rogue: Social Dilemmas and Coercive Brokerage in Rio de Janeiro's Urban Frontier". *Journal of International Development* 35(3):478-90. <https://doi.org/10.1002/jid.3636>.

Ramalho, Walderez. 2021. "Reinterpreting the 'Times of Crisis' Based on the Asymmetry between Chronos and Kairos". *História da Historiografia* 14(35). <https://doi.org/10.15848/hh.v14i35.1733>.

Roitman, Janet. 2022. "The Ends of Perpetual Crisis". *Global Discourse* 12(3-4):692-96. doi: 10.1332/204378921X16376650676641.

Röschenthaler, Ute. 2020. "Chances and Challenges of African Entrepreneurial Activity in Times of Crisis". *African Identities* 18(3):253-62. doi: 10.1080/14725843.2020.1777084.

Syam, Maksum, Triana Winni og Agustinus Gusti Teluwun. 2015. Mereka Tidak Tidur, Hanya Berganti Wajah. Masyarakat Hukum Adat di Kepulauan Aru versus PT Menara Group Paska Inkuiri Nasional KOMNAS HAM. Bogor. Sajogyo Institute.

Vigh, Henrik. 2008. "Crisis and Chronicity: Anthropological Perspectives on Continuous Conflict and Decline". *Ethnos* 73(1):5-24. doi: 10.1080/00141840801927509.

— 2022. "Slow Crisis in Bissau and Beyond". *Global Discourse* 12(3-4):522-36. doi: 10.1332/204378921X16348942683000.

Walby, Sylvia. 2022. "Crisis and Society: Developing the Theory of Crisis in the Context of COVID-19". *Global Discourse* 12(3-4):498-516. doi: 10.1332/204378921X16348228772103.

URBANISERING

CHRISTIAN VIUM

I 2030 vil næsten fem milliarder mennesker bo i byer, henved en milliard af dem i Afrika.

Hvordan vil fremtidens byer komme til at se ud og fungere, og hvordan vil det stigende antal unge mennesker indrette sig og organisere deres liv i fællesskab? Nouakchott, hovedstaden i det nordvestafrikanske land Mauretanien, er et særligt eksempel på en hastigt voksende by: I 1957 boede her blot 500 mennesker, og i dag formodes byen at huse omkring 1,5 million.

Byens østligste udkant, fotograferet i 2010. I dag er alt i forgrunden bebygget med huse og veje. Siden 2009 har jeg fotograferet og kortlagt byen for derved at kunne vise bylandskabets udvikling over tid. Foto: Christian Vium, 2010.

Mohamed, fotograferet i bydelen Boh Dida i Nouakchott. Han kom til byen som dreng med sine forældre, der levede som nomader i den sydøstlige del af landet. Nu drømmer han om at spare penge nok op til at købe en brugt Mercedes 190 og blive taxachauffør. Foto: Christian Vium, 2010.

KRISE, KRIG OG KVINDER SOM UDØVERE AF SEKSUEL VOLD

ATREYEE SEN

Medier har beskrevet den igangværende konflikt mellem Israel og Hamas som en "krig mod kvinder".¹ Ifølge FN-agenturer udgør kvinder og børn næsten 67 procent af dødsfaldene i Gaza, mens tusindvis af kvinder i flygtningelejre, hospitaler og krisecentre er blevet alvorligt sårede og har ringe adgang til lægebehandling og humanitær bistand. Mere generelt har konfliktforskere omtalt systematiske drab på kvinder og børn, især i forbindelse med folkemordsagtige krige, som "gendercide" (Jones 2000). Det vil sige, at en befolkning nemt kan elimineres, hvis kvinder som bærere af fremtidige generationer af børn er døde eller er blevet såret, enker, forladt og ude af stand til at genopbygge familielivet efter krigen. I mange voldelige kontekster er kvinder, børn og ældre mest berørt af volden, da de, fordi de ikke direkte mobiliseres som soldater og kombattanter, har ringe adgang til livreddende forsvarsstrategier, hvad enten det er våben og ammunition, madrationer eller lægehjælp (Diken og Laustsen 2005). I det vidtstrakte landskab af langvarige globale konflikter er kvinders offerfortællinger fulde af angst, idet voldtægt i krigstid betragtes som en vigtig asymmetrisk kampteknik, et biopolitisk våben til at krænke og udskamme fjendens kvinders kroppe (Lamb 2020). Kvinder anses for at være særligt sårbare over for massiv seksuel vold i forbindelse med hellige krige, nationalistiske opstande og etniske udrensninger, som det var tilfældet i Bosnien (se Allen 1996 om serbiske voldtægtslejligheder), Bangladesh (se Mookherjee 2015 om massevoldtægter af kvinder begået af den pakistanske hær) og Darfur (se Kaiser og Hagan 2015 for sammenhængen mellem folkemord, voldtægt og fordrivelse i regionen).

Men hvad sker der med vores forståelse af køn og krig, når kvinder mobiliseres i krigstid som udøvere af vold? I mange politiske dokumenter og forskning om konfliktzoner fremstilles voldelig konflikt som et rum, hvor mænd er udøvere af vold, og kvinder er passive ofre eller fredsskabere. Sådanne kønsbestemte antagelser om kvinders roller i krig har haft alvorlige politiske konsekvenser.

De har resulteret i, at kvinder stort set er blevet udelukket fra forskellige typer politiske processer under eller efter væbnede konflikter. Disse antagelsers forsimplede dikotomi er blevet udfordret af en række fremtrædende forskere, der har undersøgt kvinders fortællinger og oplevelser fra livet i voldelige konflikter (Sjöberg 2010; Sen 2019). Forskerne har argumenteret for at studere de interne dynamikker i voldelige politiske bevægelser, oprør, guerillakrige og civile konflikter, hvilket ofte afslører, hvordan krigens magthierarkier, det nøgne behov for menneskelig overlevelse og alternative affektive geografier, skaber rum til, at både mænd og kvinder kan spille roller som voldsforbrydere.

Marks (2013), der studerede kvinders roller i The Revolutionary United Front (RUF) i Sierra Leone, har argumenteret for, at kvindelige oprørere forhandlede deres egen sikkerhed gennem personlige forhold til mænd i felten, og at disse interpersonelle relationer blev styret af gruppenormer og hierarkier. ”Kvinders status i disse strukturer blev i høj grad bestemt af deres alder, militære evner, faglige færdigheder og relationer med mænd, men også af tilfældigheder som held, mod og andres hengivenhed,” skriver hun (Marks 2013, 86). På linje med Marks argumenterer mange forfattere for, at disse organisatoriske og interpersonelle dimensioner af sex og vold ofte går tabt i de rammer af offer/gerningsmand og ”voldtægt som krigens våben”, der normalt bruges til at beskrive kønsrelationer (Cohen 2013), især i kontekst af voldelig konflikt (Baaz og Stern 2013). Mens en væsentlig tilgang til konfliktstudier beskæftiger sig med kvinders rolle i krig (fra at være tjenere og kokke til at forestå forhør, tortur og drab), er der stadig kun lidt opmærksomhed på de kvindelige krigere, der er fortalere for, muliggør og udfører *seksuel vold* mod andre kvinder.

I denne korte artikel vil jeg bruge to casestudier: Dara Cohens (2013) tekst om kvinder, der organiserer voldtægt af andre kvinder i Sierra Leone, og hindukvinders narrativer fra oprørsramte slumområder i Indien, hvor de opildner mænd til seksuelle overfald på muslimske kvinder. Jeg viser, hvordan langvarig konflikt som en menneskelig krise også skaber en krise for kønnets betydning, da flere og flere kvinder mobiliseres som udøvere af seksuel vold i krigstid. Krisen i kønnets betydning refererer i denne sammenhæng til, hvordan disse kvindelige hovedpersoner udfordrer de fremherskende stereotyper om kvinder som seksuelt sårbare (over for mænd) og som empatiske over for (kvindelige) ofre for seksuel vold. Artiklen stiller spørgsmål ved, hvordan patriarkalske kulturer verden over antager, at kvinder er ude af stand til systematisk at forfølge andre, og at de anatomisk er ude af stand til at begå voldtægt med penetration. Derfor kan de ikke kategoriseres som ”voldtægtsforbrydere”, selv ikke under voldelige konflikter, hvor hverdagens betydninger og strukturer gennemgår store forandringer.

I sit arbejde om kvindelige udøvere af voldtægt i krigstid diskuterer Sjöberg (2016), hvordan fremtrædende feministiske kritikere af krig fortsat reproducerer en moralsk ramme, hvor kvinder ønsker fred og sikkerhed, og hvor kvinder udvikler sympati med andre kvinder på tværs af de stridende parter. Idet hun peger på kvindelige nazistiske vagter, der seksuelt overfaldt fanger i tyske koncentrationslejre, argumenterer Sjöberg for, at denne moralske ramme fremstiller kvinder, der voldtager andre kvinder eller mænd, som "djævelske" og "dyriske" eller som "femininitet, der er gået skævt" (Sjöberg 2016, 3; Vojdik 2014). Denne artikel fremhæver, hvordan kvinder som udøvere af seksuel vold også skaber en krise for de veletablerede moralske rammer for, hvordan kvinders solidaritet og overlevelse under voldelige konflikter forstås.

Ved at drage paralleller mellem mit etnografiske feltarbejde om voldelige konflikter (konflikt i mindre skala) i bymæssige områder i Indien og Cohens forskning om borgerkrig (konflikt i stor skala) i Sierra Leone får vi mulighed for at se og analysere kvinders deltagelse i seksuel vold i forskellige kulturelle kontekster, især hvordan deres handlinger er indlejret i hverdagslivets mikropolitik i konfliktområder. På trods af manglerne ved disse tværkulturelle perspektiver tillader de, hvad Lahelma og Gordon (2010) beskriver som sammenligninger mellem lokale sammensætninger (*assemblages*) af forventet kvindeadfærd, som forandrer sig afhængigt af konfliktens natur. Med denne analyse forsøger jeg at tage en mere nuanceret tilgang til kønsbaserede krigserfaringer, hvor kvindernes fortællinger fra krigens hverdag også positionerer dem som voldtægtsforbrydere og udøvere af seksuel vold. Dette skal dog på ingen måde ses som en underkendelse af kvinders rolle i kønssolidarisk arbejde for fred og beskyttelse og skal heller ikke reducere det enorme omfang af traumer, som kvinder løber ind i, når de skal håndtere krigens storm.

Kvinder som voldtægtsforbrydere og udøvere af seksuelle overgreb

Cohen, som forsker i køn og international sikkerhed, giver i sin artikel fra 2013, "*Female Combatants and the Perpetration of Violence: Wartime Rape in the Sierra Leone Civil War*", uddrag af interviews med mandlige og kvindelige tidligere kombattanter fra oprørsgruppen RUF. De belyser, hvordan kvinder deltog i gruppevoldtægter under den langvarige borgerkrig (1991-2002). De fleste menneskerettighedsorganisationer, der undersøgte eftervirkningerne af krigen i denne region, fremhævede RUF's omfattende massevoldtægter af kvinder samt deres udvikling af et velorganiseret system for kidnapning og seksuelt slaveri. Ifølge flere politiske rapporter blev over 250.000 kvinder udsat for voldtægt i

den mest voldelige periode i regionens historie (Ferne og Hoffman 2004; Nowrojee 2005).

Ifølge de tidligere kombattanter, der blev interviewet af Cohen, var kvinderne – enten gennem tvang, overtalelse eller under indflydelse af stoffer – involveret i voldtægter og gruppevoldtægter på forskellige måder. Mest fremtrædende fungerede kvinder som forbindelsesled, der lokaliserede potentielle ofre for mandlige krigere, men de fangede også kvinder og holdt dem fast, når de blev voldtaget af mændene. Cohen citerer en interviewperson for at sige: "Kvinder fortalte mændene, at 'jeg fandt en smuk kvinde til dig'. Vi hjalp med at fange hende og holde hende nede." En anden gav en lignende beskrivelse: "Kvindelige kæmpere holdt ubevæbnede kvinder nede, så mænd kunne voldtage dem." Det at kvinder jagtede potentielle ofre, beviser ifølge Cohen, at både mandlige og kvindelige kombattanter anså voldtægt som en måde at skabe afhængighed og accept på inden for gruppen. At udføre seksuel vold var en integreret del af de organisatoriske adfærdskoder, som kombattanterne var fælles om.

Mænd og kvinder i RUF betragtede ofte deltagelse i voldtægter sammen som en sjov og underholdende krigssport, som kombattanterne nød uden at føle anger. Ud over at holde ofre nede var Cohens interviewpersoner for eksempel vidner til, at kvindelige kombattanter voldtog andre kvinder med forskellige genstande. Ifølge en interviewperson var kvindelige oprørere "ofte involveret i voldtægter – nogle af RUF-kvinderne holdt ofrenes hænder, nogle af dem voldtog kvinderne med flasker og pinde" (Cohen 2013, 404). Mandlige RUF-kæmpere havde observeret, at disse kvindelige rebeller ikke syntes at have empati med deres ofre. "RUF-kvinderne følte ingen medlidenhed med de kvindelige ofre," rapporterede en tidligere kæmper, mens en anden sagde: "Oprørerne var glade for, at de havde så meget sex, og vi pralede over for hinanden med, hvor meget vi nød det" (ibid.). En mandlig RUF-ekskombattant sagde: "[Efter voldtægten] ville vi lave sjov ved at sige, 'Den pige var sød.'" "[Under krigen] var det en 'jungle', og det at betragte hinanden var på en måde sjovt," sagde en. En anden mandlig oprører bemærkede: "Vi så på hinanden og jokede om, hvordan nogle fyre ikke gjorde det korrekt" (ibid.). Denne praksis med at se voldtægt som sjov blev bekræftet af en kvindelig kæmper, der sagde: "Hele enheden ser på. Alle griner og jubler" (ibid.). Mange af de tidligere kombattanter afslørede, at historierne om seksuel formåen, om hvor mange kvinder de havde voldtaget under et bestemt angreb, og latteren omkring "voldtægt som sport" ikke kun fandtes i homosociale miljøer. Uanset om kvindelige kæmpere deltog i krigens voldtægter for sjov, for at vise solidaritet med mænd, for at få social accept inden for oprørsgruppen eller for at aflede seksuel opmærksomhed fra sig selv over på andre kvinder (og dermed redde sig selv fra at blive offer for voldtægt),

udfordrede deres rolle som aktive og ikke-empatiske deltagere i seksuelle overgreb traditionelle forståelser af kønssolidaritet på tværs af samfund, der ligger i krig med hinanden.

Efter gruppevoldtægter udviste kvinder beundring for de mænd, der voldtog mange kvinder, og disse mænd fik legendarisk status som ”store mænd” inden for oprørsgruppen. Ifølge Cohen blev de betragtet som tapre, og blandt deres jævnaldrende havde de ry for at være stærke, virile krigere (Cohen 2013, 405). Den særlige kvindelige praksis med at opbygge maskulinitet ved at støtte mænd i at voldtage og opretholde deres maskuline status inden for konfliktramte samfund vil blive yderligere uddybet i næste afsnit.

Kvinder som initiativtagere til voldtægt under religiøse konflikter

Ifølge nationale statistikker over seksuelle forbrydelser mod kvinder bliver en kvinde (inklusive piger og mindreårige) voldtaget hvert 20. minut i Indien (Sharma, Pardasani og Nandram 2014). Massevoldtægter af kvinder under hindumuslimske optøjer betragtes som en integreret del af religiøse konflikter i regionen, en historie, der begyndte med massevoldtægter af kvinder fra begge religiøse samfund under delingen af det indiske subkontinent mellem det hindu-dominerede Indien og det muslimsk dominerede Pakistan i 1947 (Sen 2019). Mens massevoldtægter af fjendens kvinder har karakteriseret de fleste religiøse optøjer siden da, har mandlige hinduers særligt brutale voldtægter og drab på muslimske kvinder under de religiøse optøjer i 2002 i Gujarat, en stat i det østlige Indien, været et tilbagevendende tema i globale nyheder og international menneskerettighedsaktivisme i de følgende to årtier.² Siden 1998 (da jeg startede min ph.d.-forskning) har jeg udført længere og kortere feltarbejder i slumområder i Mumbai, Hyderabad og Calcutta, alle byer, der over en lang periode har været vidne til hindumuslimske optøjer. Optøjerne har typisk omfattet plyndringer, lemlæstelse, drab, afbrænding af butikker og hjem og verbal offentlig ydmygelse af mænd og kvinder på begge sider af konflikten. Min forskning har fokuseret på fattige hindukvinder, der lever deres liv i slumområder i udkanten af de store byer, hvor optøjerne typisk er organiseret af regionale hindumajoriteters politiske partier (Sen 2007). Men i stedet for at gå i dybden med den politiske kontekst, der foster religiøs vold blandt fattige byboere, vil jeg gengive nogle få hindukvindes narrativer fra disse slumområder for at vise, hvordan kvinder har spillet en vigtig rolle i at tilskynde mænd i deres familier til at ”blive voldtægtsforbrydere” og voldtage muslimske kvinder under de religiøse optøjer.³

Under mine langvarige etnografiske feltarbejder i urolige byområder i Indien mødte jeg mange hindukvinder, især fra de lavere klasser, der var gift med mænd,

der havde begået seksuelle overgreb på kvinder fra andre religiøse samfund. Flere kvinder, nogle af dem med tilknytning til regionale politiske partier, opfattede dette som et æresmærke. På trods af familiens prekære økonomi havde de en høj status inden for det politiske samfund som kvinder, der opmuntrede deres mænd til at overfalde ”fjendens kvinder”, hvilket skulle holde muslimske minoritetskvinder på plads. For eksempel var der mange hindukvinder, hvis brødre eller ægtemænd følte sig hæmmede i forhold til at begå seksuelle overgreb på kvinder, som åbent beskyldte familiens mænd for at være svage og uduelige. Nogle af kvinderne satte armbånd på disse mænd, erstattede bukserne i deres skabe med underkjoler, rørte ved deres brystkasser, som om de ville tjekke, om de havde fået kvindebryster, og greb deres testikler for at tjekke, om de stadig ”havde nosser”. Sudha (53 år), en af mine interviewpersoner i et slumkvarter i udkanten af Mumbai, havde i 1992 set og overlevet religiøse optøjer i kvarteret. Hun fortalte, at hun dengang var gift med en mand, der ikke ønskede at gå ind i et muslimsk område og angribe kvinderne der. Han mente, det var æreløst, da han havde muslimske venner i nabolaget. Men medlemmerne af det lokale hindusamfund fortolkede hans tilbageholdenhed som fejhed, hvilket førte til spændinger i familien. Sudha var opsat på at hendes familie skulle bevare stoltheden inden for det allerede marginaliserede samfund af fattige slumboere, men hun kunne ikke overtale sin mand til at bruge vold mod de muslimske kvinder. Da optøjerne i Mumbai var på deres højeste i 1992, hvor store dele af byen blev udsat for plyndringer og ildspåsættelser, malede Sudha om natten læbestift og mascara på sin sovende mand, så han vågnede op til ydmygelse og latterliggørelse i familien. En anden af mine interviewpersoner, Radha (42), fortalte mig, hvordan hun lykkedes med at gøre sin svage mand til voldtægtsforbryder ved gentagne gange at sige: ”Du kan ikke være far til mine børn, for du har ikke nosser og derfor ingen sæd. Hvem mon har kneppet mig i mørket, for det kan ikke være dig?” Disse daglige erfaringer med kastration (*emasculation*) og latterliggørelse af hindumænd, der vægrede sig ved at voldtage andre kvinder, førte til sidst til, at mange mænd i de konfliktfyldte områder deltog i optøjerne. De begik seksuelle overgreb på muslimske kvinder på offentlige steder eller efter at have tvunget sig ind i deres hjem for at vise deres mandighed og loyalitet over for det religiøse fællesskab. Men mange af dem udtrykte over for mig, hvordan de var chokerede over, at deres ”madlavende og rengørende” koner spillede en så aktiv rolle i at håne og presse mændene til at udøve vold.

Det er interessant at se i de fleste af disse tilfælde, hvordan den seksuelle kontakt mellem voldtægtsforbryderne og deres ofre aldrig blev set af slumkvinderne som forræderi mod ægteskabets hellighed. Radha forklarede:

Hindumænds voldtægt af muslimske kvinder er ikke utroskab. Hvis det var frivillige affærer mellem hindumænd og muslimske kvinder, ville det være utro-

skab. Hvis en hindumand voldtager en hindukvinde bare for at nyde sex, så er det utroskab. Voldtægt som hævn er ikke utroskab. Dette handler ikke om sex, for det handler ikke om intimitet (*apnapan*). Det handler om vold, så bring ikke sex ind i det. I dette tilfælde er pikken en kilde til smerte, ikke fornøjelse.

I andre samtaler udtrykte kvinderne, at voldtægten af muslimske kvinder også var et middel til at beskytte hindukvinder. Ultranationalistiske hinduorganisationer har gentagne gange samlet politisk støtte ved at argumentere for, at muslimske mænd er rovgriske, og at de voldtager og truer hindukvindes moralske og kropslige integritet (Tyagi og Sen 2020; Anand 2005). Radha forklarede: "Hvis du ikke voldtager deres kvinder først og afvæbner dem, vil de voldtage os." Derfor opfordrede kvinder mænd til at voldtage muslimske kvinder, ikke kun som en måde at angribe muslimske samfund på, men også som et middel til at forsvare hindukvinderne. Mange fattige hindukvinder opfattede denne form for beskyttelse som et spørgsmål om basal overlevelse. Faktisk var det mændenes *modstand* mod at voldtage fjendens kvinder, der blev fremstillet som en krise for ægteskabet og familien. Det førte til tab af status inden for fællesskabet og øgede kvindernes sårbarhed. Hvis ikke mændene mestrede kunsten at voldtage kvinder under de religiøse optøjer, var det kvindernes opgave at minde dem om deres privilegie som mænd, nemlig evnen til effektivt at bruge seksuel vold.

Sammenfattet betyder denne voldtægt og lemlæstelse af fjendens kvinder ikke kun en dehumanisering af den Anden og undertrykkelse af de overvundnes kulturelle stolthed. Den viser også, at mænd, der bruger voldtægt som et torturinstrument, bidrager til at øge deres religiøse fællesskabs ære og overlegenhed. I mange forskellige kulturelle kontekster hylder kvinderne disse mænd som idoler, da voldtægten af fjendens kvinder som en vital handling etablerer den "vindende" sociale gruppes religiøse og kulturelle hegemoni. Ovenstående vignetter viser, hvordan denne særegne form for seksuel politik udspiller sig på kvinders initiativ og med en kønsbaseret legitimering af voldtægt i konflikter på både makro- og mikroniveau.

Konklusion

Når forskere skal analysere den voksende dokumentation for kvinders aktive deltagelse i voldelige handlinger, er der behov for nye forklaringer for til fulde at forstå kvinders erfaringer under langvarige konflikter. I denne artikel har jeg foreslået nogle forklaringer på, hvorfor kvinder specifikt udøver seksuelle overgreb på andre kvinder, enten ved at handle selv eller ved at bruge mænd som udøvere af vold. Jeg har argumenteret for, at disse kvinders handlinger skaber en krise for, hvordan kønnets betydning forstås i feministisk forskning, hvordan de

påvirker patriarkalsk, ægteskabeligt og samfundsmæssigt liv, og hvordan de gør arbejdet med politikker om køn og krig mere komplekst. Kvindelige voldtægtsudøvere udfordrer krigens kønsstereotyper, hvor kvinder forventes at afholde sig fra vold, udføre en række feminiserede plejeopgaver og vise solidaritet med kvinder på tværs af krigens skel for at bringe krig til ophør. Imidlertid har en række forskere foreslået, at mænd og kvinder ”er underkastet sammenligneligt pres inden for væbnede grupper og kan forventes, under sammenlignelige omstændigheder, at begå sammenlignelige grusomheder” (Cohen 2013, 410). Omfanget af seksuel vold afhænger typisk af konfliktens kulturelle kontekst, af hvordan kombattanter mobiliseres og socialiseres, af antallet af kvinder i et konfliktpræget område osv. Sådanne faktorer påvirker den voldelige maskulinitets dominerende etos.

Som vignetterne i denne tekst viser, har både mænd og kvinder interesse i at fortsætte udøvelsen af seksuel vold og bevare de hegemoniske maskuliniteter, der er udviklet under den voldelige konflikt. Det ser endda ud til, at kvinders udøvelse af seksuel vold påvirker fordelingen af magt i konfliktzoner. Deres udøvelse af seksuel vold gør det muligt for kvinder at blive indlejret i, overleve og skabe relationer i en konfliktpræget social sammenhæng begrænset af feminin tradition og maskulin performativitet. Dette gælder også i andre kontekster end globale og lokale voldelige konflikter. Selv i broderskaber (*fraternities*) på amerikanske universiteter eller blandt unge kvinder involveret i sextraffickingkredse i Indien, er der kvinder, der skaffer unge kvinder, som mænd kan voldtage under fester og lignende, for på den måde at øge solidariteten mellem sig selv og mændene og opnå accept inden for mandsdominerede kulturelle miljøer (Schwartz og Nogrady 1996; Ghosh 2009). Således kan kvinders bidrag til andre kvinders seksuelle sårbarhed blive normaliseret inden for sociale grupper, hvis identitet og handlinger er centreret omkring kollektiv vold, assertive maskuliniteter og fanatisk socialt sammenhold.

Krisen for kønnets betydning i form af kvindelig respektabilitet og tilbageholdenhed under voldelige konflikter er signifikant i en tid, hvor kvinder rekrutteres til moderne, statslige sikkerhedsstyrker, der opererer i områder præget af racemæssig og religiøs forskellighed. For to årtier siden bragte *The New Yorker* for eksempel en provokerende historie, der anklagede kvindelige amerikanske soldater for seksuelt at misbruge irakiske fanger i det amerikanske militærfængsel Abu Ghraib i Irak. Historien indeholdt grafiske billeder af nøgne irakiske fanger i nedværdigende og seksuelt eksplicitte positioner med konstabel Lynndie England i centrum af skandalen. Det hyppigst offentliggjorte foto fra skandalen viser England, der holder en slags ”hundesnor” omkring halsen på en underdanig, nogen irakisk fange, mens han kravler på fængselsgulvet.

Ligesom de kvindelige hovedpersoners i Cohens og i mine egne etnografiske tekster var Englands adfærd et stor chok for den globale offentlighed, for ofrene for Englands seksuelle ydmygelse og for hæren, der insisterede på sit kvindelige personels ærefulde opførsel. Flere forskere har argumenteret for, at Englands handlinger er en fremragende illustration af kvinder, der sammen med mænd tvinger andre mænd og kvinder til seksuel underkastelse, mens de forsøger at passe ind i ”en hypermaskulin, voldelig, hegemonisk og privilegeret profession” (Enloe 2010). Imidlertid blev omtalen af Englands retssag og senere dom præget af narrativet om en falden kvinde, et undermenneske, som havde mistet sine moralske, kvindelige idealer (Howard og Prividera 2008). Alligevel førte den skandale, som hendes seksuelt aggressive opførsel i militæret havde skabt, til, at USA reformerede sine diskurser om menneskerettigheder og tortur i amerikansk sponsorerede tilbageholdelsescentre verden over.

De interviews, som jeg har præsenteret i denne artikel, har teoretiske implikationer for, hvordan vi forstår forholdet mellem voldens ofre og gerningsmænd (og hvordan både mænd og kvinder bevæger sig mellem disse positioner). Men de bidrager også til aktuelle debatter om krisen i de moralske rammer for overlevelse i voldelige konflikters hverdagsliv. Ifølge Utas (2005) brugte kvinder i den liberianske borgerkrig forskellige taktikker – fra at blive kærester med oprørsledere til at identificere og skaffe kvinder til bortførelse og seksuelt slaveri – for selv at undgå at blive offer for gruppevoldtægter. Han skriver:

Så prekær og svigefuld den end måtte være, er krigszonen således ikke blot en udørk for unge kvinder, men kan til tider være fyldt med muligheder for social og økonomisk opstigning, selvom den også kan indeholde uforudsete faldgruber, der fører til øget marginalisering (Utas 2005, 408).

Disse overlevelsestrategier, som Utas kalder ”kærestearbejde” (*girlfriending*) eller ”ægtefællearbejde” (*spousework*), gør det muligt for kvinder at søge beskyttelse fra mandlige oprørere og overleve som kvinder i en tumultarisk krigszone. Således afhænger kønnet overlevelse ikke nødvendigvis af moralsk og empatisk solidaritet med kvinder inden for og på tværs af fjendelinjer, men af mere umiddelbart tilgængelige ressourcer og muligheder for at kvinder kan overleve og udholde krisen.

Denne analyse af, hvordan krig og konflikt skaber kriser for køns betydning, har alvorlige implikationer for retsopgør og erstatninger i postkonfliktkontekster. For eksempel fokuserer Theidon (2013) i sine undersøgelser af livet efter borgerkrigen i Peru især på kvinderne, der manøvrerer mellem identiteter som krigere, enker eller mødre, der er bekymrede for deres børns overlevelse, som voldtægts ofre og som resiliente kvinder, der har overlevet ubeskrivelig vold. Forfatteren understreger det særlige i kvinders situationer og identiteter og ar-

gumenterer for, at politikker for retsopgør og erstatninger i tiden efter væbnede konflikter ofte ignorerer køn eller i for høj grad fokuserer på soldater og civile uden at være opmærksom på kvinders særlige erfaringer. Hun giver indsigt i, hvordan konflikter ikke kun bør tænkes i termer som gerningsmænd og ofre eller endda gerningsmænd, ofre og tilskuere. Der er også folk, der er begunstige (fx kvinder, der opnår rigdom i bytte for tjenesteydelser), som måske eller måske ikke er voldtægtsforbrydere. Denne artikel fremhæver, kontroversielt måske, hvordan det selv under krigens og voldens kritiske betingelser kan være muligt for kvinder at øge, opretholde og (gen)etablere social status, i dette tilfælde gennem en brutal mobilisering af seksuel vold, mens de navigerer stramme kønsmæssige relationer i disse terræner.

Noter

1. <https://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/women-bearing-brunt-israel-gaza-conflict-un-expert>. 20.11.2023. Tilgået 31.7.2024.
2. Pritha Jha, "How Hindu Mobs Used Rape As a Weapon Against Women Such as Bilkis Bano During the Gujarat Riots". 7.5.2017 på: <https://caravanmagazine.in/vantage/rape-2002-gujarat-bilkis-bano>. Tilgået 5.8.2024.
3. Kvindernes navne er blevet anonymiseret i dette studie.

Litteratur

Allen, Beverly. 1996. "Rape Warfare in Bosnia-Herzegovina: The Policy and the Law". *The Brown Journal of World Affairs* 3(1):313-23. <http://www.jstor.org/stable/24590426>.

Anand, Dibyesh. 2005. "The Violence of Security: Hindu Nationalism and the Politics of Representing 'the Muslim' as a Danger". *The Round Table* 94(379):203-15. <https://doi.org/10.1080/00358530500099076>.

Baaz, Maria Erikson og Maria Stern. 2013. "Fearless Fighters and Submissive Wives: Negotiating Identity among Women Soldiers in the Congo (DRC)". *Armed Forces & Society* 39(4):711-39. <https://doi.org/10.1177/0095327X1245971>.

Cohen, Dara. 2013. "Female Combatants and the Perpetration of Violence: Wartime Rape in the Sierra Leone Civil War". *World Politics* 65(3):383-415. doi:10.1017/S0043887113000105.

Cohn, Carol, Helen Kinsella og Sheri Gibbings. 2004. "Women, Peace and Security Resolution 1325". *International Feminist Journal of Politics* 6(1):130-40. <https://doi.org/10.1080/1461674032000165969>.

Diken, Bülent og Carsten B. Laustsen. 2005. "Becoming Abject: Rape as a Weapon of War". *Body & Society* 11(1):111-28. <https://doi.org/10.1177/1357034X05049853>.

Enloe, Cynthia. 2010. *Nimo's War, Emma's War: Making Feminist Sense of the Iraq War*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Ferne, Marianne C. og Danny Hoffman. 2004. "Hunter Militias and the International Human Rights Discourse in Sierra Leone and Beyond". *Africa Today* 50(4):73-95. <http://www.jstor.org/stable/4187611>.

Ghosh, Biswajit. 2009. "Trafficking in Women and Children in India: Nature, Dimensions and Strategies for Prevention". *The International Journal of Human Rights* 13(5):716-38. <https://doi.org/10.1080/13642980802533109>.

Herrera, Natalia og Douglas Porch. 2008. "'Like Going to a Fiesta' – The Role of Female Fighters in Colombia's FARC-EP". *Small Wars & Insurgencies* 19(4):609-34. <https://doi.org/10.1080/09592310802462547>.

Howard, John W. og Laura C. Prividera. 2008. "The Fallen Woman Archetype: Media Representations of Lynndie England, Gender, and the (Ab)uses of U.S. Female Soldiers". *Women's Studies in Communication* 31(3):287-311. <https://doi.org/10.1080/07491409.2008.10162544>.

Jones, Adam. 2000. "Gendercide and Genocide". *Journal of Genocide Research* 2(2):185-211. <https://doi.org/10.1080/713677599>.

Kaiser Joshua og John Hagan. 2015. "Gendered Genocide: The Socially Destructive Process of Genocidal Rape, Killing, and Displacement in Darfur". *Law & Society Review* 49(1):69-107. doi:10.1111/lasr.12122.

Lamb, Christina. 2020. *Our Bodies Their Battlefield: What War Does to Women?* London: William Collins.

Lahelma, Elina og Tuula Gordon. 2010. Comparative and Cross-Cultural Ethnography. I *Restructuring the Truth of Schooling: Essays on Discursive Practices in Sociology and the Politics of Education: A Festschrift for Hannu Simola*, redigeret af J. Kauko, R. Rinne og H. Kynkäänniemi, ed, 93-107. (Kasvatusalan tutkimuksia; No. 48). Finnish Educational Research Association.

Marks, Zoe. 2013. "Sexual Violence inside Rebellion: Policies and Perspectives of the Revolutionary United Front of Sierra Leone". *Civil Wars* 15(3):359-79. <https://doi.org/10.1080/13698249.2013.842749>.

Mookherjee, Nayanika. 2015. *The Spectral Wound: Sexual Violence, Public Memories, and the Bangladesh War of 1971*. Durham, NC: Duke University Press.

Muehlenhoff, Hanna L. 2017. "Victims, Soldiers, Peacemakers and Caretakers: The Neoliberal Constitution of Women in the EU's Security Policy". *International Feminist Journal of Politics* 19(2):153-67. <https://doi.org/10.1080/14616742.2017.1279417>.

Nowrojee, Binaifer. 2005. "Making the Invisible War Crime Visible: Post-Conflict Justice for Sierra Leone's Rape Victims". *Harvard Human Rights Journal* 18:85-106. <https://journals.law.harvard.edu/hrj/wp-content/uploads/sites/83/2020/06/18HHRJ85-Nowrojee.pdf>.

Schwartz, Martin D. og Carol A. Nogrady. 1996. "Fraternity Membership, Rape Myths, and Sexual Aggression on a College Campus". *Violence Against Women* 2(2):148-62. <https://doi.org/10.1177/1077801296002002003>.

Theidon, Kimberly. 2013. *Intimate Enemies: Violence and Reconciliation in Peru*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Tyagi, Aashta og Atreyee Sen. 2020. "Love-Jihad (Muslim Sexual Seduction) and Ched-Chad (Sexual Harassment): Hindu Nationalist Discourses and the Ideal/Deviant Urban Citizen in India". *Gender, Place & Culture* 27(1):104-25. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1557602>.

Sen, Atreyee. 2007. *Shiv Sena Women: Violence and Communalism in a Bombay Slum*. London: C. Hurst and Co. Bloomington: Indiana University Press.

— 2019. "'Teach Your Girls to Stab, not Sing': Right-Wing Activism, Public Knife Distribution and the Politics of Gendered Self-Defense in Mumbai". *Signs* 44(3):743-70. <https://doi.org/10.1086/701159>.

Sharma, Radha, Rupali Pardasani og Sharda Nandram. 2014. "The Problem of Rape in India: A Multi-Dimensional Analysis". *International Journal of Managing Projects in Business* 7(3):362-79. <https://doi.org/10.1108/IJMPB-10-2013-0061>.

Sjöberg, Laura. 2010. "Women Fighters and the Beautiful Soul Narrative". *International Review of the Red Cross* 92(877):53-68. DOI:10.1017/S181638311000010X.

— 2016. *Women as Wartime Rapists: Beyond Sensation and Stereotyping* 1. New York: NYU Press.

Utas, Mats. 2005. "West-African Warscapes: Victimcy, Girlfriending, Soldiering: Tactic Agency in a Young Woman's Social Navigation of the Liberian War Zone". *Anthropological Quarterly* 78(2):403-30. DOI:10.1353/anq.2005.0032.

Vojdik, Valorie K. 2014. "Sexual Violence against Men and Women in War: Masculinities Approach". *Nevada Law Journal* 14(3):923-52. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2271222>.

OMSORG I KRISE?

Mellem forælder og behandler

SIDSE BRØDEGAARD CHRISTOFFERSEN

[Bling] To sekunder ... [kigger på sin telefon]. Lige et øjeblik. Undskyld. Jeg er nødt til at gå hjem. Min datter græder. Så det slutter her, sorry.

Sådan sluttede mit interview med Martha. Og sådan sluttede to af mine andre interviews også. Ved de resterende interviews havde forældrene advaret mig om, at det var en mulighed. Alligevel sad jeg alene tilbage på cafeen med en lunken, halvtom cappuccino, en klump i halsen og dårlig samvittighed over, at jeg var grunden til, at Martha var væk fra lejligheden. Lejligheden, hvor hendes datter nu sad og græd alene. Imens Martha hastede væk fra cafeen, fik vi udvekslet et ”tak” og ”vi skrives ved”. Dagen efter modtog jeg en mail fra hende. Mit hjerte bankede hurtigt, da jeg åbnede mailen: ”Jeg beklager, at jeg var nødt til at gå midt i en sætning, sådan kan det desværre også være, alt ok, det var ’bare’ et lille bump på vejen.” Jeg åndede lettet op. Men samtidig gik det op for mig, at denne situation, som føltes så overvældende for mig, ikke var fremmed for Martha. Martha er, ligesom andre navne i artiklen, et pseudonym. Valget om anonymitet skyldes et ønske om, at mine informanter skulle kunne tale frit om deres bekymringer, om skammen og om de hårde oplevelser, som deres barns sygdom er årsag til. Marthas hverdag var præget af uforudsigelighed, og hun brugte meget tid på at bekymre sig. På cafeen blev jeg blot vidne til, hvad hun i interviewet havde beskrevet som: ”Jeg har aldrig ro.”

Denne artikel undersøger den særlige tilstand af uro, der opstår hos forældre,¹ når deres barn rammes af anoreksi. Selvom det efterhånden er alment kendt, at sygdom ikke kun rammer patienten, men også påvirker menneskene omkring, står pårørende ofte i skyggen af sygdommen. Psykiater og antropolog Arthur Kleinman (2019) beskriver i sin seneste bog, hvordan familiers omsorg for den sygdomsramte ofte sker i det skjulte. Hvem de er, og hvordan de lever, har ikke været genstand for megen opmærksomhed, og i nogle henseender er familie-

medlemmernes oplevelser forbigået i tavshed og ikke anerkendt som værdifulde (ibid.). Denne tendens ses også i forbindelse med anoreksi. Antropologiske undersøgelser af anoreksi tager hovedsageligt udgangspunkt i personen med spiseforstyrrelse i amerikansk, britisk og australsk kontekst; med fokus på praksissen (ikke) at spise (Warin 2003; Lavis 2016) og behandlingssystemet (Lester 2021; Gremillion 1992). Pårørende optræder kun i nogen grad i antropologiske studier om anoreksi. De er (primært) nævnt i forbindelse med usunde familiedynamikker eller i kraft af deres rolle som økonomisk støtte til behandling (Lester 2001, 196-205). I denne artikel vil jeg fokusere på de pårørendes *omsorgsverdener*, hvilket refererer til de værdier, overbevisninger og praksisser, der former, hvordan pårørende tænker om og gør omsorg (Jackson 2021). Ressourcekrævende opgaver, som kræver ny viden og færdigheder, ændrede familiedynamikker og usikkerhed i forbindelse med pleje af familiemedlemmer, er blevet understreget i flere studier, der fokuserer på kompleksiteten i den daglige monitorering og håndtering af kroniske sygdomme, for eksempel demens (Felding og Schwennesen 2019; Kleinman 2019; Lee 2019; Taylor 2008), cystisk fibrose (Bluebond-Langner 2000), ADHD (Singh 2004, 2005), diabetes (Kingod og Grabowski 2020) og børn med alvorlige kognitive og fysiske handicap (Jackson 2021). Anoreksi adskiller sig fra disse sygdomme, da det er muligt at blive erklæret klinisk rask. Hvor de ovenstående studier demonstrerer, hvordan håndteringen af kroniske sygdomme bliver en del af families nye normal, har dette ikke på samme måde været tilfældet for forældrene til børn og unge med anoreksi.

Artiklen undersøger, hvordan sygdommen anoreksi fører forældrene ud i en tilstand af krise, hvor de må erhverve sig ny viden og færdigheder for at håndtere sygdommen. Jeg benytter betegnelsen *undtagelsestilstand* (Agamben 2009) til at beskrive det kritiske i denne situation, hvor blikket og praksisser i det sociale rum skifter, og der pludselig er andre mål og drømme på spil for forældrene. I den forbindelse introducerer jeg begrebet *pårørendeerkendelse* som en markering af forældrenes brud med deres tidligere verdener og deres anerkendelse af, at de nu er noget andet end før, nemlig pårørende. Dernæst vil jeg demonstrere, hvordan forældrene i håndteringen af sygdommen bevæger sig mellem at være pårørende, forældre og behandlere, og hvordan der i bevægelsen mellem de forskellige positioner opstår spændinger og dilemmaer, hvilket involverer praksissen *tinkering* (Mol, Moser og Pols 2010), der er en opmærksom og afprøvende omsorgsetik, som ikke forudbestemmer, hvad god og dårlig etisk praksis omfatter.

Artiklen bygger på data indsamlet under fire måneders antropologisk feltarbejde blandt forældre til personer med anoreksi i Danmark.² Feltarbejdet blev foretaget i efteråret 2021. Størstedelen af det empiriske materiale består af felt-

noter nedskrevet ved et pårørendeseminarforløb for forældre til personer med anoreksi, hvor 13 personer deltog.³ Derudover foretog jeg 14 interviews med pårørende fra hele landet, bestående af forældre til piger⁴ i alderen 11 til 31 år, som har anoreksi og har haft det mellem et halvt og 18 år.

Anoreksiens sygdomslandskab

I 2004 blev en særudgave af tidsskriftet *Culture, Medicine and Psychiatry* om nye globale perspektiver på spiseforstyrrelser udgivet. Hvor tidligere forskning i spiseforstyrrelser hovedsageligt har fokuseret på vestlige, højdindkomstlande, omfattede denne særudgave undersøgelser fra Sydafrika (Le Grange et al. 2004), Curaçao (Katzman et al. 2004) og Fiji (Becker 2004) blandt andre. Ifølge antropolog og socialrådgiver Rebecca Lester (2004), som kommenterede denne udgave, fungerede disse undersøgelser som en vigtig kritik af tidligere forestillinger, der betragtede spiseforstyrrelser som vestlige lidelser, der spredtes til andre kulturer via ”vestliggørelse” eller ”modernisering” (ibid.). Sammen med anden antropologisk forskning var bidragene med til at udfordre stereotype opfattelser af spiseforstyrrelser, herunder opfattelsen af spiseforstyrrelser som et udelukkende vestligt fænomen (Elin og Warin 2018).

Nyere epidemiologiske studier, der søger at kortlægge forekomsten af spiseforstyrrelser globalt, fremhæver, at disse lidelser udgør en betydelig sundhedsrisiko blandt unge mennesker verden over (Silén og Keski-Rahkonen 2022). Dødeligheden forbundet med anoreksi er blandt de højeste af alle psykiatriske lidelser; 5 procent dør tidligt som følge af selvmord eller følgesygdomme, for eksempel hjertesvigt, på grund af langvarig underernæring (Christensen 2021b). Livstidsprævalensen⁵ af anoreksi blandt kvinder er blevet rapporteret til at ligge mellem 0,8 og 6,3 procent i vestlige lande, mens den for unge mænd ligger mellem 0,1 og 0,3 procent⁶ (Silén og Keski-Rahkonen 2022; World Health Organization 2024). Nyere studier fra Østeuropa, Asien og Latinamerika viser en lignende forekomst (Silén og Keski-Rahkonen 2022). Andre studier har tilmed vist, at forekomsten af anoreksi blandt mænd er stigende globalt, og at kønsdiverse og seksuelt diverse unge er i høj risiko for at udvikle spiseforstyrrelser (ibid.).

Årsagen til anoreksi siges at være multifaktoriel, dvs. at der er tale om et samspil mellem sociokulturelle, biologiske og psykologiske faktorer (Schousboe et al. 2020, 33-34). Ifølge WHO's ICD-10 diagnosekriterier⁷ er anoreksi (latin: *anorexia nervosa*) en psykiatrisk lidelse karakteriseret ved et markant vægttab fremkaldt af patienten selv, restriktivt fødeindtag, forvrænget kropsopfattelse, frygt for fed mad og overvægt samt underernæring i en sådan grad, at

det kan medføre fysiske forandringer (World Health Organization 2016; Christensen 2021a). WHO anerkender, at symptom billedet for anoreksi varierer på tværs af kulturelle grupper, og at vurderingen af de ovenstående kriterier derfor må tage højde for den regionale kontekst (World Health Organization 2024).

Ifølge Elin og Warin (2018) tilbyder antropologien vigtige indsigter i, hvad der udgør det ”kulturelle” i forbindelse med spiseforstyrrelser, både i patienternes oplevelser og i behandlingsmetoder, samtidig med at de biologiske realiteter af disse lidelser ikke overses. Antropologien kan derfor belyse, hvordan ofte oversete kulturelle aspekter former oplevelsen af spiseforstyrrelser og påvirker succes af behandlingen (Elin og Warin 2018). I denne artikel vender jeg blikket mod Danmark og tager udgangspunkt i forældrenes oplevelser. I Danmark anses pårørende som en vigtig ressource i den anoreksiramtes helbredelsesproces, og det anbefales i dag fra politisk, faglig og juridisk side, at pårørende inddrages systematisk i behandlingen (Socialstyrelsen og Sundhedsstyrelsen 2018). Ligesom på verdensplan er det også i Danmark udfordrende at danne sig et præcist overblik over forekomsten af anoreksi. Én metode er at tælle de personer, der er i berøring med hospitalsvæsenet. Ifølge de nyeste tal fra Sundhedsdatastyrelsen var der i 2018 1.180 børn (8-17-årige) og 4.496 voksne (18 år og ældre) diagnosticeret med anoreksi, som henvendte sig i det danske psykiatriske hospitalsvæsen (Sundhedsdatastyrelsen 2020). Tal fra Norge viser dog at kun 30 procent af personer med symptomer på anoreksi kommer i behandling,⁸ hvilket indikerer, at mange lever med en udiagnosticeret anoreksisygdom (Foreningen Spiseforstyrrelser og Selvskade u.å.). Derudover vurderes det, at der er sket en stigning i anoreksitilfælde siden covid-19-pandemien (Taquet et al. 2022), hvilket sandsynliggør, at der er et betydeligt mørketal for, hvor mange der i dag lever med anoreksi i Danmark. Og for hver person, der rammes af anoreksi, er der nære pårørende, som også bliver berørt.

Et farligt monster flytter ind

I det øjeblik, hvor det går op for forældrene, at deres barn lider af anoreksi, ramler deres verden sammen. Intet er, som det var før, og forældrene bevæger sig famlende på usikker grund. Med anoreksiens tilstedeværelse bliver det hverdagsliv, som forældrene før tog for givet, forandret, og de kan ikke længere trække på tidligere erfaringer for at forstå og håndtere deres anoreksiramte barn, hvilket Marianne, som er mor til en kvinde på 31 år med anoreksi, er et eksempel på: ”Det er et lille bitte monster, der kravler ind og vokser sig større og større og æder hende [datteren] op indefra og overtager hendes hjerne.” Sådan svarede Marianne, da jeg spurgte, hvordan hun ville beskrive sygdommen. I Mariannes

beskrivelse fremstår monsteret som et væsen, der langsomt overtager hendes datter. Sammenligningen af anoreksien med et monster støjtede jeg på flere gange under mit feltarbejde. Ordet monster kommer af monstrum, som betyder unaturlig og ofte skræmmende vanskabning (Den Danske Ordbog u.å. b). Monsteret bliver i denne sammenhæng et udtryk for, hvordan forældrene oplever, at barnets eller den unges adfærd har ændret sig, efter at personen har fået anoreksi. Udadreagerende, larmende, voldsom, jagende, altopslugende, modvillig, løgnagtig. En adfærd, der opleves som fremmed og uforudsigelig. Ligesom Marianne beskriver Sanne, der er mor til en pige på 17 år, at et uhyggeligt monster er flyttet ind i hjemmet og uddyber:

Hun kunne blive meget udadreagerende; kaste med ting, slå efter os eller råbe og skrig. Og hun ville bestemme, hvem der skulle være i stuen. Hun syntes, vi trak vejret forkert, så vi blev jagtet rundt. Så måtte den ene ikke være der, og så var jeg den dumme. Så var hendes far den dumme, og hendes bror skulle bare blive ude, og så skulle han komme ind. Altså, spiseforstyrrelsen fyldte ALT. [...] Hun har været sådan en, der altid har været ærlig. Pludselig så lyver hun og bliver kørt af politiet [til behandling]. Det er noget helt andet, end man lige havde ventet.

Når den emiske allegori *monster* tilknyttes den diagnostiske label, er det et udtryk for, at anoreksi ikke blot kan reduceres til en medicinsk kategori, men er en faktor, der er til stede i den anoreksiramtes såvel som forældrenes liv og påvirker ens måde at forstå, interagere med og opleve verden på.

Monsteret som allegori repræsenterer også noget mere komplekst og farligt end den medicinske kategori. Det henviser til det, der ligger uden for det rationelle, det normale og det kendte. Det kan skabe uhygge, netop fordi det indebærer en truende ophævelse af klare grænser og kategorier og udfordrer vores grundlæggende opfattelse af virkeligheden (Freud 1998). På samme måde kan anoreksien siges at udfordre det normale og velkendte. Sociolog Michael Bury (1982) introducerer begrebet *biografisk opbrud* til at beskrive kronisk sygdom som en kritisk situation, der bryder med individets livsforløb. Som følge af sygdommen nedbrydes og ændres hverdagslivets strukturer og de tilhørende antagelser, som er med til at opretholde disse strukturer. Dette resulterer i, at identiteter og normalitet må genforhandles (Bury 1982; Kingod og Grabowski 2020). Når et barn diagnosticeres med en kronisk sygdom, forårsager det ikke kun et brud for barnet selv, men også for familien (Kingod og Grabowski 2020, 1474). Selvom Burys studie fokuserer på kroniske sygdomme, finder jeg det biografiske opbrud brugbart til at forstå forældrenes situation. At betragte anoreksien som et monster giver indblik i, hvordan anoreksiens ankomst betyder et møde med noget fremmed, der bryder det velkendte og kræver en anden form for tilstedeværelse end tidligere, et biografisk opbrud.

Mellem død og helbredelse

Selvom det ikke er entydigt, hvad der i sundhedsfaglige sammenhænge forstås ved kroniske sygdomme (Wind og Vedsted 2008, 7), adskiller anoreksi sig som sagt, da det er muligt at blive erklæret klinisk rask. Til forskel fra kroniske sygdomme placerer dette forældrene i en situation, hvor sygdommen ikke må blive en normal del af hverdagen. Forældrene er forpligtet til at fortsætte med at kæmpe, indtil deres barn er fri for sygdommen. At acceptere at leve med sygdommen ville implicere en accept af barnets gradvise forsvinden.

Martha: Jeg har da ligesom alle de andre været derude, hvor jeg har siddet ude på altanen nogle aftener med et glas rødvin og en pakke smøger og tænkt: 'I am so fucked'. For du kommer derud, hvor det kun er spiseforstyrrelsen, du møder. Og ikke din datter. Og hvor du skal blive ved med at holde fast i troen, fordi det er den, der kommer til at bære hende. For hun skal kunne mærke, at du har den. Det, tror jeg faktisk, er det sværeste. Det er sindssygt vigtigt.

Mig: Hvordan har du fundet troen og holdt fast i den?

Martha: Fordi de få gange, hvor jeg var ved at miste den, der kunne jeg se, hvordan hun reagerede, på sekunder. Hvis jeg mistede den. De få gange, hvor jeg tænkte ... Så kunne jeg se, hvordan hun bare forsvandt.

I Marthas beretning fremgår det tydeligt, at hun føler et enormt ansvar for at fortsætte kampen mod anoreksien, selv når det virker mest håbløst. Hvis hun mister troen, frygter hun, at hendes datter vil forsvinde. Ordet "forsvinde" dækker her over flere betydninger: dels at forældrene ikke længere kan genkende deres barns personlighed på grund af den dominerende spiseforstyrrede adfærd. Dels refererer det også til, hvordan datteren fysisk bliver mindre og mindre grundet vægttab, at hun har risiko for varige mén, og i værste fald at hun dør (Christensen 2021b). Dette vidner om, at forældrene har en oplevelse af, at deres håb og ageren har direkte indflydelse på sygdommen.

Som beskrevet er sygdom en kritisk situation, der ryster den sociale orden og forhindrer hverdagen i at fortsætte som hidtil. I tilfældet med anoreksi er der dog tale om en anden og mere omfattende form for krise. Det biografiske opbrud alene er ikke tilstrækkeligt til at forstå forældrenes oplevelse, da forældrene konstant må kæmpe for at forhindre, at sygdommen bliver kronisk og en integreret del af deres barn. Opbruddet og genforhandlingen af identitet kan derfor ikke ses som en enkeltstående hændelse, hvorefter en ny normal etableres, men bør forstås som en kontinuerlig proces mod helbredelse. I forlængelse af dette argumenterer jeg for, at forældre til personer med anoreksi befinder sig i en *undtagelsestilstand*. Undtagelsestilstand refererer almindeligvis til en samfundsmæssig nødtilstand, der indtræder, når en stats eksistens er i fare. Tilstanden berettiger til midlertidige indskrænkninger af almindelige rettigheder. Den op-

står, når eksisterende love sættes ud af kraft, uden at der vedtages nye (Agamben 2009). Ifølge Antonio Agamben (ibid.) eksisterer undtagelsestilstanden i en juridisk gråzone, hvor ”uden for loven” og ”inden for loven” ikke er gensidigt udelukkende, men gør hinanden uklare. Det er et juridisk tomrum, hvor normale retsregler ikke gælder, men hvor der stadig er en form for juridisk ramme, der styrer handlinger og beslutninger. Selvom undtagelsestilstand beskriver en retslig tilstand, finder jeg begrebet anvendeligt til at beskrive den tilstand, forældrene lever i. Undtagelser, hvor retten sættes ud af kraft, ses også i forbindelse med forældrenes håndtering af anoreksi. Her skal retten ikke kun forstås inden for en juridisk ramme, men også som gældende normer for godt forældreskab og hverdagsliv. Karakteristisk for undtagelsestilstanden er, at forældrene må sætte alt på pause på ubestemt tid for at kæmpe imod anoreksien: ”Vi bliver nødt til at kæmpe for, at vores børn får det, de skal have. Og så må vi bare sætte alt til side og så sige: ’Jamen, det er vores mål.’ Og så kæmpe for det,” forklarer Sanne. Således er undtagelsestilstanden ligesom anoreksien karakteriseret ved en bevægelse på et kontinuum, der kun brydes ved den anoreksiramtes helbredelse eller død.

Ens eget liv er forsvundet

I hverdagen er der mange eksempler på, hvordan gældende normer for godt forældreskab og hverdagsliv sættes ud af kraft i kampen mod anoreksien. Ofte handler forældrenes kamp først og fremmest om at ”sparke døren ind” og få en diagnose. I forlængelse heraf arbejder de kontinuerligt på at få adgang til forskellige ressourcer inden for systemet såsom bosted, sengeplads, spisestøtte m.m. Kampen mod spiseforstyrrelsen foregår ikke kun i sundhedsvæsenet, men manifesterer sig tydeligt i hjemmet både materielt og kropsligt. I nogle hjem er en række forholdsregler implementeret for at håndtere anoreksien bedst muligt. Dette ses blandt andet ved fraværet af badevægte og spejle samt brugen af separate køleskabsskuffer og en detaljeret familiekalender, der sikrer, at den anoreksiramte er mandsopdækket. Stuen vidner ofte om et hjem, hvor der gøres plads til ro og kreativitet, for eksempel med yogabøger, tegneudstyr, strikkeprojekter og afslappende musik. Mobiltelefonen vidner om forældrenes konstante beredskab og bliver deres faste følgesvend i tilfælde af koordinering af behandlingen eller nødsituationer. Når forældrene ikke er i kontakt med kommunen, hospitalet eller skolen, er de opmærksomme på, om barnet ringer eller skriver efter hjælp. Bilen får også en anden funktion end tidligere, for eksempel når en forælder kører til skolen for at spise frokost med sit barn i bilen eller holder ude foran et sommerhus, hvor den unge er til fest, klar til at køre hjem, hvis behovet opstår. Forældrene udvikler desuden et skarpt blik og øre for barnets færden i husets

forskellige rum for at forhindre kompenserende adfærd, dvs. adfærd, der har til hensigt at kompensere for den mad, man har indtaget, hvad enten det er opkast på toilettet eller mavebøjninger på værelset.

Det fremgår tydeligt, at det kræver betydelige ressourcer at navigere i behandlingslandskabet og håndtere anoreksien. De forældre, jeg har talt med, beretter alle, at sygdommen begrænser dem i at lave aktiviteter, som de førhen tog for givet, såsom at dyrke fritidsinteresser, have venner til middag, deltage i familiefødselsdage, tage på ferie osv. Disse aktiviteter er besværliggjorte af, at sygdommen kræver forældrenes fulde tilstedeværelse, hvor de skal stå til rådighed døgnet rundt. Samme forhold ses også i forbindelse med andre sygdomme og handicap (Jackson 2021; Kleinman 2019). Dette kan yderligere bidrage til en følelse af tab af ens gamle liv og identitet, som i tilfældet med Line.

Det er voldsomt, at ens eget liv er forsvundet fuldstændig lige nu. Altså, der er ingenting tilbage, fordi der bare ikke er plads til det eller overskud til det. Og det er okay. Det kan ikke være anderledes. Men derfor er det identitetsmæssige en kæmpe ... som jeg ikke helt ved, hvordan jeg skal håndtere.

Som det fremgår af Lines beskrivelse, er der ikke noget af hendes ”gamle” liv tilbage, og hun ved ikke, hvor hun er på vej hen. Jeg foreslår betegnelsen pårørendeerkendelse som et analytisk greb til at forstå forældrenes erkendelse af at befinde sig i en situation, hvor håndteringen af anoreksien kræver, at de påtager sig en anden rolle over for deres barn end tidligere. I sundhedsregi er sygdomserkendelse oprindeligt blevet brugt om en patients forståelse og accept af egen sygdom og de nye forhold, sygdommen medfører (Den Danske Ordbog u.å. c; Oute et al. 2015, 278-79). Jeg bruger pårørendeerkendelse til at sætte fokus på det øjeblik, hvor forældrene erkender, at de er noget andet end før, nemlig pårørende. Pårørende er et substantiv, der ifølge Den Danske Ordbog betyder ”person, som tilhører den nærmeste familie eller på anden måde er nært knyttet til en person der er syg, har været ude for en ulykke el.lign.” (Den Danske Ordbog u.å. a). Ordet anvendes typisk i forbindelse med sygdom, tilskadekomst eller død og repræsenterer således en fleksibel kategori, der opstår i specifikke situationer. Under behandling afgør patienten selv, hvem der er nærmeste pårørende (Socialstyrelsen og Sundhedsstyrelsen 2018, 6). I henhold til forældreansvarsloven er personer under 18 år dog underlagt forældremyndighed, hvilket betyder, at forældremyndighedsindehaveren skal drage omsorg for barnet og træffe afgørelser vedrørende barnets personlige forhold (Social-, Bolig- og Ældreministeriet 2020). Uanset behandlingstype kræver pårørenderollen, at man træder til, når den sygdomsramte har behov og/eller ikke kan tage vare på sig selv, hvilket kræver ny viden og færdigheder. Som i eksemplet med Line kan

dette opleves som en identitetsmæssig udfordring, da forældrene må sætte alt til side og redefinere deres relation til deres barn for at kunne sikre barnets eller den unges sundhed.

Familiebaseret terapi

Med henvisning til tidligere samfundsvidenskabelige studier påpeger Maja Hojer Bruun, Stine Krøijer og Mikkel Rytter (2016), at velfærdsstatens inklusionsprojekt altid har været ledsaget af en række eksklusionsmekanismer. Disse mekanismer differentierer mellem dem, der er en del af samfundets forskellige fællesskaber, og dem, der står udenfor. I denne sammenhæng fremhæver de særligt evnen til at imødekomme forventningerne om selvudvikling og selvstændighed som ny mekanisme (op.cit. 26). Dette skal ses i lyset af, at der i de senere år er opstået en diskurs om, at velfærdsydelserne er påvirket af en økonomi præget af knappe ressourcer. Som følge heraf oplever borgerne velfærdsstatens ydelser som et begrænset gode, som de må konkurrere om (op.cit. 27). Forventningen om selvudvikling og selvstændighed ses også ved behandling af personer med sindslidelser. Ifølge Julie Rahbæk Møller og Katrine Schepelern Johansen (2015) er der i det danske sundhedsvæsen et øget fokus på forandringspotentialer hos personer med alvorlig psykisk sygdom. Patienten skal tænke på sig selv som en, der skal behandles og forandres, hvilket står i kontrast til tidligere forståelser, hvor patienten skulle tænke på sig selv som alvorligt kronisk syg med behov for hjælp (op.cit. 75). Denne forståelse ser jeg afspejlet i behandling af anoreksi. Flere forældre har berettet, at deres barns modstand mod behandling har haft den konsekvens, at barnet er blevet sendt hjem på tænkepause eller er blevet afsluttet i psykiatrien. Dette er blevet begrundet ud fra et rationale om, at på grund af barnets manglende samarbejdsvilje og motivation har behandlingen ingen effekt. På samme tid ser jeg også, at behandlingen i psykiatrien er præget af, at barnet/den unge og forældrene må se barnet/den unge som et individ, der har brug for hjælp, og forældrene som en stærk ressource, der kan hjælpe.

Line fortæller, at hun inden første konsultation på hospitalet havde forestillet sig, at behandlingen kunne tilpasses deres dagligdag, og at hverdagen derfor ville kunne fortsætte forholdsvis normalt. Denne forventning blev dog hurtigt forkastet:

Hele verden ramlede. Fra det sekund, hun selv fik en sygdomserkendelse – da hun blev tvunget til, og vi blev tvunget til at indse, hvor grelt det faktisk var. Og det var ret skidt og somatisk farligt – der væltede hendes verden fuldstændigt. Så fra den ene dag til den anden kom jeg ikke tilbage [på arbejde]. Hun blev indlagt i hjemmet, og så har jeg været hjemme siden da.

For Line betød hendes datters opstart i behandling, at hun måtte tage plejeorlov og passe sit barn i hjemmet. Dette er ikke tilfældet for alle forældre, men uanset graden af behandling involveres forældrene og må tilegne sig nye omsorgspraksisser og kompliceret viden for at sikre barnets sundhed og trivsel og efterleve behandlingskravene.

Inden for det danske psykiatriske sundhedsvæsen anbefales ”manualiseret familiebaseret terapi” som førstevalg i behandlingen af børn og unge med anoreksi (Sundhedsstyrelsen 2019). Behandlingsformen indebærer, at forældrene påtager sig ansvaret for reernæring af deres barn i hjemmet, begrænser spiseforstyrret adfærd og deltager i ugentlige konsultationer i psykiatrien (Christensen 2024). Forældre til børn og unge med anoreksi har dog ofte kun en begrænset forståelse af, hvad dette indebærer. Typisk vil behandlingen af anoreksi starte med en fase, hvor der fokuseres på vægtøgning. Dette indebærer, at forældrene får udleveret en kostplan og eventuelt et dagsskema, som de skal følge nøje. En kostplan indeholder en detaljeret liste over madvarer og antal kalorier, som den anoreksiramte skal indtage i løbet af en dag, mens et dagsskema indeholder plan over aktiviteter på fastlagte tidspunkter. Forældrene, som er blevet pålagt ansvaret for reernæringen i hjemmet, opfordres til under måltiderne at kommunikere til barnet eller den unge, at ”mad er din medicin”. Lines beskrivelse af sin daglige rutine giver et indblik i, hvordan hun oplever, at hverdagslivet efter anoreksiens ankomst er centreret om maden – og dermed behandlingen:

Jeg vågner om morgenen, og så tænker jeg bare: ’Fuck, der er seks måltider.’ Og så begynder jeg at tælle ned. [...] I starten, fordi måltiderne skred så meget og varede så lang tid, nærmest to timer, så [efter måltidet] lagde vi os ned begge to og tudede. Og så havde jeg bare panik på, fordi nu skal vi i gang igen om 20 minutter. Så det blev bare et sammensurium af måltider.

Lines datter har fortalt hende, at når Line ikke er i rummet under et måltid, begynder spiseforstyrrelsen at røre på sig og forsøger at overtale datteren til at få maden til at forsvinde ved at smide den ud, tabe den på gulvet eller gemme den i lommerne. Derfor undgår Line at forlade rummet under måltiderne, så hendes datter ikke står alene i kampen mod anoreksien.

Denne type behandling vidner om, at børn og unge med anoreksi anses for at være mindre i stand til selvstændigt at kunne tage del i egen behandling sammenlignet med andre patientgrupper. En tendens, der også er velkendt blandt stofbrugere i medicinsk misbrugsbehandling (Frank og Bjerger 2011). Dette forklares ofte med anoreksiens iboende ambivalens, som er et af sygdommens kernesymptomer; personen med anoreksi vil gerne være rask, men vil samtidig ikke slippe sygdommen (Lester 2021, 250). I eksemplet med Lines datter be-

skriver datteren det med, at spiseforstyrrelsen, som hun ser som adskilt fra sin egen person, forsøger at overtale hende til at fastholde sygdommen.

I sin seneste bog om spiseforstyrrelser spørger Lester: ”Hvordan kan du være den rette type patient, hvis du per definition er den forkerte form for syg?” (Lester 2021, 19; min oversættelse). I en dansk kontekst må svaret på Lesters spørgsmål være forældrene. Som vist må forældrene gå ind og overtage ansvaret for at kæmpe imod anoreksien – og for at få deres barn til at efterleve kravene fra behandlingssystemet, når barnet ikke selv evner at imødekomme forventningen om at deltage aktivt i egen behandling.

Du aner ikke, hvad du laver

”Du må ikke vælte. Du vælter bare ikke. Fordi det er dig, hun, det unge menneske, hænger på, klynger sig til for ikke at falde. Men hvordan skal du mønstre det, når du ikke aner, hvad du laver?”

Marthas udtalelse illustrerer den tvivl, hun oplever om sin evne til at håndtere sin datters spiseforstyrrelse. Som det fremgår i beskrivelsen af familiebaseret terapi, fungerer terapeuterne i psykiatrien som eksperter i spiseforstyrrelser og ernæring, men det er op til det enkelte forældrepar selv at vurdere, hvordan de bedst kan få deres barn til at spise (Christensen 2024). De forældre, jeg har talt med, beskriver en betydelig usikkerhed forbundet med opgaven og udtrykker deres frustration over ikke at kunne få deres barn til at spise. I forbindelse hermed blev de under konsultationer i psykiatrien ofte mødt med råd såsom: ”Sæt foden ned”, ”insister på det”, ”det er dig, der bestemmer”, ”gør, hvad der kræves”. Disse udtalelser indikerer, at forældrene må tage alle midler i brug for at få barnet eller den unge til at spise. Hvad der opfattes som ”alle midler”, varierer dog fra forælder til forælder og afhænger af deres tidligere erfaringer, ressourcer, netværk samt anoreksiens grad og varighed. Derfor må forældrenes omsorgspraksisser nødvendigvis basere sig på et personligt skøn og prøven sig frem.

Som det fremgår af psykiatriens råd, er forældrenes ypperste mål at få børnene til at spise. I praksis er dette ikke så ligetil for forældrene, da barnet eller den unge kan reagere på voldsomme og uforudsete måder, som i følgende eksempel med Sanne:

I denne her periode, hvor vi forsøger at få vores datter til at spise og følge alle rådene – du ved, man skal sidde og messe ’mad er din medicin’, og man skal rykke tæt på hende – der bliver hun selvskadende på sådan en måde, at hun banker hovedet hårdt i spisebordet, og hvis vi prøver at stoppe hende i det, så er det hovedet sådan bagover i væggen. Hvis vi prøver fysisk at holde hende, så er det gulvet, hun banker hovedet ned i.

Eksemplet med Sanne illustrerer, hvordan psykiatriens krav og retningslinjer ikke nødvendigvis er forenelige med forældrenes forståelse af og erfaring med sygdommen.

For at forstå, hvordan forældrene navigerer mellem kravene fra psykiatrien og deres egne erfaringer med disse metoder i praksis, vælger jeg at inkludere Annemarie Mol, Ingunn Moser og Jeannette Pols' (2010) perspektiver på omsorg. Går man ind i en analyse med en prædefineret opfattelse af, hvad der udgør god og dårlig omsorg, risikerer man at simplificere og fastlåse menneskers handlinger til universelt identificerbare kategorier på bekostning af at anerkende forskellige fortolkninger af omsorg og måder at praktisere omsorg på. I stedet for at vurdere omsorg inden for en universel model opfordrer Mol, Moser og Pols til at udforske omsorg i forskellige kontekster og give detaljerede beskrivelser, der på nye måder åbner op for spørgsmål om kvalitet og værdi, og hvordan omsorgsrelationer konstrueres, forhandles og genskabes (op.cit. 11-13). Jo tættere vi kommer på de specifikke situationer, hvor omsorgen udspiller sig, desto sværere bliver det at fastholde forudbestemte kategorier om god og dårlig omsorg. Ifølge Mol, Moser og Pols søger omsorg at lindre det, der er tungt. Hvis man mislykkes, er svaret ud fra en omsorgsetik, at man må prøve igen, prøve noget en smule anderledes og være opmærksom, hvilket de betegner tinkering (op.cit. 13-14).

Hvor psykiatrien vurderer succesen af behandlingen på baggrund af vægtøgning, er der for forældrene tale om en hårfin balance mellem at støtte barnet og sikre, at det får spist op, og på samme tid undgå at presse barnet for hårdt, da dette kan føre til udadreagerende adfærd som i eksemplet med Sanne. Den viden, der kræves for at udføre omsorg tilstrækkeligt hver dag, kan ikke udelukkende hentes fra de kliniske retningslinjer. Forældrene vender sig mod ligesindede i Facebook-grupper, til pårørendeseminarer, i bøger eller lignende for at få vejledning og viden om, hvordan de kan tilpasse retningslinjerne til deres daglige liv. Denne viden genereres gennem tinkering – et kontinuerligt og komplekst samspil mellem forskellige værdier, teknikker og specifikke daglige situationer.

Ambivalente følelser mellem pårørende, behandler og forælder

Line forklarer, at hun flere gange i processen har været ved at miste fatningen, når hendes datter nægtede at spise, eller når tallerkenen fløj gennem rummet. Men det, der har været mest udfordrende for hende at acceptere, er de situationer, hvor hun er gået med til noget, de har foreslået til konsultationen i psykiatrien, som hun ikke selv kunne stå inde for. Hun forklarer, at de i psykiatrien anvender tvang og trusler for at få patienterne til at spise, hvilket har været og stadig er meget svært for hende: "De metoder, de kørte på med, det var voldsomt

svært at blive bedt om at følge, for det kunne jeg simpelthen ikke.” En strategi var at true datteren med mere mad, hvis hun ikke spiste op inden for en bestemt tidsramme. Line beskriver, hvordan hun kiggede på sin datter, der sad med tomme øjne og stirrede på tallerkenen, mens hun øste en ekstra portion op. Inde i Line skreg alt på at sige: ”Det er lige meget, du behøver ikke spise det hele.” I den situation følte Line sig meget splittet, for når hun først havde fremsat truslen om mere mad, kunne hun ikke trække den tilbage, for ”hvis jeg gjorde det, så vandt sygdommen”.

Antropologen Jarrett Zigon (2007) refererer til øjeblikke som dette som moralske sammenbrud: en oplevelse, hvor vores måde at være-i-verden på bryder sammen, og vi bliver tvunget til at reflektere bevidst over situationen og handle etisk (op.cit. 133). Zigon skelner mellem moral som den ureflekterede måde at være-i-verden på, og etik som de bevidste taktikker, der anvendes under sammenbruddet for at finde en løsning (op.cit. 37). Således antyder Zigon, at det primære formål med etik er at vende tilbage til en tilstand, hvor man igen befinder sig i hverdagens ureflekterede væren-i-verden (op.cit. 138).

Eksemplet med Line afspejler en splittelse og tvivl, jeg mødte hos flere forældre, der bundet i et ønske om at give barnet eller den unge ro her og nu, samtidig med at de skal kæmpe mod anoreksien. To ønsker, der kan være vanskelige at forene. For at skabe en hverdag, der er til at holde ud både for barnet eller den unge og forældrene selv, supplerer flere af forældrene den etablerede behandling med alternative løsninger. Som eksempel har Line valgt at lave et katalog med to-tre retter ved hvert måltid, som datteren kan vælge mellem. På den måde får datteren medbestemmelse inden for en fastsat ramme. Line beskriver yderligere, at selvom dette system virker for dem, så står de nu med den udfordring, at datteren kun vil spise efter kataloget, og at alle madvarer, der ikke indgår i kataloget, er farlige. Line ved, at hun nu har til opgave at introducere nogle andre madvarer, men forklarer: ”Jeg ved ikke. Jeg har også lige syntes, at hun havde brug for et pusterum.”

Hvis barnet ikke har effekt af den etablerede behandling, opstår der yderligere tvivl hos forældrene om, hvilke værdier der er værd at forfølge. Som Sanne udtrykker: ”Vi er jo ikke ligefrem lykkedes med den etablerede behandling. Derfor kan det være svært at se noget, vi skal gøre mere af.” Denne usikkerhed bliver yderligere forstærket af, at forældrene ikke er overbeviste om, at deres handlinger kun påvirker anoreksien. De frygter også, at det kommer til at påvirke deres barn og forholdet mellem dem selv og barnet. Sanne forklarer således:

Efter anden indlæggelse sagde vi til kommunen, at vi er færdige med at slås med hende. Vi er færdige med at fastholde vores barn. Der er et liv efter det her ... Det kan godt være, at der er nogle, der fortsætter med det i lang tid. Det ved jeg ikke.

Med afsæt i Mol, Moser og Pols ser jeg Lines og Sannes eksempler som et udtryk for, at forældrenes opfattelse af god omsorg ikke er entydig. Når forældrene forhandler og udfordrer psykiatriens krav, gør de det ikke kun ud fra et hensyn til, hvad der er bedst nu og her (fx vægtøgning), men også med øje for fremtiden, og hvilket liv de ønsker for deres barn (fx en god og tillidsfuld forældre-barn-relation). Det moralske sammenbrud opstår som følge af modsatrettede krav genereret af uforenelige identiteter, i dette tilfælde mellem behandler og forælder, som er forankret i en og samme person.

En farlig praksis

Forældrene oplever dagligt at stå over for en række ambivalente og modsatrettede budskaber og følelser: De ønsker at støtte deres barn i behandlingen, samtidig med at de erkender, at barnet først bliver rask, når det selv tager kampen op. De står med ansvaret for deres barns behandling, samtidig med at de ingen formel indflydelse har på, hvad behandlingen skal indeholde. De udfører omsorgsopgaver, de ikke er uddannet til, og samtidig har de ingen livline at kontakte i tilfælde af nødsituationer. De er villige til at gå langt for at imødekomme deres barns ønsker om bestemt mad for at sikre, at barnet spiser, og samtidig er de bange for, at sådanne hensyn styrker spiseforstyrrelsen. Dette er blot få af de mange dilemmaer, forældrene står i.

Denne komplekse dynamik afspejler den udfordrende og ambivalente situation, som forældrene står i i deres forsøg på at støtte deres barn gennem behandlingen. I bestræbelsen på at ”gøre, hvad der kræves” for at få deres barn til at spise eller stoppe kompenserende adfærd, må forældrene konstant tage stilling til forskellige opfattelser af, hvad der er god omsorg, og tinke, indtil barnet er fri for sygdommen. Dog er praksissen at tinke ikke uden konsekvenser. Det kan foranledige en masse tvivl at gå imod de officielle retningslinjer, da psykiatrien som sagt har mulighed for at afbryde samarbejdet og behandlingen, hvis forældrene og barnet eller den unge vurderes usamarbejdsvillige. Samtidig kan forældrene stå med en oplevelse af, at de alene bærer skylden, hvis barnet eller den unge ikke bedres, hvilket Martha udtrykker således:

Hvad nu hvis jeg siger noget forkert, som gør, at hun ikke har lyst til at tage i behandling i morgen? Hele tiden følelsen af, at ... fordi jeg ved stadigvæk ikke, hvornår det, jeg siger, er det rigtige. Den ene dag kan det være det rigtige, og den næste dag kan det være det forkerte. [...] Jeg ville have det helt ad helvedes til, hvis jeg fik at vide, at det var dét, der gjorde, at hun ikke kom om på den anden side.

Dette forstærkes af, at flere forældre ved konsultationerne i psykiatrien oplever, at succesen af behandlingen og forældrenes evne til "at tage ansvar" alene bliver vurderet ud fra, om barnet har taget på i vægt. Hvis ikke, får de "voksenskældud", som Sanne udtrykker det: "Når man kommer til samtaler på hospitalet, er det til en omgang voksenskældud, hvis ikke barnet har taget på. Så er man ikke lykkedes. Man har ikke været insisterende nok."

Inspireret af Kingod betragter jeg praksissen "at tinke" som seriøst arbejde, der kan have uforudsete og potentielt farlige konsekvenser (Kingod 2020). At tinke er hårdt arbejde, der indeholder elementer af kreativitet i forsøget på at tackle de daglige problemer, der opstår i forbindelse med at udøve omsorg for et barn eller en ung med anoreksi. Risikoen ved denne praksis består dels i, at barnets eller den unges sygdom kan forværres, dels i, at forældrene kan opleve en forskydning af ansvaret for den anoreksiramtes helbred, hvilket giver dem en følelse af at stå alene med dette ansvar. Et ansvar, som de mener, burde håndteres af en professionel behandler.

Konklusion

"Man er på overarbejde hele tiden", "Vi må sætte alt andet til side", "Man er på 24/7", "Jeg skal hele tiden være på vagt", "Det er hele tiden sådan 'alert'", "Jeg slapper aldrig af", "Det er 24/7, man er i alarmberedskab". Sådan fortalte henholdsvis Line, Sanne, Eva, Michelle, Tove, Kasper og Astrid og mindede mig om Marthas udtalelse, som jeg præsenterede i starten: "Jeg har aldrig ro." I denne artikel har jeg udforsket forældrenes oplevelse af at være i konstant alarmberedskab. Anoreksien truer barnets eller den unges eksistens og placerer forældrene i en undtagelsestilstand, hvor de må fortsætte kampen, indtil deres barn er fri af sygdommen.

Jeg har introduceret begrebet pårørendeerkendelse til at beskrive forældrenes erkendelse af deres nye rolle og ansvar over for deres barn. Barnet eller den unge, der tidligere var på vej til at løsrive sig fra sine forældre, er nu dybt afhængigt af dem. Forældrene må overtage kontrollen, da barnet eller den unge har mistet den til anoreksien. Selvom relationen formelt set er den samme, har den ændret sig i praksis. Forældrene må tilegne sig ny viden og færdigheder samt navigere i usikkerheder for at sikre deres barns sundhed.

Endvidere har jeg vist, hvordan psykiatriens krav og retningslinjer ikke altid er forenelige med forældrenes erfaringer og forståelse af sygdommen, hvilket bringer dem i en situation, hvor de må udøve tinkering for at opnå, hvad de mener er god omsorg for deres barn. Denne omsorg er præget af, at forældrene er spændt ud mellem forskellige positioner, der skaber dilemmaer for dem: som

pårørende, der træder til efter behov og skal navigere i systemet, som behandlere, der skal følge psykiatriens retningslinjer, og som forældre, der ønsker at skabe ro og kontinuitet i barnets eller den unges liv. Samlet set understreger denne artikel, at god omsorg ikke er entydigt defineret, men snarere kompleks og ambivalent. Forældrenes tinkering giver dem værdifuld viden om og erfaring med sygdommen, men kan også have uforudsete konsekvenser og give en oplevelse af forskydning af ansvar for barnets eller den unges helbred.

Noter

1. Jeg nævner mødre og fædre under fællesbetegnelsen forældre i denne artikel, vel vidende at der findes klare kønsforskelle i måden, forældre udøver omsorg på, hvilket kunne udgøre en selvstændig undersøgelse.
2. Uddrag af denne artikel indgår mit speciale ”Når omsorg gør ondt – en antropologisk undersøgelse af livet for forældre til personer med anoreksi”, bedømt 27. april 2023. Specialet er ikke offentligt tilgængeligt.
3. Lokationen for pårørendeseminarerne nævnes ikke af hensyn til de pårørendes anonymitet. Af samme grund undlader jeg at gå i dybden med personlige karakteristika såsom beskæftigelse, boligforhold, civilstatus, opvækst m.m.
4. Under mit feltarbejde har jeg kun været i kontakt med forældre til døtre. Pårørendeseminarerne bestod hovedsageligt af forældre til piger med anoreksi (tre fædre, otte mødre og to søstre), og det var udelukkende mødre til piger fra Facebook-gruppen, der henvendte sig til mig. Der skete derfor en automatisk afgrænsning af min felt til at fokusere på forældre til døtre med anoreksi. Det er dog værd at bemærke, at drenge udgør omkring 5-10 procent af den samlede andel af personer med anoreksi (Sundhedsstyrelsen 2005, 109), og det vurderes, at denne tendens er stigende.
5. Andelen af en befolkning, der på et tidspunkt i deres liv har oplevet en bestemt tilstand eller sygdom.
6. Den mest præcise måde at estimere prævalensen af spiseforstyrrelser på er at tælle de personer, der i øjeblikket modtager behandling. Denne tilgang er dog problematisk, fordi adgangen til behandling ofte er begrænset. Af denne grund giver samfundsundersøgelser af prævalens en mere pålidelig kilde til information. Dog kan disse studier være svære at sammenligne grundet forskellige metoder i indsamlingen og beregningen af data. For eksempel beregner nogle livstidsprævalens, mens andre beregner punkt- eller periodeprævalens (Silén og Keski-Rahkonen 2022).
7. ICD-10-manualen blev senest revideret i 1992 og blev implementeret i Danmark i 1994. I 2018 offentliggjorde WHO indholdet af en ny version, ICD-11, som i princippet skulle erstatte ICD-10 i Danmark med virkning pr. 1. januar 2022. ICD-11 skal udrulles i det danske sundhedsvæsen de kommende år, og der findes ikke en officiel dato for fuld implementering (Sundhedsdatastyrelsen 2023).
8. I USA vurderes det, at 10 procent af personer, der udviser tegn på anoreksi, kommer i behandling (Lester 2021, 17)

Litteratur

Agamben, Giorgio. 2009. *Undtagelsestilstand*. Århus: Philosophia.

Becker, Anne E. 2004. "Television, Disordered Eating, and Young Women in Fiji: Negotiating Body Image and Identity during Rapid Social Change." *Culture, Medicine and Psychiatry* 28(4): 533-59. <https://doi.org/10.1007/s11013-004-1067-5>.

Bluebond-Langner, Myra. 2020. *In the Shadow of Illness: Parents and Siblings of the Chronically Ill Child*. Princeton: University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691214702>.

Bruun, Maja Hojer, Stine Krøjer og Mikkel Rytter. 2015. "Indledende perspektiver: Forandringsstaten og selvstændighedssamfundet". *Tidsskriftet Antropologi* 72:11-37. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i72.104548>.

Bury, Michael. 1982. "Chronic Illness as Biographical Disruption". *Sociology of Health & Illness* 4(2):167-82. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.ep11339939>.

Christensen, Anne Marie Råberg. 2021a. "Anoreksi, diagnose". Sundhed.dk. Tilgået 26.5.2025. <https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/psyke-hos-boern/sygdomme/anoreksi/anoreksi-diagnose/>.

— 2021b. "Anoreksi, prognose". Sundhed.dk. Tilgået 26.5.2025. <https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/psyke-hos-boern/sygdomme/anoreksi/anoreksi-prognose/>.

— 2024. "Anoreksi, psykoterapi". Tilgået 26.5.2025. <https://www.sundhed.dk/borger/patienthaandbogen/psyke-hos-boern/sygdomme/anoreksi/anoreksi-psykoterapi/>.

Den Danske Ordbog. u.å. a. "Pårørende". Ordnet.dk. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=p%C3%A5r%C3%B8rende>.

— u.å. b. "Monster". Ordnet.dk. Set 2024. <https://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=monster>.

— u.å. c. "Sygdomserkendelse". Ordnet.dk. <https://ordnet.dk/ods/ordbog?select=Sygdomserkendelse&query=sygdomserkendelse>.

Eli, Karin og Megan Warin. 2018. "Anthropological Perspectives on Eating Disorders: Deciphering Cultural Logics". *Transcultural Psychiatry* 55(4):443-53. <https://doi.org/10.1177/1363461518784385>.

Felding, Simone Anna og Nete Schwennesen. 2019. "Når omsorgen udliciteres: En analyse af den konfliktfyldte omsorgstrojka mellem mennesker med demens, pårørende og plejepersonale på et plejehjem i Danmark". *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* 30:123-49. <https://doi.org/10.7146/tfss.v15i30.114591>.

Foreningen Spiseforstyrrelser og Selvskade. u.å. "Anoreksi". Tilgået 3.3.2023. <https://spiseforstyrrelse.dk/spiseforstyrrelser/anoreksi>.

Frank, Vibeke Asmussen og Bagga Bjerger. 2011. "Empowerment in Drug Treatment: Dilemmas in Implementing Policy in Welfare Institutions". *Social Science & Medicine* 73(2):201-8. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2011.04.026>.

Freud, Sigmund. 1998. *Det uhyggelige*. København: Politisk Revy.

Gremillion, Helen. 1992. "Psychiatry as Social Ordering: Anorexia Nervosa, a Paradigm". *Social Science & Medicine* 35(1):57-71. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(92\)90119-B](https://doi.org/10.1016/0277-9536(92)90119-B).

Jackson, Aaron J. 2021. *Worlds of Care: The Emotional Lives of Fathers Caring for Children with Disabilities*. Berkeley: University of California Press.

Katzman, Melanie, Karin M.E. Hermans, Daphne Van Hoeken og Hans W. Hoek. 2004. "Not Your 'Typical Island Woman': Anorexia Nervosa is Reported Only in Subcultures in Curacao". *Culture, Medicine and Psychiatry* 28(4):463-92. <https://doi.org/10.1007/s11013-004-1065-7>.

Kingod, Natasja. 2020. "The Tinkering M-Patient: Co-Constructing Knowledge on How to Live with Type 1 Diabetes through Facebook Searching and Sharing and Offline Tinkering with Self-Care". *Health* 24(2):152-68. <https://doi.org/10.1177/1363459318800140>.

Kingod, Natasja og Dan Grabowski. 2020. "In a Vigilant State of Chronic Disruption: How Parents with a Young Child with Type 1 Diabetes Negotiate Events and Moments of Uncertainty". *Sociology of Health & Illness* 42(6):1473-87. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.13123>.

Kleinman, Arthur. 2019. *The Soul of Care: The Moral Education of a Husband and a Doctor*. New York: Penguin Publishing Group.

Lavis, Anna. 2016. "Food, Bodies, and the 'Stuff' of (Not) Eating in Anorexia". *Gastronomica* 16(3):56-65. <https://doi.org/10.1525/gfc.2016.16.3.56>.

Lee, Jieun. 2019. "Living with/out Dementia in Contemporary South Korea". *Medical Anthropology Quarterly* 33(4):501-16. <https://doi.org/10.1111/maq.12532>.

Le Grange, Daniel, Johann Louw, Alison Breen og Melanie A. Katzman. 2004. "The Meaning of 'Self-Starvation' in Impoverished Black Adolescents in South Africa". *Culture, Medicine and Psychiatry* 28(4):439-61. <https://doi.org/10.1007/s11013-004-1064-8>.

Lester, Rebecca. 2004. "Commentary: Eating Disorders and the Problem of 'Culture' in Acculturation". *Culture, Medicine and Psychiatry* 28(4):607-15. <https://doi.org/10.1007/s11013-004-1071-9>.

Lester, Rebecca J. 2021. *Famished: Eating Disorders and Failed Care in America*. Berkeley: University of California Press

Mol, Annemarie, Ingunn Moser og Jeannette Pols. 2010. "Care: Putting Practice into Theory". *Care in Practice* 1. Aufl. 8:7-26. Germany: transcript. <https://doi.org/10.14361/transcript.9783839414477.7>.

Møller, Julie Rahbæk og Katrine Schepelern Johansen. 2015. "Spændingsfeltet mellem dynamik og stabilitet". *Tidsskriftet Antropologi* 72: 67-88. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i72.105613>.

Oute, Jeppe, Lotte Huniche, Connie Thurøe Nielsen og Anders Petersen. 2015. "The Politics of Mental Illness and Involvement: A Discourse Analysis of Danish Anti-Stigma and Social Inclusion Campaigns". *Advances in Applied Sociology* 5:273-85. Doi: 10.4236/aasoci.2015.511026.

Schousboe, Birgitte Hartvig, Loa Clausen, René Klinkby Støving og Lene Kiib Hecht. 2020. *Kort & godt om spiseforstyrrelser*. 1. udgave. København: Dansk Psykologisk Forlag.

Silen, Yasmina og Anna Keski-Rahkonen. 2022. "Worldwide Prevalence of DSM-5 Eating Disorders among Young People". *Current Opinion in Psychiatry* 35(6):362-71. Doi:10.1097/YCO.0000000000000818.

Singh, Ilina. 2004. "Doing Their Jobs: Mothering with Ritalin in a Culture of Mother-Blame". *Social Science & Medicine* 59(6):1193-205. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2004.01.011>.
— 2005. "Will the 'Real Boy' Please Behave: Dosing Dilemmas for Parents of Boys with ADHD". *The American Journal of Bioethics* 5(3):34-47. <https://doi.org/10.1080/15265160590945129>.

Social-, Bolig- og Ældreministeriet. 2020. Bekendtgørelse af forældreansvarsloven. LBK nr. 1768 af 30/11/2020. <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2020/1768>.

Sundhedsstyrelsen og Sundhedsstyrelsen. 2018. "Koncept for systematisk inddragelse af pårørende". Tilgået 26.5.2025. <https://sbst.dk/media/12562/Koncept%20for%20systematisk%20inddragelse%20af%20p%C3%A5r%C3%B8rende%202018.pdf>.

Sundhedsdatastyrelsen. 2020. "Personer med spiseforstyrrelse". Tilgået 26.5.2025. <https://sundhedsdatastyrelsen.dk/-/media/sds/filer/find-tal-og-analyser/sygdomme-og-behandlinger/spiseforstyrrelser/personer-med-spiseforstyrrelse.pdf>.

— 2023. "Om ICD-11". https://sundhedsdatastyrelsen.dk/da/icd_11/om_icd11.

Sundhedsstyrelsen. 2005. "Spiseforstyrrelser. Anbefalinger for organisation og behandling". Tilgået 26.5.2025. https://www.sst.dk/-/media/Udgivelser/2005/Publ2005/PLAN/Spiseforstyrrelser/Spiseforstyrrelser.ashx?sc_lang=da&hash=F7725FB8A5C84D06B2D32128AF8994D7.

— 2019. "Behandling af anorexia nervosa – National klinisk retningslinje". https://www.sst.dk/-/media/Udgivelser/2016/NKR-anorexia-nervosa/National-klinisk-retningslinje-anorexia-nervosa.ashx?sc_lang=da&hash=67292AB3C7553F0C9A03975B071A707A.

Taquet, Maxime, John R. Geddes, Sierra Luciano og Paul J. Harrison. 2022. "Incidence and Outcomes of Eating Disorders during the COVID-19 Pandemic". *The British Journal of Psychiatry* 220(5):262-64. <https://doi.org/10.1192/bjp.2021.105>.

Taylor, Janelle S. 2008. "On Recognition, Caring, and Dementia". *Medical Anthropology Quarterly* 22(4):313-35. <https://doi.org/10.1111/j.1548-1387.2008.00036.x>.

Warin, Megan. 2003. "Miasmatic Calories and Saturating Fats: Fear of Contamination in Anorexia". *Culture, Medicine and Psychiatry* 27(1):77-93. <https://doi.org/10.1023/A:1023683905157>.

Wind, Gitte og Peter Vedsted. 2008. "Om kronisk sygdom". *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* 5(9):5-16. <https://doi.org/10.7146/TFSS.v5i9.1324>.

World Health Organization. 2016. "Mental and Behavioural Disorders". *International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems. 10th revision*, Fifth edition. file:///Users/Sidse/Downloads/9789241549165-V1-eng.pdf.

— 2024. "Clinical Descriptions and Diagnostic Requirements for ICD-11 Mental, Behavioural and Neurodevelopmental Disorders". Licence: CC BY-NC-ND 3.0 IGO.

Zigon, Jarrett. 2007. "Moral Breakdown and the Ethical Demand: A Theoretical Framework for an Anthropology of Moralities". *Anthropological Theory* 7(2):131-50. <https://doi.org/10.1177/1463499607077295>.

DOKTORENS BORD

UDMATTELSE OG OMSORG BLANDT PÅRØRENDE TIL MENNESKER MED DEMENS I DANMARK

IDA VANDSØE MADSEN

Baseret på ti måneders feltarbejde 2020-2021 undersøger jeg i min ph.d.-afhandling *Imaginal Worldbuilding: Dementia and Family Caregiving in Pandemic Denmark*, hvordan familiemedlemmer til mennesker med demens på danske plejehjem bliver ved med at drage omsorg i komplekse og uforudsigelige situationer. Disse situationer er karakteriseret af konstant foranderlige demenssymptomer, udmattelse som følge af forandringer af omsorgsinfrastrukturen, herunder inddragelse af pårørende i omsorg, samt de udfordringer, der fulgte med at drage omsorg for en person med demens på afstand under coronanedlukninger på danske plejehjem.

Afhandlingens overordnede argument er, at pårørende formår at blive ved med at drage omsorg gennem forsøg på at bygge alternative verdener (Zigon 2018) via mentale billeder (Bottici 2014). Det kalder jeg *billedlig verdensbygning (imaginal worldbuilding)*. Jeg peger endvidere på, at metodisk udvikling er nødvendig for at studere dette. Det overordnede argument bliver udfoldet via tre undertemaer. Først undersøger jeg, hvordan pårørende lever med udmattelse ved at skabe potentialer for en alternativ fremtid via mentale billeder af, hvordan de mener, demensomsorg burde være. Dette er billeder af familier, der er fælles om omsorg, og af den danske stat som mere aktiv i omsorgsarbejde. Det er dog svært, og billederne bliver ved med at smuldre. Dernæst ser jeg på, hvordan familier drog omsorg for deres pårørende med demens på afstand, da der var restriktioner på at besøge familiemedlemmer på plejehjem under coronapandemien. Jeg undersøger brug af kommunikationsteknologier (telefoner og tablets) og argumenterer for, at familier drog omsorg ved at åbne op for verden ved at vække mentale billeder hos personen med demens, eksempelvis af livet uden for plejehjemmet. Endelig beskæftiger jeg mig med, hvordan det gennem etnografisk lytning er muligt at identificere mentale billeder. Det gør jeg ved at trække metodiske tilgange, som er skabt inden for studier af kognitive forskelle,

ind i det generelle antropologiske metodologiske repertoire for at undersøge individuelle nuancer i de lyde, der leder opmærksomheden hen på deltageres billeder af nutiden og verdener ud over den, der findes her og nu.

Forandring (samfundsmæssigt og metodisk)

Antallet af mennesker med demens stiger i det meste af verden, og i Danmark er den politiske håndtering heraf præget af en kontinuerlig forandring af omsorgsinfrastrukturen, herunder øget inddragelse af pårørende. Det står i kontrast til forandringerne i 1900-tallet. Med pårørendeinddragelse menes inddragelse af pårørendes indsigter samt praktisk og relationelt omsorgsarbejde. Dette er ofte omfattende, og mange pårørende oplever negative sociale, psykologiske, fysiske og/eller økonomiske konsekvenser heraf. Afhandlingen bidrager således med en analyse af to samfundsmæssige temaer af stigende relevans i Danmark: demensomsorg og inddragelse af pårørende i omsorgsarbejde.

Da jeg udførte feltarbejde under coronapandemien, foregik det meste af dataindsamlingen på afstand via telefon- og videoopkald. Samtalerne var ofte flere timer lange, og deltagerne græd, grinede og fortalte mig i detaljer om deres oplevelser, tanker og følelser. Jeg udførte også enkelte interviews og besøg på plejehjem med fysisk tilstedeværelse, når coronarestriktionerne tillod det. Det kan måske umiddelbart virke som en forhindring for indsigt, at det meste af feltarbejdet foregik på fysisk afstand, og det var det på nogen måder også. I afhandlingen argumenterer jeg dog for, at den antagelse, som stadig præger antropologien, om, at fysisk tilstedeværelse er lig relationel nærhed og dermed bedst, med fordel kan udfordres. Jeg fik eksempelvis adgang til at tale med mennesker, der fortalte mig, at de var for udmattede til at møde op uden for deres hjem eller gøre deres hjem klar til besøg, og at de ikke ville have deltaget, hvis det krævede det.

Fortøjning (empirisk og analytisk)

Ud over mentale billeder tager jeg i afhandlingen afsæt i den emiske metafor *fortøjningspæle*. Metaforen stammer fra Ane, der drog omsorg for sin søster Sara med demens (alle deltageres navne er pseudonymer). Ane sagde:

Det er, som om Sara er i en båd på åbent hav uden at kunne navigere båden, [...] så jeg laver de her fortøjningspæle, som holder hende stabil, mens hun flyder rundt i et univers af usikkerhed, der bliver større og større. [...] Det handler ikke om, hvem hun var [...] bare nærvær og samvær.

Fortøjningspælsmetaforen bidrager til at forså demensomsorg. I afhandlingen tager jeg metaforen videre og gør den til en analytisk linse i forhold til spørgsmålet om, hvad de pårørende og jeg selv som feltarbejder holdt fast i. Fortøjningspæle bidrager til forståelsen af, hvordan mentale billeder åbner op for potentiel forandring, omsorg og indsigt og samtidig har en forankrende effekt.

Billedet er AI-genereret og brugt på afhandlingens forside.

Note

Forsvar 8. oktober 2024. Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

Litteratur

Bottici, Chiara. 2014. *Imaginal Politics*. New York: Columbia University Press.

Zigon, Jarrett. 2018. *Disappointment: Toward a Critical Hermeneutics of Worldbuilding*. New York: Fordham Press.

DOKTORENS BORD

ARBEJDE I APP-TID

Madleveringsbude, digitale platforme og øjeblikkelighedens logik

KATRINE DUUS TERKELSEN

Hvordan er det at arbejde for en digital platform, hvor ens nærmeste leder er en app? Min afhandling, *Work in App Time: Riders' Experiences of Working through a Digital Food Delivery Platform in Brussels and the Logic of Instantaneity*, udforsker denne oplevelse blandt cykelbude, også kaldet "ryttere", der arbejdede gennem den digitale madleveringsplatform Deliveroo i Bruxelles. Fremkomsten af digitale platforme som Deliveroo, der udbyder app-arbejde, repræsenterer en af de største transformationer af arbejdsmarkedet gennem de seneste ti år. Ved at hyre arbejdskraft ind gennem en app kan mellemledere undværes og til en vis grad erstattes af, hvad litteraturen om platformsarbejde kalder "algoritmisk ledelse".

Selvom størstedelen af arbejdsstyrken i dag stadig er tilknyttet en fysisk arbejdsplads, oplever mange ansatte, at de i tiltagende grad også udfører dele af deres arbejde gennem digitale platforme. Oplevelser af app-arbejde kan derved give os indsigt i den transformation af arbejdsmarkedet, der foregår i øjeblikket, men også mere overordnet i, hvad vores stigende brug af digitale platforme til at mediere det sociale betyder for os som samfund og mennesker.

Feltarbejdet blev udført i Bruxelles' gader og restauranter samt online med fokus på rytternes syn på app-arbejde og den bredere debat om arbejde i Bruxelles og i Europa-Parlamentet. Fra januar til juli 2018 fulgte jeg 27 ryttere. Jeg fortsatte med at følge ti af rytterne frem til studiets afslutning i 2023. Ved at analysere rytternes oplevelser af app-arbejdet i og over tid kombinerer afhandlingen antropologisk forskning inden for henholdsvis tid og teknologi for at forstå brugen af digitale teknologier, og hvordan disse er indlejret i det sociale.

Min analyse viser, at den tiltagende brug af apps i samfundet har skabt en "øjeblikkelighedens logik", der muliggør nutidens digitale arbejdsformer. I afhandlingen udvikler jeg dette begreb øjeblikkelighedens logik til at beskrive den grundlæggende forventning om realtidsforbindelse på tværs af afstande, som

lige-nu-og-her-tjenester som madlevering gennem en app er bygget på: Hvis rytteren, restauranten og kunden ikke alle kan nås gennem en app forbundet til den samme digitale platform på samme tid, vil arbejdet ikke eksistere. Med den udbredte brug af apps til at strukturere det sociale har øjeblikkelighedens logik gjort sit indtog og begynder nu i en hidtil uset grad at udfordre ”klokketiden”, der har domineret vores strukturering af det sociale siden middelalderen. Øjeblikkelighedens logik gennemsyrrer relationer, der medieres af digitale platforme, og er definerende for rytternes oplevelser af app-arbejde.

Rytternes arbejde

I afhandlingen belyses det, hvordan samfundets forventning om realtidsforbindelse ikke blot er muliggjort gennem smartphones, apps og internettet, men i lige så høj grad er afhængigt af menneskeligt arbejde. For rytterne består dette arbejde i at vedligeholde forbindelsen mellem madordren og appen. For at kunne arbejde må de derfor altid have en opladt smartphone på sig med en pålidelig internetforbindelse, så de er klar til at oversætte deres omgivelser til data, som appen forstår.

Arbejde i app-tid

Fra januar til juli 2018 tjente rytterne fem euro for hver madordre, de fragtede fra restauranten til kunden. Dette aflønningssystem medførte forskellige tilfælde af uønsket ventetid for rytterne, når de for eksempel ventede på en ordre i appen. For at undgå uønsket ventetid forsøgte rytterne at manipulere med deres egen og andres oplevelse af tid og sted for ikke at føle, at de spildte deres tid: Nogle kastede sig over andre aktiviteter som at se Netflix på deres smartphone, og andre arbejdede gennem to madleveringsplatforme på samme tid, så de fik tilbudt flere ordrer.

Ryttere for øjeblikket

De fleste ryttere værdsatte arbejdets fleksibilitet og fraværet af en chef. Appens algoritmiske ledelse tilbød en planlægningsfleksibilitet fri af hensyn til personlige relationer og moralske forhold, der typisk forhandles på en arbejdsplads. Man kunne for eksempel bare stoppe med at arbejde midt i en vagt. Til gengæld måtte rytterne acceptere ulønnet ventetid, manglende arbejdsskadesikring og pludselig afskedigelse. De blev på denne måde reduceret til prekære app-bru-

gere snarere end app-arbejdere. Men mange ryttere så en værdi i arbejdets midlertidige karakter. De var ryttere for øjeblikket, indtil de for eksempel havde afsluttet studierne eller havde sparet op til en rejse.

Vi er alle medskabere af øjeblikkelighedens logik

Rytterne var med til at etablere og opretholde samfundets forventning om realtidsforbindelse. De muliggjorde, at man kunne få mad leveret til sin dør blot ved et par klik på sin smartphone. Der hersker en generel accept af at bruge informations- og kommunikationsteknologier til at mediere vores relationer. Øjeblikkelighedens logik er blevet en del af vor tids tekstur. Ved at være bevidste om dette kan vi beslutte os for, i hvilket omfang vi ønsker at understøtte og dermed reproducere logikken i vores relationer.

Note

Forsvar 5. september 2024. Afdeling for Antropologi, Aarhus Universitet.

DOKTORENS BORD

AT VILLE VÆRE PÅ PLADS

ET STORBYLIV I DET KØBENHAVNSKE BYLANDSKAB MED DEMENS

MIRJAM DUE TIEMENSMA

På en solrig mandag i februar går jeg en tur med Helle. Helle er 64 år gammel, nyder at drikke kaffe på cafeer og bor alene i en lejlighed sammen med sin kat. For over et år siden blev hun diagnosticeret med Alzheimers sygdom. På denne dag går vi gennem De Gamles By i København. En del af De Gamles By huser ByOasen, en bemandet legeplads med geder og høns. Helle synes, det er rart, at gederne er der, da der er mange ældre i området. Da vi går forbi hegnet, stopper Helle op og siger: "Jeg har tænkt på dit projekt. Og jeg er ikke sikker på, hvordan du vil gøre det." Hun uddyber, at hun ikke forstår, hvordan København skal blive demensvenlig. "Hvordan forventer du, at borgerne vil forstå det? Og så er der det ord. Demens. De fleste mennesker forstår ikke, hvad det handler om. Hvorfor kan det ikke bare være en venlig by?" Helles bekymringer om mit ph.d.-projekt forudså nogle af de centrale overvejelser, der ville ende med at forme min afhandling.

Dette er et billede, som Helle tog af ByOasens geder. Hun tog billedet, fordi hun kunne lide, at de var der. Gennem hele afhandlingen har jeg inkluderet billeder fra to forskellige photovoice, jeg gennemførte sammen med personer med demens.

Visionen om demensvenlige samfund: et trendy grænseobjekt?

Mange lande har indført konceptet demensvenligt samfund (DFC) for at støtte personer med demens i at leve et meningsfuldt hverdagsliv i deres lokalsamfund. I Danmark forudser fremskrivninger, at antallet af personer med demens vil stige fra cirka 96.000 i dag til over 134.000 i 2035. Derfor har Danmark tilsluttet sig DFC-dagsordenen med målet om at blive et demensvenligt land, hvor personer med demens og deres pårørende kan leve meningsfulde liv i deres lokalsamfund.

Trods dette afinstitutionaliseringspolitiske fokus på at integrere nabolag i demensplejen mangler der viden om, hvordan hjemmeboende personer med demens i Danmark forholder sig til og håndterer deres sygdom i deres omgivelser. Af disse grunde var Sundheds- og Omsorgsforvaltningen i Københavns Kommune interesseret i at opnå mere viden om, hvordan kommunen kunne arbejde med rammerne for demensvenlige samfund, hvilket resulterede i mit erhvervs-ph.d.-projekt. I min afhandling *Being in and out of Place – Exploring the Everyday with Dementia in the Cityscape* undersøger jeg, hvordan mennesker med demens oplever og håndterer deres hverdag i bymiljøet, specifikt i København. Afhandlingen er baseret på et kortlægningslitteraturstudie og etnografisk feltarbejde udført fra januar 2023 til juli 2023. For at sætte mennesker, der lever med demens, i forgrunden har jeg haft stort fokus på inddragende metoder i mit projekt, og feltarbejdet har derfor bestået af deltagerobservation på to forskellige kommunale tilbud for personer med demens samt gåtursinterviews og photovoice rundtomkring i københavnsområdet.

I afhandlingen viser jeg, hvordan DFC-konceptet har medvirket til en fokuseret opmærksomhed på demens verden over. Afhandlingen viser dog også, at trods de gode intentioner kan DFC-begrebet nogle gange fungere som et grænseobjekt på grund af varierende fortolkninger af dets definition, formål og implementering, og denne elasticitet fremhæver begrebets tvetydighed. Desuden antager DFC-konceptet ofte et modernistisk og kartografisk syn på sted, hvor en lokation ses som en afgrænset beholder til implementering af en social forandring med forudsigelige resultater. Dette syn på sted fører til en kløft mellem det abstrakte koncept DFC og hverdagslivet for dem, der lever med demens.

At leve med demens i byen: egenomsorgspraksisser i bylandskabet og relationelt medborgerskab

Ved at fokusere på personer med demens' stemmer i at definere, hvilke udfordringer personer med demens står over for i samfundet, viser afhandlingen

de mange måder, hvorpå personer med demens bruger bylandskabet som en ressource i egenomsorgspraksisser. Bylandskabet opleves således ikke som et fjendtligt miljø, men engagement i bylandskabet er derimod en praktisk måde at "være i verden på". Dette engagement er særligt afgørende, da livet med demens varsler en ukendt fremtid. Afhandlingen trækker på Jeanette Pols begreb "relationelt medborgerskab" og Sabine Ootes begreb "at være på plads" til at beskrive, hvordan mennesker med demens forsøger at opretholde tilhørsforhold til det samfund, de er en del af, gennem daglige interaktioner med bylandskabet og de sociale relationer, der indgår heri. Afhandlingen viser også, at personer med demens oplever en gradvis ændring eller tab af sociale rum, som de plejede at være en del af, og begrebet "at være malplaceret" bliver i afhandlingen foreslået som en tilføjelse til Pols og Ootes begreber til at beskrive frygten for og oplevelsen af at miste tilhørsforhold. Afhandlingen viser dermed også den skrøbelighed, som personer med demens oplever. Med det nuværende afinstitutionaliseringspolitiske fokus vil bydele og lokale nabolag i fremtiden spille en central rolle i plejen af personer med demens. Denne afhandling efterlyser derfor en mere nuanceret forståelse af det levede liv med demens og foreslår, at i stedet for at skabe demensvenlige lokalsamfund kunne fokus flyttes til at understøtte og skabe sociale rum, hvor personer med demens kan udfolde relationelt medborgerskab og oplevelse af "at være på plads". I afhandlingen foreslår jeg derfor, at før vi kan bygge en demensvenlig by (hvis det overhovedet er muligt), skal vi forstå, hvordan det er at bo – eller være – med demens i byen og denne oplevelses flydende karakter.

Note

Forsvar 23. august 2024. Forskningsenheden Sundhedsfremme, Institut for Sundhedstjenesteforskning, Syddansk Universitet.

ANMELDELSER

Mikkel Thorup, Rithma K.E. Larsen og Emma Helena Glasscock (red.): Antropologi & idéhistorie. Varulve, klædeskabe & bjergvandring. Baggrund 2022. 344 sider. ISBN 9788797336212.

Antologien *Antropologi & idéhistorie: Varulve, klædeskabe & bjergvandring* er et nysgerrigt eksperiment, hvori forfatterne sammenfører antropologien og idéhistorien i forskellige empiriske kontekster for at se, hvad der så må opstå. Vil vi kunne blive endnu bedre til at forstå historiske og kulturelle ideers samspil med det levede liv? Dette er det centrale spørgsmål, der legende tilgås i antologien.

Bogen præsenterer 18 forfatters tanker om antropologiens og idéhistoriens potentielle samarbejde. Læseoplevelsen er dermed en tour de force gennem antropologiske og idéhistoriske diskussioner bygget på mangeartet forskning. Man opnår følelsen af at være på gangene på Aarhus Universitet og blive en del af de samtaler, som bogen er udtænkt på baggrund af. Blandt disse akademiske funderinger møder læseren et væld af empiriske subjekter og objekter, heriblandt turisme ved den danske vestkyst, amerikanske kommercielle produkter, der opstiller utopier, danske beskatningsideer, der overføres til Ghana, en feministisk kontanthjælpsmodtager i Danmark, en global onlinestuderterbevægelse og eksperimenterende museumsoplevelser.

Gennemgående for alle forfattere er, at idéhistorien beskrives som det, der beskæftiger sig med det overordnede generelle og konceptuelle ideer, mens antropologien beskæftiger sig med det specifikke partikulære og kropslige erfaringer. Distinktionen mellem det historiske perspektiv i idéhistorien og det samtidige perspektiv i antropologien bliver også tegnet af flere forfattere. Dermed er det også forskellene mellem disciplinerne, der mestendels fremhæves – nok fordi det er lettere at få øje på det, der adskiller dem som discipliner i egen ret. Mest interessant er dog, hvordan fagene overlapper og informerer hinanden. Det er her, at samarbejdet vokser i fagenes fælles interesse for menneskers menings-skabelse. Dette vises også i kapitlerne, men ekspliciteres kun få steder.

Antologiens kapitler, der er styret af forfatternes egne tanker om de to fag i samspil, beskæftiger sig med forskellige aspekter af at bedrive viden, hvormed vi får perspektiver på både teorigenerering, metodeudvikling og valget af empiriske felter. Bogens første kapitel, skrevet af Pernille Albrecht, er en stærk indføring, hvor vi følger Albrechts proces fra hendes bachelor i idéhistorie til

hendes kandidatspeciale i antropologi gennem metaforen om at iklæde sig sit faglige overtøj. Denne metafor sammenfiltres med hendes empiriske felt – unge kvinders påklædning, og hvordan valg af tøj influeres af andres fordomme. På velskrevet vis ser vi, hvordan idéhistorien og antropologien sammenkobles i undersøgelsen af frihedsbegrebet. Albrecht viser hermed, hvordan overlappet i fagenes interesse for ideen om frihed kan inspirere analysen af mondæne situationer – det at vælge sit tøj.

Emilie Farbæk Johansen og Rithma K.E. Larsen leverer to af højdepunkterne i bogen. Johansen tager udgangspunkt i sit bachelorprojekt om tre japanske mænd, der har et kærlighedsforhold til karakterer i Nintendospillet Loveplus, mens Larsen undersøger historiske beskrivelser af en mand, der i 1691 hårdnakket påstod at være varulv. Johansen bruger idéhistorien og antropologien for at opnå et historisk perspektiv på, hvordan teknologi er blevet forstået, for herefter at forankre teknologibegrebet i den japanske kontekst. Larsen inspireres af den ontologiske vending fra antropologien til at forestille sig, hvordan det magiske og overnaturlige kan anskues på frisk vis i idéhistorien. I disse to kapitler bliver det særligt tydeligt, hvad fundamentet for samarbejde mellem de to fag bygger på, og potentialet for givtige teoretiske diskussioner udfoldes. På denne vis reflekterer de et gennemgående tema, hvor fagene sammen viser, hvordan koncepter og begrebers historiske betydning informerer meningsskabelse i hverdagen. Disse er også eksempler på det, antropologien kan tilføje idéhistorien, som fremhæves gentagne gange i bogen; et udsyn og en åbenhed over for de ideer, der altid har floreret uden for den europæiske og amerikanske akademiske tradition.

At idéhistorien bør kigge mod antropologien og lære at have øje for den empiriske aktør, der står uden for den akademiske magt, bliver dog i sin gentagelse en banal pointe. Her mangler vi et forsvar for idéhistorien over for antropologien. Det bliver gennem bogen til tider taget for givet, at idéhistoriens empiriske objekt, de store (hvide) akademikers tanker, er essentielt også for antropologien. Det kan måske virke indlysende, men *hvorfor* er disse tanker relevante for antropologien? Og i endnu højere grad, hvorfor er disse tanker relevante for antropologens typiske informant?

Lighederne mellem fagene fremhæves i et af de sidste kapitler af Mikkel Thorup som ”vekselvirkningen mellem konkrete livssituationer og kulturelle forståelsesressourcer” eller mellem det personlige og det fælles. Når dette fremhæves, står antropologien stærkest, og de empiriske beskrivelser bliver løftet af disse sammenhængende refleksioner om idéhistorien og antropologien.

Det er de fængslende, mundrette empiriske beskrivelser, der er bogens klare styrke. De teoretiske refleksioner, der alle har en legende lethed, er forfriskende

og inspirerende at læse. For to nyudklækkede antropologer er antologien i høj grad en påmindelse om de dele af antropologien, som hurtigt er blevet en selvfølgelighed. Antropologiske tænkemåder bliver fremstillet af idéhistorikere på en måde, hvor man igen får øje på fagets styrke, men også i et nyt lys, der måske kan give anledning til selvrefleksion – hvordan ønsker vi selv, at vores fag skal udvikle sig i samarbejde med andre fag?

Antropologi & idéhistorie: Varulve, klædeskabe & bjergvandring er en rig samling tekster, der vil være inspirerende læsning for begge discipliner. Nye antropologistuderende, der er interesserede i at forstå, hvordan empiriske observationer kan berige teoretiske diskussioner, vil finde kapitlerne særligt givende. De vil få indblik i, hvordan antropologien kan bidrage til en mere nuanceret forståelse af idéhistoriske problemstillinger, og hvordan idéhistorien giver teoretisk kontekst til antropologiske analyser.

Amalie Rørholm Vestergaard
Kandidatstuderende
Institut for Antropologi, Københavns Universitet

Anna Stub Thygesen
Kandidatstuderende
Department of Art and Media, Aalto University

Anne Mia Steno og Sara Hauge: Stemmer fra socialpsykiatrien. Rettigheder, ressourcer, recovery. Samfundslitteratur xxxx. 151 sider. ISBN 9788759342534.

Forestil dig, at du er fuld af håb og drømme om fremtiden. Men udefra kommer ”en venlig virkelighedskorrektion”, der minder dig om, at du er et menneske med en psykisk lidelse, som gør din situation anderledes. I denne bog spørger antropolog Anne Mia Steno om, hvad der egentlig er plads til at drømme om i den her verden, hvis man har en psykisk lidelse?

Stemmer fra socialpsykiatrien er målrettet studerende på professionsuddannelserne og alle andre, der er interesserede i socialpsykiatrien, men det er ikke en almindelig lærebog, proklameres det på bogens bagsidetekst. Ambitionen med bogen er, at vi som læsere skal udfordres. Det bliver vi.

Gennem bogens tre tydeligt opdeltte sektioner, der adskilles af sorte sider med hvide bogstaver, forsøger Steno at udfordre vores forforståelser af, hvordan tingene bør se ud, og hvordan de kan og bør tolkes for socialpsykiatriens ”vel-færdsprofessionelle”. I bogens helhed bliver vi diskret ført igennem et klassisk

antropologisk argument, hvor felten (her socialpsykiatrien) beskrives og kontekstualiseres i sine historiske, strukturelle og faglige rammer. Her kortlægges nutidens socialpsykiatri med afsæt i en forståelse af psykiatriske patienter og psykisk lidelse igennem tiden. Steno tager os med tilbage til det 17. århundrede, hvor mennesker med psykiske lidelser bliver opbevaret lokalt under inhumane forhold, op gennem biomedicinens hospitaliseringer og frem til decentraliseringens opdelingen mellem behandlings- og socialpsykiatri og tilblivelsen af de psykiske bosteder.

Dernæst møder vi de levende mennesker, der bebor socialpsykiatrien, og hvis stemmer udfordrer, navigerer, forhandler og især må leve med de rammer og ideer, der tegner rammen om det socialpsykiatriske felt. Vi får her indblik i Stenos feltarbejde, hvor hun gennem fire år har deltaget i alt fra beboermøder til gåture, McDonalds-besøg og familiebesøg. Hvert kapitel starter med, at vi møder medforfatter Sara Hauges poetiske ord, idet hun tilfører et løbende og levende skønlitterært spor. Hauges personlige oplevelser fra selv at være diagnosticeret med skizofreni og hendes spoken words-digte vækkes bogstaveligt talt til live, da digtene er forsynet med en QR-kode, så læseren kan lytte til Hauges fortællinger i deres fulde længde. Digtene gør følelsesmæssigt indtryk på lytteren, det erfarede både jeg og de studerende, jeg afspillede dem for som en del af deres undervisning. De giver anledning til at have de samtaler, der udfordrer, hvad vi tror, vi ved om mennesker i socialpsykiatrien. Sammen med Hauges digte sættes scenen for kapitlet af øvrige stemmer fra socialpsykiatrien, hvor fortællingerne fra de unge i Stenos feltarbejde skrives frem, og fra hvilke fortællinger vi kan diskutere diagnoser, farlighed og relationer.

Således danner bogens anden del et empirisk belæg for bogens tredje del. Her diskuteres de forskellige tilgange som forskellige velfærdsprofessionelle og beboere har til ”relationsarbejdet”, hvor særligt de udfordringer, der findes mellem følelsesneutral professionalisme og idealet om den ”gode relation” nuanceres på interessant vis. Samtidig siger Hauge ”nej, bare nej” til relationer, hvor den ene ”efterfølgende har fri”, og den anden ”stadig har skizofreni”. Som værn mod dette foreslår Steno en situeret etisk bevidsthed mod forræelse i socialpsykiatrien, som ender ud i et manifest om ressource- og rettighedsbaseret tilgang i arbejdet med mennesker med psykiske lidelser.

Det er værd at bemærke sammensætningen af socialpsykiatriens nuancer gennem Stenos fortællinger og Hauges skønlitterære, poetiske spor, samt at bogen, ualmindelig eller ej, er tiltænkt som formidlende til studerende, der skal arbejde eller allerede har arbejdet med målgruppen. Steno tager den antropologiske grundlæring om nysgerrighed samt aflæring af fordomme og antagelser med ind i læren om møderne i socialpsykiatrien. Noget af det særligt fine ved bogen er, at disse intentioner ikke blot forbliver ved formaninger, men bliver

til konkrete refleksionsøvelser. Et eksempel på en sådan øvelse er, når Steno opfordrer læseren til at fortælle en personlig historie til en kollega eller medstuderende, hvorefter denne skal genfortælle den. Med denne øvelse tvinger hun os til at mærke, hvordan det føles, når ens personlige liv bliver nedskrevet, dokumenteret og genfortalt – noget, vi bør øve os i, hvad enten vi skriver journaler, interne notater eller etnografier om mennesker på bosteder.

Bogens genre som undervisningsmateriale og inden for et felt, der behandles og beskrives på tværs af fagdiscipliner, åbner op for en bred teoretisk rammesætning. Dette ses blandt andet, når Steno fremlægger nogle af de teoretiske forståelser, som ofte benyttes i en socialpsykiatrisk ramme. Her udfoldes begreber som recovery, der kan være omdrejningspunkt for at beskrive faglige tilgange til socialpsykiatrien som velfærdsprofessionel eller bruges evaluerende om beboerens proces og bedring. Stenos eget teoretiske afsæt lægger sig i sporet af forskere, der ønsker at nuancere patienters bevæggrunde og perspektiver og således danner kritik over for magthierarkier og låste forståelser af ”den gode relation” og etik. Ikke mindst udfolder Steno de etiske dilemmaer, der kan opstå, når velfærdsprofessionalismen skal vægte et menneskes autonomi versus et menneskes helbred (Mol 2009). Steno opfordrer derudover til at praktisere en ”situeret etik” (Das 2012), hvor den ”etiske bevidsthed [er] *forbundet med et situations- og hverdagsorienteret perspektiv*” (Steno 2024, 124). Således danser Steno ind og ud af de faglige og teoretiske forståelser hos feltens professionelle, imens hun foreslår nye trin til fremtidens velfærdsprofessionelle.

Et af bogens stærke bidrag er, når forfatterne nuancerer, hvordan beboerne ikke er passive modtagere af sociale og pædagogiske ydelser, men i stedet oplever at være på arbejde i relationerne. Eksempelvis hvordan beboerne oplever at blive misforstået i deres handlinger, hvis de tolkes som at mangle motivation og have uhensigtsmæssig adfærd, i stedet for at se deres handlinger som ressourcer og motivation for noget andet end det pædagogiske fokus. Samtidig bliver personalets handlen, faglige intentioner og bestræbelser primært tilskrevet deres faglige idealer og således forklaret igennem uddannelsesrationaler, normeringer og typebeskrivelser under ansættelserne. Her kunne der med fordel være inkluderet et blik på de interaktionelle såvel som strukturelle fastholdelser af personalet i bestemte idealer og handlemønstre. Hvad kommer frem ved at se nærmere på de interaktioner, som personalet indgår i med øvrige professionelle på området? Er det kun deres faglighed, der fremskriver idealer om afstand i professionalisme, eller er dette også noget, der udspiller sig i virkelige, reproducerende interaktioner?

Måden, hvorpå antropologien her er et afsæt for undervisning af andre fagligheder, er både forfriskende og bliver et aktivt valg om at placere sig imellem

kategorier. Bogen skal derfor både indeholde en tværfaglig bredde, der taler til studerende på professionshøjskoler, og imødekomme en antropologisk dybde, der fastholder dens interne faglige relevans. En kritik kunne derfor være, at der går lidt af den teoretiske dybde i forsøget på at indfange helheden og formidle et klart budskab, hvor sidstnævnte må siges at lykkes.

Stemmer fra socialpsykiatrien er overordnet set en smuk bog, der ikke bare vil have os til at tænke (anderledes), men også på fineste kreative vis leger med form og udtryk. Særligt bogens anden del vidner om et stærkt funderet etnografisk arbejde med nuancer, som tit er svære at få adgang til.

I bogens bagsidetekst proklamerer Steno et ønske om at ville ”bevæge, irritere, overraske og gøre vred og indigneret” og give læseren ”lyst til at reflektere”. Det er et stort brød at slå op. Alligevel sidder jeg som læser tilbage og har grint, grædt, haft ondt i maven og følt empirisk genkendelse og samtidig fået ny teoretisk indsigt i psykiatrien som antropologisk forskningsfelt.

Litteratur

Das, V. 2012. “Ordinary Ethics”. I *A Companion to Moral Anthropology*, redigeret af D. Fassin, 133-49. Wiley-Blackwell.

Mol, A. 2009. *The Logic of Care. Health and the Problem of Patient Choice*. Routledge.

Natasja Eilerskov
Antropolog, ph.d.-stipendiat
Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet

LISTE OVER ANVENDTE EKSTERNE BEDØMMERE/ REVIEWERE PÅ TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI

I de seneste syv temanumre (nr. 85 til nr. 91) har vi anvendt nedenstående bedømmere, som vi ønsker at takke for deres indsats. Nogle af bedømmerne er blevet benyttet flere gange.

Stine Willum Adrian
Lærke Cecilie Anbert
Astrid Oberborbeck Andersen
Barbara Ann Barrett
Jesper Bjarnesen
Birgitte Bruun
Tine Brøndum
Bodil Just Christensen
Anne Line Dalsgård
Karen Ida Dannesboe
Marius Kirkegaard Ebdrup
Lone Grøn
Cathrine Hasse
Kirsten Hastrup
Ann-Karina Henriksen
Peter Fini Henriques
Turið Hermannsdóttir
Peter Hervik
Søren Hvalkoff
Annika Solveig Hedegaard Isfeldt

Tina Gudrun Jensen
Alexandra Brandt Ryborg Jønsson
Jakob Krause-Jensen
Dorthe Brogård Kristensen
Stine Krøijer
Mette Lind Kusk
My Madsen
Adrienne Mannov
Perle Møhl
Marianne Holm Pedersen
Helene Risør
Cecilie Rubow
Clara Rosa Sandbye
David Sausdal
Cecilie Ullerup Schmidt
Lotte Segal
Mats Utas
Karen Waltorp
Matti Weisdorf
Susan Wright

FORFATTERLISTE

Amin Younes Aoussar er social og politisk antropolog med særlig interesse for migration og studier i Nordafrika og Vestasien. I sit ph.d.-projekt på Centre for Advanced Migration Studies på Københavns Universitet arbejder han med børnemigration og ulighed mellem Marokko og Europa.

Anne Sofie Beer er kandidat i antropologi og ph.d.-studerende ved Institut for Antropologi ved Københavns Universitet. Hun er del af forskningsprojektet Coastal Conflicts, som er støttet af Den Frie Forskningsfond.

Birgit Bräuchler er lektor ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet. Hendes forskningsinteresser omfatter medier og digital antropologi, miljøantropologi, konflikt- og fredsstudier, aktivisme og brokervirksomhed og Sydøstasien, især Indonesien. I øjeblikket forsker hun i sammenhængen mellem digitale teknologier og miljøspørgsmål i Indonesien.

Sidse Brødegaard Christoffersen er cand.scient.anth. fra Københavns Universitet med specialisering i sundhedsantropologi. Hun arbejder som undervisningsassistent på Institut for Antropologi på Københavns Universitet.

Annika Isfeldt er ph.d.-stipendiat i pædagogisk antropologi ved DPU (Danmarks Pædagogiske Universitet), Aarhus Universitet. Her studerer hun udviklingen af prædiktiv analytik i den humanitære sektor med fokus på etik på tværs af grænser og tid.

Atreyee Sen er lektor i antropologi ved Københavns Universitet. I løbet af sin akademiske karriere har Sen bragt kritisk indsigt til studier af køn, barndom, fattigdom, bypolitik og sydasiatiske byer. Hendes seneste publikationer omfatter "An Economy of Lies" i *Journal of Immigrant & Refugee Studies* (2022) og "Religious Spaces, Urban Poverty, and Interfaith Relations in India" i *Current History* (2022). I 2023 vandt Sen den første pris for bedste artikel fra tidsskriftet *Critical Asian Studies* for sin artikel "No City for Lovers".

Henrik Vigh er professor på Institut for Antropologi og leder af Center for Global Kriminologi, Københavns Universitet. Han forsker i kriminelle netværk og globale flows mellem Sydamerika, Vestafrika og Sydeuropa.

Christian Vium er lektor ved Aarhus Universitet og kurator ved Moesgaard Museum. Han undersøger krydsfeltet mellem kunst, dokumentar og samfundsvidenskab, og hans arbejde har været udstillet på mere end 40 udstillinger.

DANSKE RESUMEER

Amin Aoussar: Mens vi venter på Tariq

Denne artikel undersøger forbindelsen mellem ført migrationspolitik og det levede liv for udsatte børn, der bor på gaden i Tanger i Marokko, og som ønsker at migrere til Europa. Hvad driver børn til bevægelse, og på hvilke måder hænger migrationskrise og social marginalisering sammen? Artiklen giver et indblik i brutale børneliv, der handler om udsathed, vold og overgreb, men også om overlevelse, håb og drømme om en ny begyndelse i Europa. Artiklen undersøger, hvad der sker, når bestemte mennesker krisegøres, og når frem til, at denne forskydning udvisker og usynliggør den sociale marginalisering og elendighed, der karakteriserer børnenes liv. Derved legitimeres og normaliseres både den symbolske og den konkrete vold, de udsættes for, da grænserne for, hvordan vi forstår deres situation og udsathed, forskydes.

Søgeord: migrationskrise, social marginalisering, bevægelse, gadeliv, vold

Anne Sofie Beer: Ramt. Når den kollektive krise bliver personlig

Denne position undersøger, hvad der sker, når den kollektive krise bliver personlig. Med et fokus på stormflodshændelsen som krise præsenterer positionen tre forskellige oversvømmelseshistorier og undersøger, hvordan havvandet ved at trænge ind i huse og hjem overskrider grænsen mellem det indendørs og det udenfor, men også det hjemlige og det "uhjemlige". Som krisen sætter oversvømmelsen sig ikke kun konkret som fugt i gulve og genstande, men også i en særlig parathed over for, at en ny oversvømmelse kan indtræffe. Positionen anvender udtrykket "at være ramt" til at beskrive måden, hvorpå kroppe, familierelationer og fremtidsdrømme mærkes af vandet og gennemsliver ideen om det gode liv ved åen, stranden eller havet.

Søgeord: krise, stormflod, oversvømmelse, hjemlighed, overskridelse, kropslig erfaring

Birgit Bräuchler: Brokervirksomhed i kriser

Verden står i dag over for en lang række humanitære kriser, lige fra pandemier, krige og klimaforandringer til tvungen migration, og mange af dem er tæt forbundne. I en krise bryder de etablerede sociale mønstre ofte sammen, og mange

mennesker, der er berørt af krisen, fratages deres handlemuligheder. På grund af omfanget af nutidige kriser, både med hensyn til lokal påvirkning og global rækkevidde, er berørte mennesker ofte afhængige af brokers for at afbøde sådanne kriser eller i det mindste finde måder at håndtere dem på og overleve. Brokers spiller en vigtig rolle som mellemmand og facilitatorer i en lang række sammenhænge, men deres viden og færdigheder er særligt relevante i nye, ustabile og vedvarende krisesituationer, hvor etablerede mekanismer til at løse konflikter eller genoprette orden ikke længere fungerer. Denne artikel undersøger brokers' rolle i at formidle i sådanne situationer med henblik på at afbøde overgreb og hjælpe folk med at navigere i krisen. Den fremlægger konceptuelle overvejelser om krisebrokervirksomhed, magtdynamik og temporalitet og trækker på empirisk forskning om brokers i freds- og modstandsbevægelser i Indonesien.

Søgeord: krise, brokers, temporalitet, dis/empowerment, modstandsbevægelse, Indonesien

Sidse Brødegaard Christoffersen: Omsorg i krise? Mellem forælder og behandler

I det øjeblik det går op for forældrene, at deres barn lider af anoreksi, ramler deres verden sammen. Intet er som før, og forældrene bevæger sig famlende på usikker grund. I denne artikel undersøger jeg, hvordan sygdommen anoreksi fører forældre ud i en tilstand af krise, der fundamentalt forandrer deres liv. Jeg demonstrerer, hvordan de lever i en undtagelsestilstand, hvor de konstant kæmper mod anoreksien, da en accept af at leve med sygdommen ville implicere en accept af deres barns gradvise forsvinden. Denne situation tvinger dem til at lade forælderrollen glide i baggrunden til fordel for andre roller, hvor de må tilsidesætte deres tidligere opfattelser af god og dårlig omsorg for at sikre deres barns helbred. Begrebet "pårørendeerkendelse" introduceres til at beskrive denne dynamik. I artiklen understreger jeg, at god omsorg ikke er et entydigt begreb, men snarere komplekst og ambivalent. Forældrenes tinkering giver dem værdifuld viden om og erfaring med sygdommen, men kan også have uforudsete konsekvenser og forskyde ansvaret.

Søgeord: sundhedsantropologi, pårørende, omsorg, anoreksi, tinkering

Atreyee Sen: Krise, krig og kvinder som udøvere af seksuel vold

Både i policydokumenter og i faglitteraturen om krig og konfliktzoner betragtes mænd typisk som udøvere af vold og kvinder som passive ofre eller fredsskabere. Sådanne kønnede antagelser om kvinders roller i krig og voldelige konflikter

har haft alvorlige politiske konsekvenser og har resulteret i, at kvinder stort set er blevet udelukket fra politiske processer relateret til konflikt og postkonfliktkontekster. Den forenkede dikotomi er dog blevet udfordret af en række fremtrædende forskere, der har undersøgt kvinders fortællinger og oplevelser. De har argumenteret for at studere de interne dynamikker i voldelige politiske bevægelser, oprør, guerillakrig og civile konflikter og viser, hvordan krigens magthierarkier, det nøgne behov for menneskelig overlevelse og alternative af-fektive geografier skaber plads til, at både mænd og kvinder kan spille roller som udøvere af vold. Mens en gren af konfliktstudier beskæftiger sig med kvinders roller i krig (fra tjenere og kokke til deltagere i forhør, tortur og drab), er der stadig kun lidt opmærksomhed på de kvindelige krigere, der opfordrer til, muliggør og udfører seksuel vold mod andre kvinder. I denne artikel bruger jeg to casestudier: Dara Cohens tekst om kvinder, der organiserede voldtægter af kvinder i Sierra Leone, og mine egne etnografiske vignetter om hindukvinder i oprørsramte slumområder i Indien, der ansporer mænd til at overfalde muslimske kvinder seksuelt. Ved at analysere kvinder som voldtægtsforbrydere vil jeg vise, hvordan langvarige konflikter skaber (a) en krise i kønnets betydning, da flere og flere kvinder mobiliseres til at udøve seksuel vold, og (b) en krise for de moralske rammer for kønnets overlevelse, der udfordrer kvinders tværkulturelle solidaritet, som fejres i feministisk kritik af krig.

Søgeord: krise, krig, voldtægt, køn, voldtægtsforbryder

ENGELSKE SUMMARIES

Amin Aoussar: Waiting for Tariq

This article investigates the correlation between migration politics and the lived lives of at-risk children living on the streets in Tangier, Morocco, who have a wish to migrate to Europe. What drives children to move and in which ways is the migration crisis and social marginalisation intertwined? The article gives a glimpse into the brutal lives of children, concerning vulnerability, violence and assault, but also survival, hope and dreams about a new beginning in Europe. The article investigates what happens when certain people come to embody crisis, and argue, that this shift erase and make invisible the social marginalisation and misery that characterise the lives of these children. This in turn legitimises and normalises both the symbolic and palpable violence they are subject to as the boundaries for our understanding of their situation and vulnerability is altered.

Keywords: migration crisis, social marginalisation, movement, street life, violence

Anne Sofie Beer: Struck. When the Collective Crisis Becomes Personal

This article asks what happens when the collective crisis becomes personal. Through three different personal stories of flooded homes, the article seeks a kind of storm surge story that is not preoccupied with statistics of how many and how much, or the eventfulness of the day the storm hits. The article gathers three stories from the Køge Bay area and follows the transformation as seawater infiltrates houses and homes and transgresses affective boundaries. In staying with the homes after the flooding, the article shows how the crisis deeply affects bodies, family relationships, and dreams of the future.

Keywords: crisis, storm surge, flood, homeliness, transgression, bodily experience

Birgit Bräuchler: Crisis Brokers

The contemporary world is facing multiple humanitarian crises, from pandemics, wars, climate change to forced migration with many of them closely inter-linked. In a crisis, established patterns of social ordering often fail and many

people affected by the crisis are deprived of their agency. Due to the scale of contemporary crises, both with regard to local impact and global reach, affected people often rely on brokers to mitigate such crises, or at least find ways how to cope with them and survive. While brokers play important roles as intermediaries and facilitators in a wide range of settings, their knowledge and skills are particularly relevant in emerging, volatile and continuing crisis settings, where established mechanisms to settle conflict or restore order no longer work. This article explores the role of brokers to mediate in such situations, to mitigate disruptive interventions and help people navigate crisis. It puts forward conceptual reflections on crisis brokerage, power dynamics and temporality, and draws on empirical research on brokers in peace and resistance movements in Indonesia.

Keywords: crisis, brokers, temporality, dis/empowerment, resistance movement, Indonesia

Sidse Brødegaard Christoffersen: Care in Crisis? Between Parent and Caregiver

This article explores how parents of young people suffering from anorexia are pushed into a state of crisis that fundamentally transforms their lives. The moment parents realize their child is suffering from anorexia, they find themselves navigating uncertain terrain. In their efforts to help, parents are often assigned responsibilities such as coercing their child to eat or preventing them from exercising. I demonstrate how this situation evolves into a state of exception, where parents are in a constant battle against the illness, as accepting it would mean accepting their child's gradual disappearance. This forces them to let their parental role recede in favor of other roles where they must set aside their previous perceptions of good and bad care and parenting to ensure their child's health. The concept "relative recognition" is introduced to describe this dynamic. In the article, I emphasize that good care is not a straightforward concept but rather complex and ambivalent. I argue that the parents' tinkering provides them with valuable knowledge and experience in dealing with the illness, but it often has unforeseen consequences and shifts the burden of responsibility.

Keywords: anthropology of health, relatives, care, anorexia, tinkering

Atreyee Sen: Crisis, War and Women as Perpetrators of Sexual Violence

In many policy documents on conflict zones and related war scholarship, armed conflict is a site in which men are seen as violent perpetrators and women are perceived to be passive victims or peacemakers. Such gendered assumptions

about the roles of women as fighters have had serious policy consequences, and have resulted in women being largely excluded from various types of conflict-related and post-conflict policy processes. This oversimplified dichotomy has been challenged by a number of prominent scholars who have examined the narratives and experiences of women on the ground. They have argued in favour of studying the internal dynamics of violent political movements, rebellions, guerrilla warfare and civil conflict, which often reveal how war-time power hierarchies, the bare need for human survival, and alternative affective geographies create space for both men and women to play out roles as perpetrators of violence. While a strand of conflict studies engages with the role of women in war (from being servants and cooks, to being interrogators, torturers and killers), there is still little attention paid to those female fighters who advocate, enable and carry out sexual violence against other women. In this article I will use two case studies, Dara Cohen's text on women organising the rape of other women in Sierra Leone, and my ethnographic vignettes of Hindu women in riot-affected urban Indian slums instigating men to sexually assault Muslim women. Through reviewing and analysing women as war-time rapists, I will show how protracted conflict produces (a) a crisis of gendered meaning as more and more women are mobilized as perpetrators of sexual violence; and (b) a crisis in moral frameworks of gendered survival that challenge cross-cultural women's solidarities that are celebrated in feminist critiques of war.

Keywords: crisis, war, rape, gender, perpetrator

GAMLE OG KOMMENDE NUMRE

34. AIDS-forskningen i antropologien har udviklet sig fra en hjælpedisciplin for epidemiologien til kritiske analyser af videnskabelige og politiske „sandheder“ om hiv/aids og konstruktive undersøgelser af lokale forudsætninger for forebyggelse og omsorg.

35-36. FELTER er et festskrift med artikler om en række antropologiske emner lige fra sjæleanliggender og etnografer til totemisme og rationalitet.

37. MELLEMØSTEN Udsolgt.

38. BØRN belyses i dette nummer i antropologisk perspektiv: Hvordan opfattes børn, hvad indebærer socialisering, og hvilke perspektiver og erfaringer har børn i forhold til deres omgivelser forskellige steder i verden?

39. MAD OG DRIKKE viser nye vinkler på de symbolske betydninger og sociale normer, som regulerer, hvad der indtages, hvornår, hvordan, sammen med hvem og i hvilke mængder.

40. OVERGANG ser på den antropologiske videnskab og den videnskabelige antropologi anno 2000.

41. ILLUSION belyses her som et empirisk forhold med kreative elementer i sociale og kulturelle sammenhænge og forskellige virkemidler og konsekvenser.

42. DANSKHED undersøger, hvordan og hvorvidt danskheden faktisk er: danske dufte, toner, omgangsformer, filmskatten og højskolesangbogen med mere. Er der tale om særligt danske forhold eller blot om forhold i Danmark?

43-44. SAMLING undersøger samlinger og samlere og overvejer begrebernes betydning for antropologien.

45. KRITIK sætter fokus på den engagerede videnskab og forsker. Kritisk antropologi er ikke ny, men øget forskning og deltagelse i løsning af samfundsproblemer synes at skærpe den kritiske bevidsthed og kravet om stillingtagen.

46. VOLD undersøger, hvorledes vold indgår i menneskers forestillinger og dagligliv.

47-48. BYER I og II undersøger med bidrag fra antropologer, litterater, arkitekter og kunstnere en række konkrete byer og overvejer fænomenets betydning for antropologien.

49. PENGE påvirker relationer og samfund og er derfor anledning til moralske og politiske problemstillinger om fællesskab og individualitet, magt og afmagt, ulighed og hierarki, følelse og marked.

50. SLÆGTSKAB er som antropologisk forskningsfelt i de sidste årtier blevet kraftigt udfordret. Dette nummer handler om, hvilke forhold der påvirker slægtskab i dag, og hvilke nye, kreative tankegange og slægtskabspraksisser der udfolder sig i dag.

51. ARBEJDE som begreb giver anledning til overvejelser om og perspektiver på, hvordan arbejde skal begribes, samt hvordan begrebet tillægges mening i forskellige sociale og kulturelle sammenhænge.

52. HUKOMMELSE er et socialt fænomen med et vigtigt politisk aspekt. Udtrykt i repræsentationer af fortiden danner hukommelse, social og kollektiv, udgangspunktet for et samfunds selvforståelse og legitimering.

53. KOGNITION tager bestik af den „kognitive revolutions“ betydning for aktuel antropologisk forskning.

54. LYD Udsolgt.

55. PERSON undersøger spørgsmål som hvad en person egentlig er? Hvordan skal vi forstå forholdet mellem individet og det sociale? Eksisterer der et „vi“ før et „jeg“ – eller forholder det sig omvendt? Hvorledes håndterer antropologien møder mellem forskellige personopfattelser?

56. KULTURMØDE er som begreb blevet fundet analytisk ufrugtbart og derfor opgivet i antropologien i 1960'erne. I de senere år har ikke-antropologiske kulturstudiefag været med til at sætte nye dagsordener for, hvilke temaer og angrebsvinkler der kan være relevante for at forstå det mudrede felt, som man – i mangel af bedre? – på ny betegner kulturmøder.

57. LOV OG RET Krav og ønsker fra individer og hele befolkningsgrupper formuleres i stigende grad inden for rammerne af et rettighedssprog, og en retlig forståelseshorisont spiller en stadig større rolle. Hvordan påvirker denne udvikling antropologiske studier af lov og ret?

58. SYGDOM belyser sammenhænge mellem forskellige fællesskabers/kulturers sygdomsopfattelser og håndteringer af sygdomme.

59-60. HUS OG HJEM Hjemmet udtrykker et forhold mellem mennesker og mellem mennesker og materialitet. Dette nummer undersøger hjemmet som et socialt og kulturelt fænomen, som udfoldes i form af forskellige praktikker – det er noget, man gør.

61. MAGI spillede en vigtig rolle i den klassiske antropologi som en indfaldsvinkel til forståelsen af de indfødtes særlige symbolske og rituelle handlinger for at nå ønskede mål. Siden er det blevet almindeligt at betragte magi mere bredt som et af mange forsøg på at håndtere usikkerhed i det moderne samfund.

62. SKOLE Skolen vil altid være et udtryk for et bestemt samfund med dets særlige værdier og strukturer. Den vil have til hensigt at bidrage til formationen af samfundet ved at søge at skabe gode borgere. Derfor udgør skolen en arena, hvor der dagligt kæmpes om, hvilke kulturelle værdier, hvilken fortolkning af historien og hvilke samfundsmæssige normer der skal være gældende.

63. FREMTID Orienteringen mod fremtiden er en orientering mod verden med konkrete udtryk. Forholdet til fremtiden kan ses som et udgangspunkt for handling. Samtidig er uvished og mangel på kontrol over fremtiden en realitet for store dele af verdens befolkning.

64. KLIMA Klimaforandringerne tvinger endnu en gang antropologer til at udforske forholdet mellem mennesker og deres omgivelser, når ekstreme vejrbegivenheder, ændringer i årstidsmønstre, udsving i forekomster af naturressourcer og andet er blevet hverdag for mennesker kloden rundt.

65-66. TAVSHED kan undertiden være svært at identificere i en aktuel, dominerende tradition, fordi vi typisk er en del af den. Men man kan uforvarende komme til at tale om det usigelige, og andres reaktioner vil snart gøre en opmærksom på, at man er ude i noget farligt. Tavsheder er ofte foruroligende og sigende. Men hvad siger de? Hvad dækker de over?

67. VERDEN(ER) Udsolgt.

68. OVERSKRIDELSER sætter fokus på et af antropologiens klassiske begreber (transgression) og udforsker forholdet mellem grænse og overskridelse og de bevægelser i kategoriseringssystemer og mulighedsrum, det medfører at krydse en grænse eller trodse et forbud.

69. FÆNOMENOLOGI belyser krops- og hverdagsfænomenologiens rolle i antropologisk teorihistorie og diskuterer og illustrerer traditionens metodiske og analytiske potentiale og begrænsninger.

70. OPTIMERING Temanummeret går i dybden med eksempler på optimeringspraksisser og de sociale og kulturelle sammenhænge, de eksisterer i, og undersøger, hvordan de forskellige teknikker og praksisser påvirker hverdagsliv og forståelsen af, hvad det vil sige at være menneske.

71. BEHANDLING Temanummeret stiller skarpt på begrebet behandling, som synes at være det umiddelbare og selvfølgelige svar på mange og meget forskelligartede sociale problemer i dagens Danmark.

72-73. VELFÆRDSSTATEN præsenterer antropologiske bud på, hvordan velfærdsstaten, dens udvikling og forandringer kan forstås. Med udgangspunkt i Ove Kaj Pedersens bog *Konkurrencestaten* (2011) diskuterer temanummeret konkrete empiriske cases fra de forskellige sektorer af velfærdsstaten og samfundslivet.

74-75. INNOVATION præsenterer antropologiske perspektiver på innovation og belyser innovative praksisser og forståelser på tværs af etnografiske kontekster.

76. GENRE udspringer af MEGA-seminaret i 2015, hvor arrangørerne slog et slag for en debat om antropologiske genreksperimenter under rubrikken „alvorlig leg“. Temanummeret ønsker at fortsætte den „alvorlige leg“ med praksis og fremstilling. Det er derfor en platform for forsøg med og refleksioner over nye etnografiske metoder og eksperimenterende fremstillingspraksis.

77. ANTROPOLOGISK ETIK diskuterer vores rolle som forskere og stiller spørgsmålet: Hvem producerer vi egentlig viden for, og hvad er de etiske, sociale og politiske konsekvenser af vores forskningspraksis?

78. DYSTOPIER Vi lever i en tid, hvor dystopier er blevet en fremherskende politisk teknologi. Temanummeret sætter fokus på dystopierne og særligt brugen af skræmmende skildringer af samfundsformer og scenarier i forskellige sociale og politiske sammenhænge.

79. DATA beskæftiger sig med nye tilgange til og forståelser af videnskabelige data i antropologien og samfundsvidenskaberne i bredere forstand.

80. UNDSKYLD Undskyldninger har fået stadig mere plads i nationale selvfortællinger. Flere stater er gået ind i arbejdet med at adressere de mere tvivlsomme kapitler i deres historie. Temanummeret omhandler hele og halve undskyldninger, for eksempel i forbindelse med postkoloniale familiehistorier og repatriering af kulturarv.

81-82. TEKNOLOGI undersøger samspillet mellem mennesker og teknologi. Teknologi har altid været en del af det antropologiske projekt, men i nyere tid har det også givet anledning til faglig specialisering, der optræder under navnet teknoantropologi.

83. ARTER Fokus på (andre) arter inviterer til at kulegrave, hvad vi ved eller påstår at vide om mennesket, dets klassifikationer og relationer – og dets forhold til alt det, som i forskellige perioder har ligget uden for det menneskelige. Temanummeret kaster derfor lys over nogle af de måder, hvorpå arter indgår i nye sociale relationer.

84. BØN Hvad vil det sige at bede? Hvilke ideer om virkning og virkelighed er indlejret i forskellige former for bønsspraksis? Og hvordan kan bøn fungere som en komparativ ramme for en antropologisk beskæftigelse med sociale dynamikker? Temanummeret stiller skarpt på disse temaer gennem en udforskning af konkrete typer af engagement med bøn.

85. VIRUS COVID-19 ramte os i foråret 2020, og de fleste fik vendt op og ned på deres liv nærmest fra den ene dag til den anden. Temanummeret undersøger nogle af de tematikker, som virussen aktualiserede, såsom forholdene mellem individ og samfund, stat og nationalitet, tvang og frivillighed.

86. ALDRING er et voksende antropologisk forskningsfelt. Dels er aldrig ikke en tilstand, men en proces, som erfares hele livet, dels er aldrig et uafværgeligt biologisk fænomen, hvis tolkning afhænger af den kulturelle og sociale kontekst.

87. AKTUELT Hvor står den antropologiske forskning lige nu? Hvad er aktuelt og hvorfor? Temanummeret samler en række artikler og en serie samtaler med forskere, som belyser nye felter, tanker og tendenser inden for den aktuelle antropologiske forskning, og som adresserer antropologiens betydning for aktuelle samfundsmæssige udfordringer.

88. MYTER Hvad kendetegner myten og mytologisering i dag? Temanummeret bidrager med bud på, hvilke antropologiske begreber vi kan bruge til at undersøge forskelle og fællestræk i det mytologiske, og hvordan vi kan forstå mytens position og agens i verden i dag.

89. YTRINGER Spørgsmål om, hvem der kan og må ytre sig – hvor, hvordan, hvornår og hvorfor – har i de senere år fyldt stadigt mere i både offentlige og akademiske debatter. Det diskuteres, hvilke grænser – juridiske, sociale, kulturelle, teknologiske – der er og bør være for aktørers ytringer, hvilke hensyn og forpligtelser i forhold til et større fællesskab der – implicit eller eksplicit – former eller bør forme den enkeltes mulighed for at ytre sig, samt i hvilket omfang der på tværs af nationer, samfund og kulturer kan etableres fælles normer eller praksisser for ytringers form og indhold. Temanummeret åbner for nuancerede og praksisnære antropologiske analyser af, hvordan ytringer formes, forstås, forhandles og/eller begrænses i forskellige etnografiske kontekster.

90. SOME-tidsalderen er over os. Vi orienterer os politisk efter tweets og tager del i verdensomspændende aktioner gennem „hashtags“. Vi booster selvtilstanden med „likes“, „retweets“, „subscribers“ og „views“, mens „life hacks“ og „tutorials“ på TikTok hjælper os til en lettere hverdag. Medier som LinkedIn, Facebook og Instagram gør det muligt at „connecte“ i interessefællesskaber, netværke i vores arbejdsliv og holde os opdateret socialt. Men det er også her,

forskellige verdenssyn kommer til udtryk i form af fake news-fora eller „trolls“, som har til formål at vildlede, manipulere og i værste fald chikanere modtageren. Uanset hvilket felt man bevæger sig ind i som antropolog, bliver det vanskeligt at komme uden om sociale medier. Temanummeret gør status over, hvordan SoMe som felt har udviklet sig inden for antropologien, og hvordan antropologien har udviklet sig ved at engagere sig i dette felt.

91-92. KRISER er blevet allestedsnærværende som både multiple og massive størrelser, der definerer det eksistentielle, sundhedsmæssige, økonomiske og politiske. Temanummeret stiller skarpt på forskellige kriser og deres sammenfald ved at undersøge måden, hvorpå antropologien har arbejdet med kriser, og ved at stille spørgsmål om, hvordan de kritiske aspekter af magt, politik, lokalisering og globalisering af kriser påvirker vores samtidige verden.

93. FORPLIGTELSER. I disse år er vi vidne til mange ophedede diskussioner om, hvem der er forpligtet til at gøre hvad for at løse vanskelige problemer i både globale og lokale sammenhænge. På globalt plan diskuteres det, hvilke lande og mennesker der har pligt til at opruste til krig, nedbringe deres CO₂-udledninger eller tage sig af verdens fattige. I andre sammenhænge diskuteres det, hvordan og hvor meget man er forpligtet over for sin familie. Står man i gæld til det samfund, som andre før én selv har skabt? Har man pligt til at arbejde – i så fald for hvem og hvad? Og hvad nu hvis disse forpligtelser kommer i karambolage med andre forpligtelser over for eksempel jorden, forfædrene, guderne, kommende generationer eller andre arter?

TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI

Tidsskriftet Antropologi har til formål at afspejle og igangsætte debatter inden for den antropologiske videnskab.

Tidsskriftet Antropologi udkommer to gange årligt som temanumre, der oftest fremkommer ved, at redaktionen opfordrer potentielle skribenter til at bidrage til et givet tema. Temanumrene redigeres af en temareaktion bestående af et til flere medlemmer af den faste redaktion og gæsteredaktører. Ideer til temaer med eventuelle forslag til bidragsydere modtages gerne, ligesom uopfordrede artikler inden for og uden for tema er velkomne.

Redaktionen tilstræber, at *Tidsskriftet Antropologi* indeholder flere formater:

Artikel	Bidrag på maksimum 7.000 ord.
Enquete	Kort og kondenseret bidrag, der belyser temaet; maksimum 2.500 ord.
Interview	Kan have artiklens længde med afsæt i temarelevant emne eller person.
Position	Kortere bidrag af debatkarakter; maksimum 2.500 ord.
Review	Udvidet anmeldelse og kontekstualisering af to eller flere bøger, som behandler et fælles tema; maksimum 2.500 ord.
Doktorens bord	Kort præsentation af nyligt forsvaret ph.d.-afhandling; maksimum 750 ord.

Derudover bringer *Tidsskriftet Antropologi* anmeldelser af aktuelle bogudgivelser. Forslag til udgivelser til anmeldelse er velkomne og sendes til tidsskriftets e-mail-adresse. De aktuelle udgivelser, der er mulighed for at anmelde, fremgår af tidsskriftets hjemmeside. Her findes også skrivevejledningen med de formelle krav til de forskellige formater. Det er endvidere muligt at følge tidsskriftet på Facebook, hvor der blandt andet løbende orienteres om lancering af nye temanumre.

Er der yderligere spørgsmål, er man altid velkommen til at sende en mail til *Tidsskriftet Antropologi*.

Hjemmeside: www.tidsskrift.antropologi.ku.dk
<https://tidsskrift.dk/tidsskriftetantropologi>
Facebook: Tidsskriftet Antropologi
E-mail: tidsskrift.antropologi@anthro.ku.dk

INDHOLD

Annika Isfeldt, Anja Simonsen, Julie Nygaard Solvang og Henrik Vigh

KRISEN OG ANTROPOLOGIEN

Indledning

POSITION: *Anne Sofie Beer*

RAMT

Amin Aoussar

MENS VI VENTER PÅ TARIQ

Christian Vium

MIGRATION

POSITION: *Annika Isfeldt og Henrik Vigh*

KRISEN I TAL

Birgit Bräuchler

BROKERVIRKSOMHED I KRISER

Christian Vium

URBANISERING

Atreyee Sen

KRISE, KRIG OG KVINDER SOM UDØVERE AF SEKSUEL VOLD

Sidse Brødegaard Christoffersen

OMSORG I KRISE?

Mellem forælder og behandler

DOKTORENS BORD

Ida V. Madsen: Udmattelse og omsorg blandt pårørende til mennesker med demens

Katrine D. Terkelsen: Arbejde i app-tid

Mirjam D. Tiemensma: At ville være på plads

ANMELDELSER

FORFATTERLISTE

DANSKE RESUMEER

ENGLISH SUMMARIES

GAMLE OG KOMMENDE NUMRE